Tartalom

LXV. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM

2011. MÁJUS

KOVÁCS ANDRÁS FERENC: Orpheusz ismét alászáll 3

GÉCZI JÁNOS: Viotti (Ősz) 4

MARNO JÁNOS: Szandálban; Móló; Ujjam; Hajak hajnalán; Akácláng; A barát erszénye; Jérce 17

M. BODROGI ENIKŐ: Bengt Pohjanen, a Tornio-völgy nagy írója 21

BENGT POHJANEN: A csempészkirály fia (részlet) 23

PÁL SÁNDOR: Simán; A nyelvedre még; Este; Kifli; Huzat 28

TURCZI ISTVÁN: Hol rég nem járt tíz igaz ember (Remake: Itamár Jáoz-Keszt); Mintha egy mítoszból lépett volna elő (Tésai napok); Prózák háborúja (Tésai napok) 31

SÁNDOR IVÁN: Hajnaltól hajnalig 33

GÖMÖRI GYÖRGY: Békássy Ferenc angol-magyar költő 1914-ben 41

TŐZSÉR ÁRPÁD: „Pán Kolega" a lét zebráján (Naplójegyzetek 1999-ből) 44

Pataki 70

JUHÁSZ FERENC: A csend virágoskertje 56

DARVASI LÁSZLÓ: Pataki Ferenc csodája 58

TANULMÁNY

MISKOLCZY AMBRUS: Egy román népballada végzete (avagy tájkép fekete és vörös bárányokkal) 60

MÉRLEGEN

MONOSTORI IMRE: Rendkívüli idők rendkívüli emberekkel (Széchenyi Ágnes: Lélegzetvétel. A *Válasz* 1946–1949) 76

KORPA TAMÁS: „védtelen szimbólumokat / falnak boa constrictorok" (Szilágyi Domokos és Kovács András Ferenc) 86

JUHÁSZ KRISZTINA: „Az ember, akárha egy novellában volna, elindul hazulról" (Kiss László: a térképnek, háttal) 101

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

PATAKI FERENC festményei a címlapon (Kondor város [2010]), a 16., 30., 40., 55., 75. és a 104. oldalon (Fotók: *Szögi Lackó*)

Darvasi László és *Pataki Ferenc* az életmű-kiállítás megnyitóján az 57. oldalon
(Forrás: *Délmagyarország* Fotó: *Karnok Csaba*)

KOVÁCS ANDRÁS FERENC

Orpheusz ismét alászáll

Gyimesi Évának szeretettel

Hát itt vagy! – mondták. S mégse voltam itt –
Sehol se voltam. Érezted te is –
Kötetlenül, de megkötötten is
Szabadna élned, vélned valamit?
De lélek híján éhen hal a hit –
A vers sem élhet senkiben tovább,
Mert nála sincsen semmi ostobább.
S folytathatnám szabólőrincesen –
A versnek nincs teremtő nincse sem,
De nincstelennek mindensége van,
S kurjongathat, hogy evoé, evan!
De Bakkhosz s Phoibosz mégis úgy mai,
Mint földi vágy misztériumai…
De nincs dalom, csak hangzik általam,
Ki daimónok makacs, világtalan
Harmóniáját mélyről áthozám
Világon, álmon, Isten káoszán.

GÉCZI JÁNOS

Viotti

(Ősz)

Viotti Mór Aurél Ágoston abban az évben lát napvilágot, amikor Hollandiában Jan (Johannes) van der Meer elhalálozik. Idővel azonban születésének jeles dátuma bizonytalanná válik, s a kezdőpont tizenegy évvel korábbra tolódik. Viotti Mór mindmegannyi életének adódik azonos, keserű-édes ábrándja. Öröme szétrombolója, bánata okozója az, hogy születését nem pontosan anyakönyvezték a delfti plébániában. Abban, amelyhez tartozó templom tornya a piactér szélén tör az ég felé, s Nieuwe Kerkként ismerik és említik majd évszázadokon át a helyiek, hanem 1664-ben, amikor elkészül az időközben elfelejtett, majd az egyik francia művészettörténész tevékenysége eredményeként 1842 után újra ismertségbe emelkedő festő népszerű műve, a *Levelet olvasó kék ruhás nő*.

Arról álmodozik, mígnem az egyik hóhullásos reggel képzelgésére ráborul a hit palástja, amikor nagy fehér szárnyakkal kavarogva érkezik meg a hó a városba, hogy ennek az olajfestménynek az elkészülte az ő születésének pillanata is egyben. Így tehát a mű tartalmazza az ő testi létezésének indokát.

Előzékenységre utal, amikor a főhős amúgy köznapias életének kezdete bizonytalanságban marad, s az iránta érdeklődők választhatnak 1675 és 1664 között, vagy nagyvonalúan akár el is tekinthetnek a döntéstől.

A festmény kapcsán egyebek között megismeri saját halála időpontját is, hiszen a megfelelően ellenőrzött adatok segítségével előre kiszámíthatja annak bekövetkezése dátumát.

Ezt a következő nyomán viszi véghez:

A Jan (Johannes) van der Meernek tulajdonítható művek száma idővel radikálisan csökken. A festő szerzeményeit felfedező francia művészettörténész 1866-ban még 76 képet tulajdonít neki, huszonkét évvel később már csak 56-ot ismernek el. 1930-ban csupán 30 művet tekintenek egyértelműen a delfti mester munkájának: kizárnak minden olyan alkotást, amin nem mutatkozik a legszigorúbb műgond és igényesség. Utóbb tizenhat szignált képe sem bizonyul egyöntetűen tőle származónak, s mára mindössze azt a kettő munkát tekintik hitelesnek, amely a névaláírás mellett évszámot is tartalmaz. E tendencia szerint 2011 az az

* Részlet a szerző *Viotti négy vagy öt élete* című, a Kalligram Kiadónál hamarosan megjelenő regényéből.

év, amikor kétséget kizárólag bebizonyosodik: Jan (Johannes) van der Meer egyetlen alkotása sem eredeti.

Viotti Németalföldhöz kötődő élete, amely 1732-ig tart, eseményekben szegény, ne feledjük, ekkor Delft ugyancsak sivár város, mivel előbb a belvárosában álló puskaporraktár robban fel, amely megsemmisíti a lakhelyét jelentő település legnagyobb részét, majd pedig az éghajlatváltozás miatt eltűnik a város levegőjéből és folyói felszínéről a remegő, addig oly jellemzőnek talált ikrás, mézszerű fény. Emiatt nem lehet élete történésekben gazdag. S mindaz, ami az 1732 utáni Erdély, ami 1805 után Tisno, 1840-től Mons, majd a huszadik században Veszprém, nos, ez a születéssel és halállal több szakaszra tépett, de mégis egyetlen élet házasságtörésektől zsúfolt.

Egyetlen jelentős hollandi fordulatnak, amelyről utóbb kiderül, meghatározza kiegyensúlyozott életét, a *Levelet olvasó kék ruhás nő* megpillantása bizonyul. Beleszeret az alkotásba, amelyet annál a péknél fedez fel, akitől a táplálékát beszerzi, annak is éjjel-nappal nyitva tartó, a kemencéktől rongyokkal leválasztott, tenyérnyi üzletében: a munka készítője zálogban hagyja a frissen sülő kenyérhéj illatát árasztó boltban, hogy magával vihesse népes családja számára a sötétre sült kenyér belét. Nem az azon fölfedezhető, hosszan elnézhető ifjú asszonyba szeret bele, nem a visszafogott mértékkel berendezett, ámbár polgári létre utaló családi laktér által jelzett életmódba, és nem abba a harmonikus mikrokozmoszba, amelyet a sűrű fénytől átjárt zárt szoba ígér, hanem az alak tevékenységébe. A lányasszony egy levél legelső sorait olvassa. Elején tart a históriának.

Viotti Mór életét ama probléma tölti ki, amelynek megoldásához az vezet, ha megtudja, ki az a papírlapon található, kizárólag a lány számára megismerhető, a kép nézője számára láthatatlan szöveget fogalmazó feladó. Ki az, aki képes megalkotójává válni ennek a szemmel követett, teljes odaadással kísérten olvasott levélnek, amely egyszerre bír a színtiszta üzenet és az üzenetet elrejtő, minden hivalkodástól mentes csomagolás lenni?

A festményen ugyan csupán a bútorokkal, tartós eszközökkel mértéktartóan berendezett szoba vehető észre, de a különböző tárgyak ablakot nyitnak, ha nem is a városra, de a nagyvilágra: a szobafalon alálógatott térképen az 1606-ban felfedezett, eleinte Új-Hollandiának mondott, később Ausztráliának átnevezett kontinens azonosítható részlete fedezhető föl. A lány ruhájának és a két szék kárpitjának anyaga sem helyi termék, miként az összegyűrten asztalon heverő szőnyeg keletről, az arab világból származik. Ez az alak a világmindenség középpontjában él, ezért is csurom kékszín, s most ér el hozzá, fogja meg kezét a hozzá küldött, neki szóló, messziről kapott, régóta várt üzenet. A lány a levél érkezésének pillanatában az ablak alá állított asztal mellett ül, a keretre feszített vásznat hímzi szorgalmasan. Türelemmel végzett, összpontosítást igénylő munkája nem járul sem köznapi, sem alapvető szükségletéhez. A hímzés eredménye számára használhatatlan luxustermék. Elajándékozza majd. A delfti asszony, annak ellenére,

hogy aprólékos munkája értelme szerint hasznos módon szórakozik, ami a gazdag polgárasszonyok tevékenységének a közösség által tulajdonított s egyben elvárt jellemzője, teljes lényével arra az idegen külvilágból, kacskaringós úton, messzi távolról érkező hírre vár. Egész lénye várakozik. A levelet azonban immár az ujjaival érinti. Régtől vágyakozik e küldeményre, érte, utána, a szalag, amelylyel az iratot, mint titkot tartalmazó ajándékot, átkötözték, sebtében megoldott, s most a hímzőkeret mellett hever az asztalon, a hét, ragyogó igazgyöngyből fűzött gyöngysor közelében. A levél az ünnepnap eseménye.

A puritánul, mégsem siváran berendezett, szolid jólétre utaló szoba lakója a lányasszony. Szoknyája igénybevételt tűrő, tartós anyagból készült, köpenye ugyan értékes, de puhasága, szabása azt sejteti, hogy egyben kényelmes, feltehetően mindennapi viselet is: a hűvös szalonhoz hozzátartozó, derék alá lógó, szalagokkal a kézen és mellen összefogott, szorosan zárt, megszokottan viselt öltözet. A köpeny gallérja olyan, mintha két lágyan ívelő, puha és könnyű, fiókának való angyalszárnyból készült volna. Szüksége van e kényelmes, meleg ruházatra a kép főhősének: várandós. Testtartása szerint terhessége a nyolcadik hónapban jár, s két-három hét múlva szüli meg gyermekét. A magányos, önmagát biztonságban érző asszony számára a magzat nemzője, a megszületni készülő csecsemő apja küldi szerelmes és aggódó, sorsa alakulásáról beszámoló levelét.

Viotti Mór érdeklődése célpontjává ez a szerelmes levelet olvasó válik.

Szeretné, ha az az odaadás, amelyet a nő alakja jelenít meg, őt illetné.

Ha a gyermek az ő ivadéka.

Ő öleli azt az asszonyt.

Emiatt választja azt a szakmát, amelyet hamarosan saját hivatásának tekint.

Élete során levélírással keresi kenyerét, a fogalmazványai révén tartja el magát és családját. Leginkább olyanokból él, amit a szerelmesek mindenkitől elhúzódva, a mondatok fonalán egymás után előperdülő gyöngyszavak nyomába eredve, szívdobogások közepette szeretnek olvasni.

Hősünk élete először akkor kezdődik, amikor Európa nyugati része éppen csak megtanulja a nulla megnevezését, amikor a protestánsok Elzászban karácsonyi adóként tűzifát szolgáltatnak be földesuruknak, s ezt karácsonyfának nevezik. Amikor a 16. század elejétől otthon is elkezdenek ajándékot adni, azaz fenyőt állítani, eleinte a fákat a mennyezetről lógatják alá, és kis, piros almákkal díszítik. E századvégtől rózsát és egyéb, színes papírból hajtogatott virágot aggatnak a fenyőre, igyekeznek azt tavaszba öltöztetni. Karácsonyfát állítani mindenkinek joga, miként a feldíszítés is.

A 18. században e divatot gyertyákkal egészítik ki a teljes Németországban, ahonnan e szokást a bécsi arisztokrata családok és művészek átveszik. A feldíszített fenyőfaállítás divatját Angliába Viktória királynő férje, Szász-Coburgi Albert viszi, ahonnan a kivándorlók révén a tengerentúlra is eljut.

Pesten az első karácsonyfát Brunszvik Teréz grófnő állítja, 1824-ben, s két évtized múlva a térség városaiban az új szokás polgárjogot nyer. A fát kezdetektől fogva almával, dióval, ostyával, mézespogácsával díszítik, a 19. század végével az ünnepi fa összképét üvegdíszekkel és sztaniolba csomagolt fondantcukorkákkal határozzák meg.

S hősünk élete akkor ér véget, amikor Európa népe elfelejtette, hogy a német nácik egykor a karácsonyi jelképeket propagandisztikus célra kisajátították, s a zsidó hagyományt is idéző keresztény ünneppel szemben a rasszista ideológia és a mitikus germán múlt bűvöletében élik meg a napfordulót, majd pedig amikor a 2000-es években a karácsonyi ünnepkör bemutatására Európa-szerte kiállításokat szerveznek, hogy ezáltal a könyörületesség, a jószívűség és nagylelkűség a kereskedelem ünnepévé alakuljon. Azt az évszázadot követőben, amikor a konyhatechnika a sült fagylalt csodája után kitalálja a belül forró, kívül fagyos ételeket is; amikor, hogy kapcsolataikat érzékeljék, távbeszélő készülékek lapulnak az emberek zsebében; és amikor számon tartják, mert bárki életidejében háromszor is láthatja akár, mikor volt egy hónapban két telehold.

Szavakat ad a tűz szájába, és érdeklődéssel figyeli, mi lesz velük.

– Adná a zöldet?

– Lehetetlen ugyanazt az árnyalatot.

– És ha a kéket?

Viotti Mór apró darabot tép le abból a megírt papírosból, amely összegyűrten fekszik a padlón, és bedobja a kandalló tűzterébe. A láng kéken csap fel, mintha borszesszel locsolnák! A lányka fölujjong. A kék, akárha Szűz Mária köpenyéről kerülne oda, hiszen a kék csakis akkor lehet oly meleg, mint a tűz, ha mennyei az eredete. Azt, hogy a kékek közönségesen hűvös vagy éppen hideg hatásúak, a helyi festők tevékenysége nyomán Delftben mindenki tudja.

– Elismételné? – szólítja meg az egyik érdeklődő asszony. A hangja érdes.

A szobában sokan tartózkodnak, mert bár ezen a vidéken tüzelő híján nem gyakorta engedhetik meg maguknak, most mégis fűtenek. Az ilyesmi zsúfolt és rendetlen helységeket volt szokásban a piktoroknak ábrázolni: a szobasarokban rózsát faló disznónak, a padlón heverő feldőlt edénynek, a rézorrú kismamának, vetetlen ágynak humoros hatást tulajdonítanak. Mindenesetre jobban kedvelik, mint az oltárképeket, a tájképeket vagy a mitológiai témájú jeleneteket.

Viotti a székén hintázva tépegeti a papirost, s a kérésre kékre festi a tűztérben kuporgó lángot.

– Grácia!

– Köszönöm! – tapsikol a lányka, és a padló szemetéből előhalászott tojáshéjat morzsol szét, s ad át a kimért mozdulatokkal tevékenykedő, feladatát végző férfiúnak. – Ezzel is lehet?

– Próbáljuk ki!

Viotti, mintha alkémikus lenne, kísérletezik. A természetének megfelelően elégethető dolgokat ejt a lángba, mint egy terjedelmes enciklopédia szavait felkínálva, s fellistázza, hogy miként tanulja meg a tűz kimondani azokat. A teleírt rongypapirost, amelyet összegyűrve elhajít valaki, talán éppen a férfi, aki a sapkájára Szent Jakab kagylóját tűzte, aki az asztal előtt ül ugyan, de egy akkora széken, amely nem lehet nagyobb a sütőtöknél, így állával sem ér fel a bútor lapjáig, nem hogy elérje a ráhelyezett tányért, nos, ezt az elhasznált levelet a tűz kéknek állítja. A tojáshéjat – kárminvörösnek. A rózsát – feketének. A citrom héját – fehérnek, és egy pillanatig szikrázónak is.

Elveszi a felé nyújtott, maszatos gyermekkézből a felajánlott zsinórt, s ahogy ujjaival hozzáér a nyitott kis tenyérhez, az addig gyöngének tűnő ujjak rácsapódnak felnőtt ujjaira. Ő maga rebben meg ettől, a lányka pedig fölkacag. Két kék szem csügg rajta. Először nézi meg alaposan a tekintetére sóvárgó leányt, talán ha tizenkét éves, fejletlen jószág, mégis úgy találja, akad valaki, aki kitartóan és valóban érdeklődően figyel rá. Éppen őreá.

– Melyik szó a viola?

E kérdésen eltűnődik. Ugyan miként jön rá, ha nem okossággal, hogy szótárt készít, amely segítségével egybe lehet kötni a tűz és a saját szavait?

– Naplementét csinálunk?

– Nem, nem! Adventus Dominit!

Eszerint, s ez előbb fölkavarja, majd megnyugtatja, végül újból fölkavarja, a lányka, szutykossága ellenére, jól nevelt és helyes erkölcsű, ámbár, ha a violaszínt az Úr eljöveteléhez kapcsolja, akkor katolikus. Viotti azonban, ha emiatt szakadatlan bűntudata is ébred, nem vallásos. Aggódása úgy járja át a testét, mint a szél a lécekből épített csűrt. Katolikusok közé keveredik, akik pénzen váltják meg a hitüket? Aztán arra a kérdésre figyel, mitől vélhető, milyen tulajdonságából, tevékenységéből silabizálható az ki, hogy ő maga pápista hitű. Végtére, nem lehet buzgó, képromboló kálvinista, aki színeket teremtve festményeket készít a tűzzel. Okfejtése eredményeként a szempárt, ha hitetlenné is kell tennie, nem kívánja többé szabadjára engedni.

Mindenesetre gyűrűje kövéből késével kevéske port levakar, s amint befújja a kandallóba, az nem violára, hanem bíborra festi a tűzfényt.

A lányka szorosan mellé húzódik, közelről veszi szemügyre a barackvirágszínű, csillámos kövecskét.

– Lilalit – magyarázatul hozzáfűzi. – A brazil vademberek a nyelvük alatt melegítik, az enyém éppen a szopogatások miatt vált ily fakóvá.

Viotti Mór, jobb dolga nem lévén, úgy tűnik, kitalálja a tűzképet. A lángok megfestése azonban egy szótár elkészítésére szolgál, hiszen a szenvedélyes kutatás célja azoknak a kifejezéseknek a föllelése, amelyek egyszerre lehetnek fény-, hő- és színtermészetűek, emiatt leginkább alkalmasak az emberi érzelem kifejezésére. Óvatosságból azonban ráhagyja mindazokra a véleményformálást, akik

a tűzfestés kidolgozását önként választott feladatának állítják, s számukra olykor-olykor e tárgyban elért eredményeit be is mutatja. Ilyenkor mindenki kezébe nyom egy-egy felfoghatatlan eredetű port, szövetet, gyurmaszerű anyagot, cetlit, követ, fém rudat, s akire éppen pálcájával rámutat, annak a markából azt gyorsan a lángok közébe kell engednie. Nem szükséges e tevékenységet gyakorolni, mindenki tudja azonnal a szerepét, e művelet során bárki emberfia tehetségesnek mutatkozik. Maguk szórakoztatására állóképek sokaságát teremtik így meg, olyan környezettel, alakokkal, eseménnyel, amilyet éppen látni kívánnak. S a tehetség, nem akad olyan férfi és nő, lány- és fiúgyermek, kinek ne növesztene könnyű madárszárnyat, egyszerre kettőt, a jobb vállra és a bal vállra, széleset és nagyot, mint az ölyvé avagy az arkangyaloké.

Az emberek szeretnek ilyen összejövetelekre járni, itt azok festhetnek képeket, akik amúgy erre képtelenek, s olyanok jutnak festményekhez, akik a vászonra vagy papírra festékkel felvitt látványok vásárlásához nem elég tehetősek.

Keleti szőnyegeket, ismétlődő mintájú tapétákat, portrékat, csendéleteket, csoportképeket, s végezetül akár csataképeket állítanak együttesen elő, megtapasztalhatják a közös munka művészi szépségét, a közösség teremtő erejét.

Viotti azonban nem a családot, a barátokat, a céheket, a mindenféle közösséget összetartó tűz képeire ügyel. Ráébred ritka tehetségére. Kezdetben kizárólag tőmondatok, de idővel bonyolódó, bővített mondatok kimondására válik képessé a megzabolázott tűzzel. S e mondatokból annak számára, aki általuk tudója lett meglátni a történetet, a gyorsan fellobbanó és egyre hevesebbé váló szerelem históriája bontakozhat ki.

Ekként szerez feleséget. Így szerez magának férjet a felesége.

Viotti Mór hollandi élete során megtanulja, hogy akkor is létezik bármi tárgy, ha éppen el van rejtve. Vagy legyen akár fogalom, ember, vagy jelenség. S ha az rejtve sincs, csupáncsak azért, mert egyelőre elképzelésként létezik, hát akkor is.

Az amszterdami Blaeu-nyomdában betűmetszéssel és betűöntéssel foglalkozva többnyire az ív nagyságú merített, vízjeles papirosokon, azok szemkápráztató fehérségén töpreng, jól tudja, belőle nem válhat nyomdász, s ha iparos lesz is valaha, akkor a papiros mesterévé válik. Feladata, hogy legyen figyelmes segítője a magyar, Fogarasról érkezett lectornak, aki az anyanyelvi *Biblia* nyomtatásának felügyeletére érkezik Hollandiába.

Hogy a pénzt termelő nyomdászat művészet, azt tőle, ettől a hungarustól tanulja. De hogy a papírkészítés sem egyéb, annak bizonyítására időt kér a maga és népe számára a világot megteremtő Istenétől. Végezetül érvként azt mondogatja:

– A papír erősebb a kardnál.

Ezért a nyomtatásra és az annál is fontosabb írásra alkalmas papír előállítására adja a fejét.

Összekuporgatott pénzén egyik Delfthez közeli településen hozzájut a karjai közé fekete vásznat feszítő, egykor a tengervíz maradékának lecsapolásához használt vízátemelő, tornyos szélmalomhoz és annak fojtó szagokat árasztó csatornaparti telkéhez, ahol aztán megépíti a maga, ugyancsak a szél energiáját felhasználó papírmalmát. Sikere nem marad el, munkálkodása eredményeként a negyedik évét tíz alkalmazottal kezdi.

Úgy kelepel a malma, ahogyan csupán az Afrikából érkezett gólyák tudnak. Megnyugvással és örömmel. Az alkalmazottak szorgosan, egymás tevékenységére figyelve készítik a kitűnő minőségű, könnyű és puha papírt.

Viotti a mézszemű, fakó bőrű, nála huszonöt évvel fiatalabb lánykának, akit feleségül választ, s aki számára, egybekelésük után a kilenc hónapot éppen bevárva, iker fiúgyermekeket szül, akiket fél év múlva magával ragad a gólyához hasonlóan délről érkező, lassan köröző fekete halál, így meséli az ugyancsak délről érkezett papír készítésének stádiumait.

– Kerék a kezdet és szita a vég, köztük ott az inasok, legények és mesterek csapata. A hajnalban munkába kezdő inas a rongyvágó mozgó késével felaprítja a megvásárolt rongyot, s belerakja, amennyi belefér, de egyenletesen lazán, az anyagszekrénybe. Abban a kőfenekű, deszkaoldalú edényben folyik a rothasztás, amely eltart rossz minőségű rongy esetében nyolc–tíz, jobb esetében öt–hat napig. Ekkor mésztejet öntenek a masszára, abban nyolc-négy napig tovább áll a málló és színét vesztő szövet. Másik, ugyancsak fontos előkészítő munka az inas csontokból történő enyvfőzés, illetve a timsó porrá zúzása. Inas készíti a pépet is: a megrohadt rongy rostjainak szétmállasztása a feladata, még azelőtt, hogy a malom zúzdájába és őrlőjébe – a nagy forgó, késekkel kirakott belsejű dobba – kerülne, ahol a szél forgató ereje által a félpép alig fél nap zúzás eredményeként készpéppé alakul.

A fiatalasszony megrettenve húzódik az erős izomzatú, apja korabeli férfiúhoz, aki nem tudja fogadni e mozdulatát. Közös életük, habár nem több az fél évtizednél, mindvégig ilyennek mutatkozik: a meghittség és a szárazság vegyüléke, amelyben egyikük sem érzi boldognak magát.

– Ezután következik a tulajdonképpeni papírkészítés, amely három legény, a merítő, a rakosó és a fektető együttes munkája. A kádban álló vízzel hígított pépbe a függőlegesen tartott szitát bele kell nyomni, majd vízszintesre fordítva kiemelni, akként, hogy a merítőszita dróthálóján a rostok össze ne kuszálódjanak. A rakosó a szitáról nemezre borítja a vizet elhagyott, de nedves papírlemezt, a 182 darabonként egybeállt duzmát aztán, a nemezről lefejtve a terméket, a fektető szétszedi. A szőrköteleken szétteregetett, pillanatról pillanatra egyre könnyebb papírt száradás után enyves vízbe mártják, majd újabb szárítást követően simítják, s kalapálják vagy sajtolják.

A családját megalapító, céhmesterré is emelkedő Viotti Mór, tisztességét és megbecsültségét bizonyítva, új névhez jut, amelyet nem csak felesége haláláig, de

a saját pusztulásáig visel. Ő a delfti parasztok által adományozott megnevezés nyomán a fehér mester.

– Gondolj a szemedre! Kicsi, de hatalmas dolgokat lát!

Igyekszik haldokló feleségét a teremtő végtelen szeretete és nyugalma irányába fordítani. A cérnaszálnyira fogyott asszony, túl azon, hogy eltemeti ikreit, túl szülei és szeretett testvérei halálán, túl örömök nélküli saját házasságán, túl azon, hogy sem enni, sem inni, sem üríteni nem képes már, akit a fájdalom átjár, s kitömi, mint gyászpárnát a fekete récetoll, csak nézi Viottit, és azt mondja:

– Kérem a szemfedőmet.

Utolsó egészséges hónapjának valamennyi hasznosítható ideje a hópehelykönnyű selyem kihímzésével telik el. Mintha valami ösztökélné, hogy gyorsan fejezze be önmaga által választott munkáját. Csupa kék, szürkéskék, barna, zöld, fekete és sárga virágokkal telik meg az áttetsző szövet, azokkal a színekkel, amilyen csak lehet az emberi szem.

Viotti Mór tisztában van azzal, hogy szenvedő, ágyában kínok között vergődő asszonya túljár az eszén. Nem azt csinálja, amire rá akarja venni. De úgy tűnik, valami értelmet, mégpedig az övétől különböző, a férjétől eltérő jelentést juttat a dolgoknak. Vajon honnan tudható, hogy hibát követ el, vagy pedig valóban független lénye szólal meg, netán általa maga az Isten?

Tudja továbbá azt is, hogy élete mindmegannyi öröme és szerencsétlensége délről érkezik, és a továbbiakban is onnan fog betoppanni, ezenképpen hát arra a vidékre soha nem vágyik. S ha mégis eljut oda, tisztában van vele, az maga lesz a szerencsétlenség.

A temetést követő esztendő karácsony éjszakáján leég a malma, pernyekönnyűre változik a háza. Amikor felébred a szeles éjfelen, alkoholtól bódult fejjel, zsírszagot árasztva ég a tető, a tenger felől érkező széltől az oldalukra feketedett lángok átcsapnak a szélkerékre, majd menten elterpeszkednek és mohón belekapnak a malom zsindelyébe is.

Nem áll az inasok és a legények közé, nem hordja a vizet, nem olt tüzet. Nézi a lángokat, vagyis inkább számolja, fennhangon, a láng szirmait, és arra sem reagál, amikor rákiáltanak, álljon legalább távolabb, hiszen akadályozza a mentést.

Reggelre semmivé válik szorgalmával teremtett vagyona, a nehéz bútorok, amelyek aprócska termetű feleségével együtt érkeznek a házába, égnek a legtovább, de amikorra megvirrad, már hideg füstté és könnyű hamuvá válik az élete. A szél oda fogja sodorni, tudja, ahová kedve tartja, és azzal is tisztában van, hogy ez ellen nem fog tenni semmit. Leginkább azon töpreng, hogy miként égnek oly gyorsan el a tömbjeikben nehezen lángra kapónak, nehézkesen égőnek tartott papirosok, amelyekből ugyan nincs sok, sem a szárítópadláson, sem pedig a raktáron, éppen az előző héten szállította el a megrendelő, s rongyok híján a rot-

hasztást sem kezdik el. Kétségtelen, hogy füstszürke, áttetsző, lenge alakok hajlongnak a fürge lángok között, papíríveket kapdosnak fel a tárlókból, egyenként tartják az izzó és sziszegő zsarátnok hunyorgó testéhez, hogy megszínezzék a lángszirmokat. Az enyves papírtól kék árnyalatot, a sok mésztejet tartalmazótól téglavörös színt, a konyhasóstól élénk sárgát, a káliumsóstól fakóibolyát nyernek és kibomlanak a tűzvirágok, tavaszi és fényben úszó, testében világító kertet teremtenek a csatorna mellé, amelyből az emberek hiába is merítenek vödreikkel vizet, nem múlt el, csak pompásabb lett. Sőt, mert a csatornába belehull a rézgálicos zsák, annak vizétől karcsú, hosszú páraindát növesztő, zöld lángok nyúlnak elő. Kétségtelen, hogy mozgékony lények érkeznek az éjszakából, s a tűzvészt szítják, ellenük, Viotti Mór legalábbis így gondolja, azt sejti, tenni sem nem szabad, sem nem érdemes. Ha nem is Istentől és a hozzá közeli lényektől származik a tűz, amely magába emészti a múltját, de ha már fölcsap, mégsem fojtják azt meg, nem parancsolják vissza a helyükre, mint óljába az acsarkodó kutyát.

Láthatja tehát ott tolongani a lángnövelő lényeket, éppen az ő fehér mestersége termékeivel táplálják a tűz növényeit, s állítja, hogy a magasba lobbanó tűztől nem is olyan távol, ott kuporog az ő elhalt felesége, didereg, összekoccannak a fogai, hiába temetik prémes ruhába, meleg szövetekkel kibélelt faládába, csapzott hajából csöpög a víz, nem képes megszárítani azt a hirtelenjében elviselhetetlen hőségben sem.

– A francba! A francba! – kiabálja, de ahogy nem támad a rontást elősegítő alakoknak, nem nyújt segítséget az asszonynak sem, egyébbel nem tud törődni, mint meredten belebámulni a színeit megteremtő s azokkal együtt menten elfoszló alakok életébe. A saját legendáját nézi meg utoljára ott.

– Jól van, uram?

– Igen.

– Biztosan?

– Mit akarsz ezzel mondani? – s bár felismeri, nem jut eszébe mégsem a segédje neve. – Jos, Augustijn, Pieter vagy ki a fene vagy?

– Uram, nem húzódna távolabb? Még megsebesül!

– Kérdezem a nevét!

– Albert vagyok, a fél éve idekerült inas! A szitákat kötöm.

– És mi az ördögnek károg?

– Menjen arrébb!

– Ki?

– Maga, uram, tisztelettel!

Végül nem esik baja. Azonban napokig nem tudják elvezetni a tűz maradványaitól. Aztán leesik a negyedik reggelre a hó, röpke időre fehérré válik a mélyföldi táj, peremén a fűzfákkal és a hodályokkal, s mivel mindent elborít, mintha papirossal húznak be asztallapot, már semmi nem emlékeztet arra, hogy fából

ácsolt tanyaház állt itt egykor, papírmalommal, kerítéssel, lakókkal, s még csak enyvszag sem marad.

Miután megszűnik a hóesés, a kiürült portán legelőször a hamuhalmok színe üt át a hóleplen. A szürke és fekete foltok és vonalak új irányt adnak gondolatainak: teleírt levélnek látja a vidéket, amelyhez magának is köze van, de nem képes rájönni, mi. Ugyan ő írja-e, avagy csupán neki szól az üzenet? Bármelyik legyen is, ő bizony elfeledte úgy az írás tudományát, mint az olvasását.

– Mindenhatóm! Úgy adsz, hogy amit korábban nyújtottál, azt közben visszaveszed!

Hunyorog. Hó az, vagy más egyéb? Levél, levél!

Eldönti, hogy leveleit a papirosra miféle maradandó nyomot hagyó anyaggal fogja szokásos gyöngybetűivel teleírni.

Viotti dönt. Bosszúját zúdítja az ellene felágaskodott világra. Annak gazdájára is. És leveleket fog írni, hajnalhasadtától sötétedésig, január elsejétől december végéig, e naptól fogva élete végéig, és ha netán több élete lenne, akkor is nap mint nap üzeneteket skribál mindegyik befejeztéig, mígnem vissza nem adja számára azt, akit elvett az Úr, vissza nem kapja őt, s üzeneteket kíván az elmúlt időbe visszapostázni, mert amit elmulasztott, hogy asszonyát szeretetbe bugyolálja, így még megteheti, korrigálhatja, és mert egyedül ez a lehetőség teremt alkalmat arra, hogy érezze, az elmúltat átformázza jelenné, testet nyújt annak, ami nem egyéb árnynál.

Ugyan sok örömöt, boldogságot, figyelmet és gyönyört ád a szeretőinek, de mindaz az elragadtatás, megelégedés, érdeklődés és élvezet elhanyagolható amellett, amit őmaga kap a nőktől. Főként azoknak egyikétől, Aleidától.

– Add ide az olajat! – szól rá, ha nem tartja idejében a kannát, és a mindig hallgatag, félbolondnak látszó Viotti odaadja.

– Add a cserlevelet! – leveszi a polcról és azt is átnyújtja, ügyelve, hogy a vékony falú üvegpalackot biztonságosan tartsa.

– A rudat poríthatod! – és a férfi szokott mozdulatokkal elvégzi a rábízott feladatot.

Aleida az az asszony, aki mindenkor tudja a dolgát, s ennek felismerését a környezetétől is elvárja. Ezért rendszerint sokan veszik körül, telve a háza elfelejtett, de hamarjában felfedezett rokonokkal, kis igényű, ámde szorgalmas cselédekkel, de mindenekelőtt portékáktól zsúfolt üzlete a keleti árucikkekre áhítozó vásárlókkal. Nem valódi gyarmatáru-kereskedőként tevékenykedik, szokta mondani, neki nincs még annyi bűne, hogy ilyesmi kiszámíthatatlan foglalatossággal vezekelnie kellene, de valahogy mindig a kelleténél több olyan ember gubancolódik szoknyarojtjai közé, akiknek, hiszen egyetlen életük nem elegendő sorsuk beteljesítéséhez, kijut a több életből is.

– A bűn az övé! – int fejével a csendben szöszmötölő Viotti felé. Aztán, hogy vádját enyhítse, gyorsan kijelenti:

– De istenként hancúrozik az ágyban! Úgy ölel, mint aki újra meg tudna engem teremteni! Értik? Emberek!

Aleida csupán a gyarmatokról származó nyersanyagok – kövek, ásványok, növényi és állati eredetű furcsa készítmények – beszerzésével foglalkozik, azokkal pedig azért, hogy saját munkájával szereket, festékeket, pasztákat és titkos összetételű gyógy- és élvezeti szereket állítson elő, olyanokat, amelyekre kereslet mutatkozik s árusításuk jövedelmező.

A délutánban a kert nyírfái aranylanak Az elözvegyült, elszegényedett, szolgamunkára fogott Viotti Mór egyedül marad lágy húsú szeretője házában, s a kék égre pillantva alkalmasnak találja az időpontot és a helyszínt arra, hogy tapasztalatai alapján az első tust önállóan elkészítse. Fejében az utóbbi napokban egyre határozottabban mocorog a késztetés, hogy, ha tudomása van róla, békével ellássa, betöltse feladatát.

Óvatosan kézmeleg vizet tölt az ugyancsak meleg dörzskő mélyedésébe, inkább kevesebbet, mint sokat, nehogy az első mozdulattal elrontsa a munkáját. A nedves kőre merőlegesen tartva dörzsöli a vízbe bele-belemártott tusrudat. Enyhe köröket ír le, hosszan, eltart az tíz *Ave Maria* elmondásáig, mígnem a tuspor és a víz keverékének fölszíne csillogóvá nem válik.

Azt a tusrudat, amelyet írásra kész oldattá alakít, ugyancsak maga állítja elő, fából, növényi perjékből, amelyet elhamvadt házánál gyűjt egybe. A finommá tört, átszitált por alakú otthonát ugyanazzal a birkalábból készített enyvvel, amelyet a papír sima felületének kialakítása miatt használ, keveri el, és rudakat formál belőle. E megkeményedett tust morzsolja előbb szét a kövön, s most azt próbálja ki, hogy vízzel folyékonnyá téve a szürke és a fekete milyen átmeneteit képes kikeverni.

Nem átall a középkori kódex-illusztrátorok kedvelt anyagából, a cserzőgubacs porból adagolni a sűrű tushoz, amelytől cseppnyi, almamagra jellemző barnásságot kíván adományozni a festékének. Nem tartja azt sem méltatlannak, hogy e keverékhez, mint egykor a kínaiak, szezámolaj cseppeket és petróleumlámpa kormot is adjon, ráadásul szemernyi kámforral és rózsavízzel is illatosítja, hogy írás közben megérezhesse maga is a mennyország illatát.

Senki nem zavarja meg, így megalkotja a tökéletes íráshoz szükséges eszménnyi festéket.

Megírja vele történetesen az első levelét.

Aleidának.

Amelyet utána, lélegzetét kapkodva, menten eléget, s az így nyert finom hamuval sikerül a kívánt sűrűségű, majdhogynem pasztaszerű, a papíron immár szét nem futó, szerte nem szívódó tusfolyadékot előállítani. A kalligráfia-finom

sok tusvonal fénylik, a fekete jelekből összeálló hálózat nedvesen csillog a levéllapon, időbe telik, hogy megszáradjék, ahogy idő kell a tűz leégéséhez, a virágzó ág terméssé éréséhez, a fából a kámfor alácsöppenéséhez és a csöpp kristállyá jegecesedéséhez is.

Ebben az időben kezdenek pusztulni az angyalok. Egyre kevesebbet látni közülük az égbolton, a városokban, s a mezőföldön átvágó utakon sem bukkannak fel. Egyszer csak aztán a templomokban is faragott fadarabokkal cserélik ki őket. A bennszülöttek között azonban minduntalan olyan figurák tűnnek föl, akiknek vagy turbánba bugyolált az agykoponyája, vagy rézbőr borítja a testét, és a bűzhödő, sárga Nikotiána-növény porából csipetnyiket dugdosnak az orrukba, másoknak tányérajka nőtt és fagyöngyök koppannak össze, ahogyan alálógnak a fülükön. Viotti attól tart, hogy elérkezik az idő, amikor a hozzá szólók közül senkit sem fog megérteni.

Összebarátkozik Ambrusával, azzal a spanyol területről északra húzódó, a hideget és a szelet kedvelő úrral, aki a megváltozott idő tanúja, s annak ellenére, hogy karthéziánus, tagadja az Isten szerepét. Elég Isten biztonságot ígérő személyét kiiktatni a létezésből, s Viotti menten úgy tapasztalja, hogy közelebb kerül Ambrusához. Néha-néha összetalálkoznak, számot vetnek idejük perceivel. Talán barátok. Talán nem.

– Nem tudom, hová tűntek. – kémleli az egyik ilyen találkozásukon a templom épületét.

– Nem lehetetlen, hogy sehová.

– Ugyan! Higgyen az érzékeinek! Rajtuk kívül úgysincs mása.

– Ha angyalok, akkor képesek az általunk érzékelhetőkön túlra is átállni. Mondjuk éppen innen léptek le. Közülünk.

– Aha. Azt mondja, ott sóvárognak ezekben az átkozott falfülkékben most is?

– Meglehet.

– És se szemmel látható testük, se füllel hallgató hangjuk?

– Azt.

– Jól van.

Ambrusa hitetlenkedik egy darabig, s hagyja, hogy lekösse a figyelmét az eleredő eső. Aztán mégis megszólal.

– Mi kellene ahhoz, hogy láthassuk? Miben kell tökéletessé válnunk, hogy közéjük kerüljünk?

– Látni lenne kedved? Nem tudsz te olyan jó lenni!

– Igen. Nem tudom. Talán. Nem.

– Igen vagy nem?

– Igen.

– Ambrusa, ahhoz lelkednek kellene lenni! Az angyalok látásához az kell.

– Nekem van lelkem! – kiált fel. – Ahogyan neked is! Hát nem tapasztalod?

– Van, kétségtelen.

– Ha pedig van, és az angyalok nem láthatók a dómon, a párkányzaton, a fali fülkékben, a bejárat kapuzatának oszlopain, hiába is magasodik itt s tör az ég felé ez a templom, nincs, mert logikailag lehetetlen, Isten.

Annak, akinek hosszú élet jut, biztosan rövid a története. Aleida úgy utazik el Indiába, hogy előzőleg Viottit elküldi, nézze meg, milyen lehetőségek rejlenek a kijevi kereskedők Urálból beszerzett szőrméiben. Finom, könnyű prémekkel rakja tele utazóládáit Viotti, s amikor visszaérkezik, a szőrszálaktól csupasz bőrökre lel a ládafedelek alatt. Aleida nyomát sem találja, s amikor ráébred arra, hogy a szeretője úgy számolta fel Európában az életét, és hajózik el, ki tudja hová, hogy kifizetődő befektetést kommendál számára, mintegy azt kívánva ezzel, hogy emlékét megőrizze, már nem bosszankodik a semmire se jó, lekopott bőrök láttán. Eladja a bőröket annak az ismerős könyvkötőnek, akinek házában meghúzódik, de árukból nem jut semmi hasznoshoz. Visszatér a tuskészítéshez, s élete végéig ezzel a munkával tartja fenn magát.

Viotti Mór Aurél Ágostonra, miután meghal, a tusrúdjai között találnak rá. Egy vagyon hever körülötte. Esik a hó. Hideg és merő fekete a keze, az arca, a nyaka, a ruhája. Fojtogató rózsaillat lengi körül.

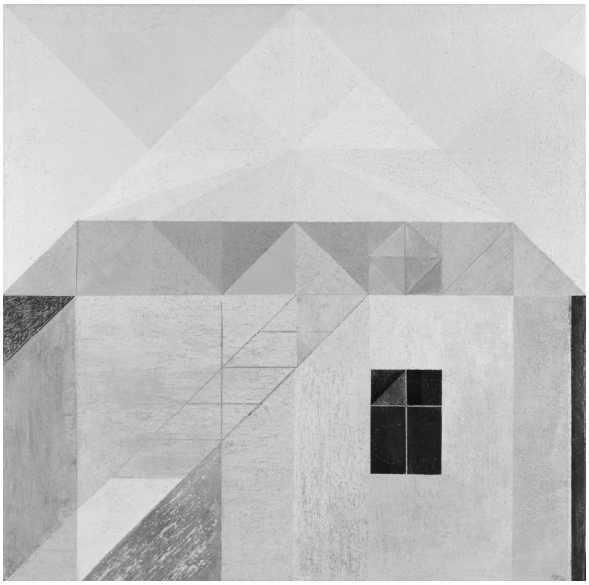

PATAKI FERENC: NAPSUGARAS OROM (2002)

MARNO JÁNOS

Szandálban

A pályamester fiával jártam,
magam is fiúcska még, szandálban
csúszkálva sínek közt, szökellve talp-
fáról talpfára, nyakamban sállal
s szédülve, mint akit sújtott áram,
s rángatózva soká egy alagút
szájában, melynek a nyelve kinyúlt
utánam, mikor törtük a csövet
egy kukoricásban, a nővére
földjén, mielőtt feltörtük volna
kapával, ott csöveztünk egyszóval,
kint a tó mellett, nyáron, a földön,
úgy emlékszem rá, mint egy aszályra,
ahogy várom a nővérét, s nem jön.

Móló

Bámultam a pályamester fiát,
mint Heinrich von Kleist a fegyvertársát
egy vadregényes germán tó partján,
amellyel egy lapon a mi lápunk
nem láthat napot, ha szemérmünkre
hallgatunk; talán még belóg medre
fölé a móló, melyen háttal áll
nekem, karcsún és barnán, mielőtt
fejest ugrott, haja, kiszőkülve,
mint gyufa lobban a levegőbe,

mintegy lelopva magával fentről
a mélybe a napot. S nekem elég
lesz rángatni naponta magam a
földre, s tartanom iszapban bakot.

Ujjam

Felnéztem rá, ezt szögezzem le,
a pályamester fiára, s ez
nem változott meg álmaimban
azóta sem; a valóságban
viszont összezavarodtam, kész
vagyok órákig nyitott szemmel
virrasztani az ágyban, lábam
mintha most veszne oda épp a
messzeségbe, botorság volna
már fölkelnem vele, mennem, és
ugyan hova, hol az a helyem
a lakásban, amit ne untam
volna el halálosan. Jobb így
magamba bújni, mint az ujjam.

Hajak hajnalán

Hallgatásom a pályamester
fiának a hajáról okkal
kelthet gyanút az olvasóban,
a régi hajáról, amelyhez
fogható hajkoronával nem
találkozik manapság minden

bokorban az ember. Az idő
azonban összekopaszított
bennünket mára, most hát könnyű
beszélnem, szeretem könnyűnek
érezni a fejem, és többé
nincs tőle se mit irigyelnem.
Amikor itt járt a legutóbb
nálam, torkomon akadt nyálam.

Akácláng

Fejünket hanyatt buktatva vagy
előre a csattogó vonaton
csaltuk az álmot a szemünkre,
csakúgy, ha havat kormolt össze
vagy útszéli pázsitot perzselt
fel a mozdony szikraesője,
vagy lángba borított egy ízben
egy akácfát, melyen egy asszonyt
pillantottunk meg lógni, hanyatt
bukóban szemhéjunk résén át.
Szárazág. Fülünkben a határ
helységneve, fülünket hajunk
lobogva be, az övé pazar
lobonc, az enyém zsíros pernye.

A barát erszénye

Mikor az anyám meghalt, én nyomban
valami munkába temetkeztem,
bármibe, csak munka legyen, vagy leg-
alább annak nevezhessem, ha már
hinni úgy sem tudok benne. Anyám
keze, hűlőben, a pályamester
fiának a kezében, fölötte
pedig a falon kedvenc festménye
egy ferences barátról: a barát
pilisét vakarva áll a rendház
folyosóvégi boltívében, s néz
ki a kelő vagy alámerülő
napkorongra; hátán a csuklyája
pokloknak s a mennynek az erszénye.

Jérce

Nyeltem a nyálam a konyhában
ülve, míg ette a húst apja
és fia, s anyja míg rántotta
tovább a mellét és combját
a jércének, melynek a tojója
odakint kapirgált a szaros
udvarban. Nem voltam magamnál
a mai értelemben, gyomrom,
a régi, még nem kelt birokra
elmémmel, mely távol tartotta
egymástól értelmem s a nyelvem.
Néztem, hogy esznek, és nem szólnak
ki a tányérból egymáshoz ők
sem, sem énhozzám, ki csak nézek.

Bengt Pohjanen, a Tornio-völgy nagy írója

Bengt Pohjanen íróról egyelőre még nem sokat tud a magyar olvasó. Észak-Svédországban él, a Tornio folyó völgyében, és anyanyelve a méenkieli (eredeti írásmód szerint meänkieli). Valójában egy virtuális ország állampolgára ő, s ennek a neve *Meänmaa*, ami azt jelenti, hogy 'a mi országunk, a mi földünk'. Ezen a néven nem található a hivatalos térképeken (úgy, ahogy például Csángóföld sem), mégis egy jól behatárolható terület, amelyet valóságos emberek laknak. Észak-Európában fekszik, Fennoskandia félszigetén, és hosszában a Tornio folyó szeli át, amelyet egykor a Svédország és Finnország közötti határrá kényszerítettek. A Pohjanen-féle Meänmaa magában foglalja egyrészt a Tornio folyó völgyének mind a svédországi, mind a finnországi oldalát, de e közösséghez tartozónak tekint mindenkit, aki nyelvileg a méenkielivel azonosul, bárhol is él a nagyvilágban.

Hogyan vált országhatárrá a Tornio egy egységes finn nyelvterület szívében? Az 1808-1809-es orosz–svéd háború következtében, amely az oroszok győzelmével végződött, a finnek lakta területek jelentős részét elszakították a Svéd Birodalomtól, amelynek több mint hat évszázadon keresztül része volt. A Finnország és Svédország közötti határt a Tornio, a Muonio és a Könkämä folyók mentén húzták meg. A határ családokat és birtokokat hasított ketté. A legnagyobb tragédiát azonban abban kell látnunk, hogy kettévágta azt a finn nyelvet, amelyet évszázadok óta beszéltek ezen a területen. A Tornio keleti partján maradt finnek a fokozatosan kialakuló finn nemzet részévé váltak. A folyó nyugati partján élő Tornio-völgyi finnség pedig nyelvi-etnikai kisebbség lett Svédországban, és az 1880-as évektől kezdve mintegy évszázadon keresztül brutális asszimilációs politikának vetették alá.

Svédországban az 1980-as években kezdődött el a Tornio-völgyi finnt beszélők nyelvi és etnikai ébredése, s ennek legjelentősebb eredményeként nyelvüket, amelynek ők maguk a *meänkieli* ('a mi nyelvünk') nevet adták, sikerült 2000-ben önálló nyelvként elismertetniük. Ennek ellenére ma is súlyosan stigmatizált és veszélyeztetett nyelv.

A méenkieli nyelvi felélesztés legnagyobb és mindmáig legkövetkezetesebb képviselője Bengt Pohjanen. 1944. június 26-án született a Tornio nyugati partján, a pajalai járáshoz tartozó Kassa faluban, finnül beszélő szülők gyermekeként. Az iskola előtti éveket anyanyelvűségében élte meg, majd az iskolában, első osztályosként, meg kellett tanulnia, hogy olyan név, amelyen családja nevezte: Pänktti, nem létezik, hanem az ő „becsületes" svéd neve: Bengt.

A Pohjanen sorsa tipikus Tornio-völgyi finn sors, amely az identitáskeresés hol mélységeken, hol magasságokon kanyargó útján vezetett végig. Először ő is azt hitte (hiszen ezt sulykolták belé már az iskolapadban), mint sokan mások: hogy hazájában boldogulni csakis svéd nyelven lehetséges. Aztán fiatal felnőttként visszatalált felmenői nyelvéhez, és azóta is arra törekszik szépíróként és közéleti személyiségként egyaránt, hogy másoknak is segítsen megtalálni ezt az utat.

Bár a méenkieli nyelvi norma még csak kialakulóban van, szépirodalmat már az 1980-as évek óta írnak ezen a nyelven. A legkiemelkedőbb és legtermékenyebb képviselője Bengt Pohjanen, aki három nyelven, méenkieliül, finnül és svédül publikál prózát, verset, drámát, publicisztikát, operalibrettót, filmszöveget. Pohjanen műveinek alaptémája szülőföldje, a Tornio-völgy, annak története, hagyományai, kollektív emlékezete. Próza- és versfordításai is szép számban vannak. Munkáit többek között orosz, angol, dán, francia, német nyelvre fordítják, és jómagam elsőként magyar nyelvre tolmácsolom.

Pohjanen írta az első szépirodalmi művet méenkieli nyelven, az 1985-ben megjelent *Lyykeri*-t (A Luger). Két évvel ezután, 1987-ben megírta az első méenkieli nyelvű színdarabot, *Kuutot* (Kuuttoék) címmel.

A csempészkirály fia Pohjanen önéletrajzi regényének első kötete. Először svéd nyelven készült el, és 2007-ben jelent meg (*Smugglarkungens son*), majd ő maga lefordította, pontosabban újraalkotta méenkieliül 2009-ben (*Jopparikuninkhaan poika*). A regény 2011 nyarán jelenik meg a Koinónia Kiadó gondozásában.

Egy olyan világot rajzol meg benne az író, amelynek mélyén megrázó élmények és feszítő indulatok élnek, elsősorban az etnikai, nyelvi és vallási kisebbségi sorsból fakadók, de ezek a mindennapok felszínére emelkedve békés, humoros történetekké szelídülnek. Pohjanen az elbeszélés, az anekdotázás nagymestere. Olyan, gondosan eltemetett és nemzedékeken keresztül szégyellt Tornio-völgyi emlékeket, frusztrációkat és megaláztatásokat önt művészi formába, amelyekről korábban csak suttogva mertek beszélni. Ki tudja és ki meri mondani mindezt, olyan bravúrral, hogy a humor eszközeinek segítségével a tragikum mélységeiből a katarzis magaslatára emeli az olvasót.

Külön színfoltja a Tornio-völgyi világnak, hogy a csempészekre igen fontos feladat hárult: ők voltak azok, akik a tiltott áruk mellett a tiltott nyelvet és kultúrát is közvetítették a két országban élő, ugyanazt a nyelvet beszélők között. Az író édesapja, Otto Pohjanen, a legnagyobb becsben tartott csempész volt. Ami a regény hangnemét és stílusát illeti, Pohjanen mesterien váltakoztatja a humort a keserű iróniával, a kemény tárgyilagossággal és a költőiséggel.

Bengt Pohjanen regénye nem kisebbségi és nem regionális irodalom, hanem a világirodalom része. Műveiben ott van az, ami összeköti a világ különböző részein élő etnikai kisebbségeket: az a fajta határokon átívelő identitástudat, amelynek meghatározó eleme a másság, a többségtől való eltérés. Annak a biztos tudata, hogy „a nyelv a lélek ujjlenyomata”, s ebben minden nyelv egyenrangú, függetlenül attól, hogy hányan beszélik.

M. Bodrogi Enikő

BENGT POHJANEN

A csempészkirály fia

(RÉSZLET)

A mamámra, Helgára, Szent Iván ünnepe második estéjén törtek rá a fájások, s Åket, anyai nagybátyámat, taxival küldte Äijä Lydiáért, a pajalai bábaasszonyért. Åke azonban elaludt a kormány mellett Pajalában. A mamám fájdalmai egyre erősödtek, nem tehetett mást, legidősebb lányát, Märtát szalasztotta anyai nagybátyámhoz, Armashoz. Az meg, tekintettel a Szent Iványra, már részeg volt. Ő, Wirtala Armas Arvid, ahogy magát nevezni szokta, amikor dühös leveleket írt a kereskedőnek, Åhhléenholm J. P-nek, aki tekintélyes katalógusban hirdette portékáját. Armas egyébként hat évet töltött Piitime városában svéd tanulmányokkal, ami előkelőbb kifejezése annak, hogy a zárt osztályon volt. A svédországi Tornio-völgyiek, ha oda egyszer bekerültek, búcsút mondhattak minden jó reménynek. Nem sokan tértek onnan vissza, de Armasnak sikerült, és emlékül magával hozta a piitimei svéd nyelvjárást is.

Hazajövetele után zabhegyező, madarász, kereskedő lett, illetve apróbb áruk, tartozékok csempésze. Az egyházi nyilvántartásban úgy szerepelt, mint házi, anyai gondozásban levő gyermek. Anyja, az én nagyanyám, 1934-ben özvegyült meg. Anyai nagyapámat csak fényképről ismerem. Tüdővérzés végzett vele.

Amint Armas bácsikám értesült a vajúdásról, villámgyorsan felpattant Husqvarna márkájú bicajára, és a kanyargós, kavicsos úton Torinen falva felé indult, Kuutröök Hilmáért, aki súlyos tüdőbaja miatt került a hivatalos bábával, Äijä Lydiával rossz viszonyba, mert az határozottan megtiltotta neki, hogy a gyermekágy közelébe menjen, „mivel köhögött és flegmát köpködött szerteszét”.

Ezt azonban Hilma fel sem vette. Miféle nyavalyás bacilusok? Ide velük, aludttejbe keverem és felfalom. Aligha jelenthet veszélyt az, ami láthatatlan. Amit nem látni, az nincs. A kölykök megedződnek, ha kényeztetés helyett a való világgal találkoznak. Ez az igazság, és tele a világ kölykökkel. És annyi szüléshez soha nem is hívták, mint mostanság. Ejsze a háború vitte rá az embereket, hogy egyre csak szüljenek, mintha a világ vége jönne. Ha a gyermek nem birkózott meg a bacilussal, bizonyára életképtelen, és már újszülöttként halálra van ítélve. Nahát így festett a mindennapok filozófiája Kuuttóék Hilmája szerint. Így aztán világos, miért is nem fért ő össze Äijä Lydiával.

Kerttu-Akseli, a pajalai rendőr, éppenhogy visszaérkezett a Szent Iván-éji mulatságról szülőfalujából, Kukkolából, s a zötykölődő kerékpárost, Armast, megál-

lította és ráparancsolt, hogy szálljon le azonnal, menjen tovább gyalog, mert ha nem, ittas vezetésért kap büntetést. Tilos a gépkocsi becsiccsentett vagy a kerékpár mámoros állapotban való vezetése. Törvény tiltja. Armas kerékpárja mellett állt, pislogott, és fennen szavalt el valami új bölcsességet, akár egy valódi izlandi saga hőse: „Csókold meg a rityerottyot!" Merthogy új szót talált ki, azt, hogy rityerotty. Kerttu-Akseli pedig ettől úgy megijedt, hogy azonnal bocsánatot kért a szentiváni ünneprontásért. Armas, akit azért felebaráti szellemben neveltek, kenetesen és fejhangon folytatta: „Megbocsátást nyersz tőlem Ullatti falváig, ameddig a mi hitünk tart, ám azon túl nem állok jót magamért, ott más hitűek élnek."

Hilmát a csomagtartóra ültette, aztán észak felé fordította a kormányt. Úgy káromkodott, Hilma legnagyobb megrökönyödésére, mint a kalendáriumkészítő december vége felé.

A csempészkirály legelőjén két vámos posztolt, Rajmond Lehto és Karl-Erik Taavo, s mindennek szemtanúi voltak. Később aztán Rajmond elmesélte nekem. Másképp semmit sem tudtam volna erről az egészről.

Kerttu-Akseli felébresztette Åke bácsikámat Pajalában, és kihallgatta az ittas vezetéssel kapcsolatban. Åke természetesen tagadott. „Kevesebb motorgáz is elaltat, mint amennyit én beszívtam", magyarázkodott, és visszadülöngélt a Packardjához, aztán továbbindult, bár a rendőr megpróbálta feltartóztatni, Åkenak azonban rögtön sietős lett az útja, amikor eszébe jutott, hogy bizony a pajalai bábáért küldték, nem szunyókálhat a kocsi kormányán. Äijä házához hajtott, és nagy dudálásba kezdett. Lydia azonnal fel is ébredt, és kisietett, majd vette a táskáját, és beült a hátsó ülésre, így Åke máris indulhatott Kassába. Két mérföld volt a távolság. Köngänenben kanyargós volt az út, s Nils Gotthard Granberg, a vámos, felemelt kézzel próbálta leállítani a stopposautót, de a taxisofőr eszeveszetten dudált, a bába meg a hátsó tükörből intett, hogy félre az útból. A Packard rendszáma BD 2 volt, ugyanis korábban a kocsit a japán nagykövet használta, később pedig az LKAB, a svéd bányavállalat menedzserének lett szolgálati autója, mielőtt Pohjanenék kezdtek vele taxizni. Különben is egy BD kettes nem fog megállni egy köngäneni bugris vámos miatt, hadonászhat akármennyit. Mi tagadás, pocsék volt ez a nap a rendőrség és a vámosok számára. De hová is tűnt a nép engedelmessége?

Egy hajdani, 1918-beli, finn polgárháborús dalt énekelve hajtott be udvarunkra a pityókos sofőr bábástól:

Mi tagadás, valódi hőst mutat ez az ének:
fut kardjától az ellenség, áldják a szegények,
Süvít, rikolt, ropog, dörög ágyúcső sötétje,
lőfegyver közt hová legyen életem reménye,

rabság, éhség, halálveszély elgyötörte népünk,
elveszítnek, pedig csak az igazunkat kértük.

Szép hangja volt Armasnak. A vörösök forradalmi dala kíséretében kanyarodott be a kerékpár az udvarra, de a kerék elcsúszott a kavicson, és Armas a falnak hajtott. Kuutto Hilma kissé megsérült az arcán és meztelen lábszárán. Feldühödött persze mind a száz kilójával, rikácsolni kezdett, hogy Armasnak elment az esze. Erről Armas sem vélekedett másként, elvégre hivatalos papírja is volt róla. Ilyenje nem is volt ám akárkinek! Ezt harsogta Armas, és elvonult az istálló mögé. Hilma bement a házba.

Az istálló mögött aztán Armas előszedte a butykost, kihúzta a dugóját, majd valami piitimei svéd-finn-idegenlégiós francia nyelvkeveréken kiáltott át a legelőre a vámosnak: „Hoir I, alla droppgubbar, preparatfyllerister och tjänstemän på den tarvligaste nivån! Tag en klunk av bästa Tärpätti och Illodin, Hoppladricka och skuren konjak, allt blandat i Violblomstersaft och Johannisört! Det är Bellmans gutår och Vichys gouteat!" (Halljátok-e, haszontalan fráterek, ti, kevertnyelők és hivatalnokok ezen a legördögibb határon! Igyatok már egy kortyot a legjobb terpentinből és lőréből, herélt konyakból, árvácskalé és orbáncfű-esszencia-ízesítéssel! Ez ám Bellman elixírje és nedű Vichyből!)

A vámosok ittak. Hűvös volt az éj, és a gyógynövényekből készült ital átmelegítette testüket-lelküket.

Ezalatt Otto, a csempészkirály a part mentén ballagott hazafelé. A vámosok ellenőrizték, és rájöttek, hogy két útlevéllel utazik. Az egyik volt a svéd, aszerint Ture *Otto* Pohjanennek hívták, a másik a finn, azt egy kolari hivatalnok szerezte neki. Ebben pedig *Ture* Otto Pohjanen volt a neve. Egyébként a születési hely, nap és minden egyéb azonos volt. A csempészkirály elmagyarázta a vámosoknak, hogy a finn hadsereg szerzett neki útlevelet arra az eshetőségre, ha a vörös hadsereg Finnország határát az Oulu-Kajaani vonal mentén húzná meg. Finnország helyzete aztán lassan-lassan meghatározta a csempészkirályét is. Merthogy esetleg számítani lehetett rá, ha fegyverek elrejtésére visz valakit a szükség. A vámosok erre a lehetőségre harmadik, lehunyt szemükkel tekintettek, és az ajándék konyakot megköszönték.

Mikor a vámosok ugyanaznap estefelé, hosszú munkanap után szaunázni kezdtek, és Otto német konyakját kóstolgatták, egyetértettek abban, hogy rendes egy ember ez a Pohjanen Otto. Lehto Rajmond a feljelentést összegyűrte, és bedobta a szauna kályhájába. Az állt benne svédül, hogy „det planeras illegal handel i höjd med Otto Pohjanens gård i Kassa" (törvénytelen kereskedést terveznek Kassában, Pohjanen Otto háza szintjén). – Ilyen volt a besúgók és a vámjelentések hivatalos nyelve.

Az asszony a szülés fájdalmai közt vergődött. A gyermek már megfordult, és fejjel előre próbált a világra jönni. Kuutto Hilmának pedig megvolt a jól bevált mód-

szere. Nem kellett oda éter. Örökül kapta a bábák több ezer éves ráolvasásait és varázsigéit, és a vajúdó fájásait képes volt átdirigálni napsütötte hasábfákba, úgy, hogy azok pattogni kezdtek, és valósággal táncra perdültek a fájásoktól. Hilma nagyszerű eszmény és modell lett volna a mai etnofuturisták számára.

Megáldotta a szobát, vizet főzött, megsózta, még parázsló szenet is kotort ki a kályhából, valahonnan férfinadrágot szedett elő, a vajúdó nő nyakába kötötte, úgy bizony, s egy kést is dugott a párna alá. Sosem tudni, mire lesz szükség – mormolta. A negyedik gyerek világra hozatala a legnehezebb, a többi már könynyen jön. Mikor a szomszéd falubeli Miina a tizenötödik gyermekét megszülte, rögtön utána fel is szökött, és kását kezdett főzni. És sok gyermek szénacsinálás közben pottyant a világra, szénakazalba fektették, ott nyekergett. Ember lett azokból is. Nem volt szokás a gyermekek miatt abbahagyni a munkát.

Hilma hallgatott és nyomkodta a mama hasát, vizsgálgatta, és ezt motyogta: „Fiúgyermek ez, és hosszúhajú, mint a bibliai Sámson." Aztán egy sutty, és ezzel be is volt fejezve. Hilma a lábamnál fogva lógatott, és a fenekemre vert. Azonnal felsírtam. Ujjával kikotorta számból a nyákot, én meg kinyújtottam neki a nyelvemet. Azért mondták mindig rólam, hogy a nyelvemtől fogva húztak a világra, ami jó nyelvérzéket és beszédkészséget jelentett. Az ilyen képességeket mindig nagy becsben tartották ebben az ugorok[1] lakta országban.

Miután Hilma gömbölyűre igazította a fejemet, és elegyengette a fejemlágyát, kezdett egészen emberi formám lenni, és nem voltam árja tojásfej.

Hilma büszkén mutatott a papámnak és a vámosoknak az ablakon keresztül, és nagy odaadással jelentette ki születésemet: „Itt van a kis szarosod. Nyújtogatja a nyelvét, és hosszú ujjai vannak. A fiúból prédikátor vagy lókötő lesz, írnok, vámos kopó, őrmester vagy pap!"

Így mutatták meg nekem a Tornio folyót azon nyomban, ahogy belepottyantam a határ harmadik szobájába[2], egy kőhajításnyira a vörös hadseregtől, a Waffen SS hadosztálytól, a világtörténelemtől, az egész világtól és annak aknamezejétől. Általános peremvidéken. Bele valami gyógyíthatatlan magányba. Nyelvtelenségbe és kitaszítottságba, politikai átkosságba és a rákba, amely legkiszolgáltatottabb éveimben hosszú időre megfosztott a mamámtól. Luulajában műtötték meg.

Krisztus születése után saját születésem a legfontosabb esemény számomra.

Az volt a sorsom, hogy méenkielinek szülessek, egy ilyen sors pedig egyáltalán nem fontos esemény, ha eseménynek lehet nevezni egyáltalán.

---

[1] Bengt Pohjanen az ugorságot tekinti a nyelvcsalád régebbi ágának, és ezzel azonosul, hogy minél messzebbre vezesse vissza nyelvének eredetét.

[2] Pohjanen számára a határ nem választóvonal Svédország és Finnország között, hanem oldalszoba, ahol a csempészek és a vámosok egyezséget kötnek, mindkét fél hasznára. Ezt nevezi a határ harmadik szobájának.

Amikor Hilma megmutatott engem az ablakon keresztül, éppen akkor érkezett vissza cselédlányunk, Lehto Sonja biciklivel a szentiváni táncból, mutatós öltözékben. Fehér kesztyűje volt a csomagtartóban, a hajában virág. A biciklit nekitámasztotta az istálló falának, bement, megfejte a teheneket, aztán kiengedte őket, hogy indíthassa a legelőre. Az egyik Ilona névre hallgatott és kolomp volt a nyakán. Egyenesen a biciklihez ballagott, megbámulta, aztán szépen megette Sonja fehér kesztyűjét.

Papa és a vámosok ezalatt a fáskamrában várakoztak. Ekkor Åke behajtott az udvarra, dudálni kezdett a Szent Iván tiszteletére, természetesen még mindig kissé pityókosan. Hatalmas sürgölődés kezdődött. Hilmának rejtekhelyet, de azonnal, különben bunyó lesz! Hilma megpróbálná leharapni Lydia fülét, ő pedig választékos svéd szavakat lövöldözne Hilma szívébe. Hilma az előszobában volt ölében az újszülött fiúval, és szörnyen megijedt, amikor észrevette a kocsit és Lydiát. „Uramatyám, jól látok, Lydia bizony az, Äijä asszonyság!", kiabálta. Az egyetlen egérút a padlás felé vezetett, ott tárolták a fűrészport. Armas sebtében kinyitotta a padlásajtót, és odatámasztotta a létrát. A csempészkirály és a vámosok közös erővel próbálták Hilmát a padlásra feltuszkolni. Göte, a testvérbátyám visított, mint a sarokba szorított malac, Armas meg csitította. Az ajtó nyílása szűknek bizonyult, Hilma beszorult, félrerúgta a létrát, és ott himbálózott, amikor Lydia belépett, és konstatálta, hogy fiú született a családba.

Kuutto Hilma a padláson kezébe vette a Haaparannanlehti 1944. június 22-i számát. Azt olvasta benne, hogy a lestadiánusok nyári tábora, amelyet Haaparantában tartottak, éppen aznap, június 26-án ér véget.

„Bacilusok! Hülyeség!" Hilma köhögött, és egy tekintélyes méretű flegmát köpött tisztes távolságra, a fűrészpor közé.

Hát erre a világra pottyantam én, Pänktti, azon az éjszakán, amelyen néhány finn és német katona Svédországba próbált menekülni a folyón átúszva, egészen át voltak fagyva, amikor rájuk bukkantak a Milliomosok partján, Vojakkalában, amelyet az SJ, az Állami Vasút Bäverbäcknek nevez.

Ugyanaznap Sztálin József bejelentette, hogy bevette Vityebszket és Zslobint. Ribbentrop éppen Finnországban tartózkodott, Per-Albin Hansson miniszterelnök pedig békét kívánt a világnak a Dalarna tartománybeli Säteriben.

A pajalai moziban Kaj Munck filmjét, *Az Igé*t (svédül Ordet) mutatták be olyan híresség szereplésével, mint Victor Sjöström és Rune Lindström. Hilma ezt is olvasta, mint ahogy azt a pajalai hirdetést is, amelyben az egészségügyi hatóság betiltotta engedély nélküli vécék építését. Büntetést helyezett kilátásba. Sok minden tiltott volt abban a világban, amelybe én, Pänktti beleszülettem. Fáztam. Haaparantában 5,8 fok volt, Jällivaarában pedig havazott.

Fordította: M. BODROGI ENIKŐ

PÁL SÁNDOR

Simán

„De levélnehezéknek megteszik.”
P. Gy.

Szerettem a hajnali szád. Egyáltalán: a hajnali tested.
Az ébredésemtől a kelésedig, nem volt benne semmi
manír, csak egy elrepedt pohár voltál, amibe beletöltöttük a
lelkedet (sokszor úgy éreztem, az enyémet is). Törve esett
rád a fény. Ilyenkor nem emlékeztem semmire és nem érdekelt
semmi (csorba bögre, vécécsésze, hamutartó), a bőröd anyagát
találgattam, a szád ízét (a hajnali szájízt csak körülírni tudom); hogy
milyen színű lesz a szemed, ha kinyitod. (Éjszaka nem láttalak. Nem
láttam semmit a szememmel.) Most reggel van, a kabátom vékony,
a poharam törött. És ragadok.

A nyelvedre még

Ujjperceket morzsolgattam akkor éjszaka.
Azóta egyre többször találkozom magammal, ha
vécére indulok például. Szánalmasak a régi procedúrák.
Más a cigarettához és – önáltatás – a nőkhöz való viszony.
Felébredek még néha, hogy nem fekszenek
rajtam, kapok levegőt. A forró, bagós leheleted,
a fogad apró redőit, az arcodon a kis gödröcskéket,
nem érzem ezeket mind, és már csak ennyire emlékszem
belőled egy ideje. A nyelvedre még, igen, egyre csak, mi-
közben azon kéne gondolkodnom, hogy egy ujjperc meddig tart.

Este

Tegnap óta a földön tartom az íróasztallámpát, az ágyam mellett. A fénye így nem vág, bőre lesz a szobának, és nem fáj lekapcsolni. Múlt éjjel sokáig forgolódtam. Látni szerettelek volna úgy, mint anyád. Figyeltem a szövetek súrlódását, megvizsgáltam minden pórust és örültem a láznak. Sehonnan sem töröltem le a nyálat és bántott, hogy csak félmeztelen leheletekre tudok gondolni. Régóta nem merek már a földön aludni. Félek, hogy nem ébrednék föl.

Kifli

Szeretem szétszórni a morzsákat. Ennek valahogy van egy meghittsége, nem pont a harapás, hogy kiesnek részletek, darabok, hanem aztán az összesöpörgetés, lesz egyetlen kupac; minden a helyén. Reggel szoktam, az aktuális álmon gondolkodva (vagy az aktuális ébrenléten, hogy számít-e, amit alva követtem el). A maradékot mindig kidobom, csak akkor eszem fel, ha eszembe jutsz. Ropog és csikorog, de arra gondolok ilyenkor, hogy maradéktalanul az enyém lett, bennem van; aztán visszafekszem és azt álmodom, hogy morzsa vagyok, amit nem eszel föl, és egy műkőrepedésben fogok élni, amíg felszippantanak.

Huzat

Egy idegen lakást szellőztettem tegnap. Mindenki aludt, míg
én állandóan ki-be csukogattam az ajtó kisablakát, jöjjön csak
a friss levegő és vele a hideg, rosszul voltam, és nem bírtam
kiverni a fejemből, hogy egészen apró, kapkodó női sóhajok
szabják meg az életszakaszaimat. (Egyelőre nem tudtam velük mit kezdeni.)
Pedig október volt tegnap is, sárga, levélillatú, bár bent a városban
és különösen annak a lakásnak a gangján egy levél sem volt, és
esett is, az esőillat pedig erősebb. A bejárattól szinte szabályos
út volt vágva, én pedig a gang nyálkás, csúszós köveit jártam
be cigizés közben, ezzel szórakoztam arra gondolva, hogy ezeken
tíz, húsz éve senki nem járt, de tegnap óta biztosan senki. Mikor már
úgy leszívtam, hogy az ujjam sütötte eszembe jutott hogy éjszaka,
meztelenül folyton fáztál, de nem csuktam be a kisablakot. Be kellett volna
mennem, mert hajnal volt, október, én pedig sárga és meztelen. Egy idegen
lakást szellőztettem.

PATAKI FERENC: TITKOS ÖSVÉNY (1990)

TURCZI ISTVÁN

Hol rég nem járt tíz igaz ember

(REMAKE: ITAMÁR JÁOZ-KESZT)

Az utazásnál tovább tart, és fárasztóbb is a nem-utazás. Amikor gyökereket eresztünk, földbe, levegőbe, és próbálunk megkapaszkodni bennük. Kinyitunk minden könyvet, feldúlunk minden fiókot, csak hogy felmérjük: hová is tartozunk. Elárvult kegytárgyakat tisztogatunk, rég elfeledett imaszavak zsoltáros zümmögésére ébredünk az éjszaka szögesdrótjai közt. Helyeken járunk, hol rég nem járt tíz igaz ember. Tárgyak elveszett nyelvén hívjuk, keressük egymást. Megbillennek a temetők a hirtelen rájuk zúduló fénytől. A szavaink, melyek azt se tudják, hogy élünk, visszahátrálnak a homályba. És így már csak a hallgatás kavicsait tehetjük barátaink sírjára. Somlyó mutatta először Itamár verseit. Mezei Andrásnak köszönhetem, hogy találkoztunk. Nemes Nagy Ágnes buzdított versei fordítására. De Székely Magdáé az úrfelmutatás. Huszonöt éve ismerjük egymást. Magasztalnunk kell az idő minden percét.

Mintha egy mítoszból lépett volna elő

(TÉSAI NAPOK)

Ma egész nap napsugarakat gyűjtögettem télire. Színehagyott fűcsomók fagymarta seregei fölött tartottam szemlét. Fát aprítottam, megigazítottam pár meglazult tetőcserepet. A szomszédasszonynak elmeséltem, hogy amikor hajnalban kitartó neszezésre ébredve kiálltam a tornácra, egy szarvas

állt közvetlenül a kapu előtt. Mintha egy mítoszból lépett volna elő. Agancsát félrebillentve fújtatott a szitáló ködben. Nem mozdult, én sem. Nedves foltokban gőzölgő hátát betakarta az erdő táguló ezüstje. Hogy üdvözöljem, fölemelhettem a kezem, mert a következőnek vélt pillanatban eltűnt a párafüggöny mögött. Tart még a virágok esti imája. Regina nagyanyám kenyérhozó, betegségűző varázsigéi suhognak az egyhelyben száguldó rét fölött. Ilyenkor kisimul a fű, becsukódnak a repedések, gyermekkorom sebhelyei. Szemhéjam alján jóleső hűvösség van.

Prózák háborúja

(TÉSAI NAPOK)

Kora reggel óta olvasok. Kint kegyetlen hideg van, szél szeleteli a bőrt, ki is csontozna, ha hagynám. Csak nézésem aggatom a kopasz fákra. A felhők is mind eltakarodtak, így aztán egyenest belelátni az égbe. Akár egy nagy üvegfestmény, olyan az ablakból a táj. Az asztalomon prózák háborúja dúl. Egyszerre felemelő és kétségbeejtő. Minden a másé, csak az idő a miénk. A végtelen, a zérus, az asztali próféciák, az ünnepek ősi lejtése, a nárdusfű illata, a sosem látott archetípusok. Jézus keze a római keresztfán. A hegyfok, mely a szélre hagyta zenéjét. Egy árny a bódhi-fa alatt vagy a kocsma hűvösében, útban Ithaca felé. A szomjúság teológiája a Sinai-hegyen vagy egy íróasztal irgalmi negyedében. Látszólag nem érintik egymást, de csak úgy, mint két hópehely. Történetük már az én történetem is. Tetteiket úgy őrzöm meg, hogy elfelejtem. De mielőtt elfelejtem, még újraélem őket. Algák sűrű álmai felé hajózó városok idegrostjain szivárog át az éjszaka.

SÁNDOR IVÁN

Hajnaltól hajnalig

Az éjszaka mélyén a kontinens szíve lüktet, a sötétség elnyeli az ismétlődő mozdulatokat, a parancskiáltásokat, a golyók sivítását, közös végtermékké emészt embert, állatot, a Hadnagy parancsára kettesével indulnak el a járőrök az erdőszélen, a kijelölt huszárok frissen ásott gödrökbe vonszolják a holttesteket, leszakítják a hullák nyakából a láncon lógó azonosító fémlapokat, Kiss Ádám a lábaknál, a mellé beosztott huszár a karjuknál emeli a testeket, meghalok, hallja Kiss Ádám, a felhők mögül kibukkanó hold megvilágítja a földön az apjáéhoz hasonló csontos arcot, az egyik szemet elborította a koponyára alvadt vér.

Letérdel. Kigombolja a zubbonyát. Tépést szakít az ingéből. Átköti a homloksebet.

Nem érdemes, mondja a társa, ennek vége.

Hátravisszük, mondja Kiss Ádám.

Vidd, ha akarod, ennek vége. Otthagyja, egyedül hurcol egy tetemet a gödörbe.

A haldokló ép szeme világít az éjszakában.

Kapaszkodj! Nem tudok, meghalok. Ha hátraviszlek, nem halsz meg, kapaszkodj.

Párizsi vagyok, te hová való vagy?

Kiss Ádám úgy érzi, elárulhatja, nem vagy ellenség, istenem, ki vagyok? gondolja Kiss Ádám, mondd a nevedet, mit számít a nevem, súgja a haldokló, a számom a nevem, a nyakamban, a nevem semmi, a nevem a szám, neked is csak a szám vagyok. Az ágyútűz fokozódik, minden robban, mintha a föld dörögne, a puskalövések élesebb hangja kíséret, elnyeli a kiáltásokat, hasra! hallja a Hadnagy ordítását, ha lefekszem, nem tudok a testtel a hátamon felállni, gondolja, ez már halott, mondja a mellé rendelt huszár, az előbb még élt, beszélt, lihegi Kiss Ádám, a hátadon halt meg, vigyük a gödörbe.

A Hadnagy sorakoztat.

Sáros az arca. Rekedt az ordítása. Pálcával hajszolja a lovát.

Kiss Ádám a nyeregben biztonságosabban érzi magát, mint a holtak cipelésekor.

Szárvisszatartással ereszkednek a völgybe.

Az eső elállt.

---

* A regény kezdő fejezetének *(Jelenkor, 2011/1)* folytatása.

Felkel a nap.

A rétek zöldje fut a lovak patái alatt.

Átvezénylik a századot, mondja mellette a huszár, akivel temetett.

Folyamatosak a parancskiáltások.

Minden mozdulat a parancsnak van alárendelve. Az életük függ a parancs teljesítésétől.

Falkaként hullámzik a század a nappal szemben.

A sárga mén lódögbe ütközik, megtorpan, ágaskodik. Zablahúzással, kengyelszorítással ugratja. Találkoztak már lódögökkel rohamban, golyózáporban, talán a tócsába gyűlt vér bűzétől rémült meg.

Vakít a nap, a fény tengerében, támpont nélküli anyagtalanságban vágtázik a század.

Újra átgázolnak egy patakon.

Horhosok, szőlőligetek, halottak német és francia egyenruhában, emelkedő, száron vezetik a lovakat, felérnek, a beláthatatlan mező hatalmas terepasztal, láthatatlan kezek tologatják rajta az egymással szemben támadásra készülő századokat, mindkét oldalon dolgozik a tüzérség, szétszóródnak a lovasok, újra gyülekeznek, gyalogos szakaszok rohamoznak szuronyt szegezve, mintha távolító lencsén volna látható, ahogy a láthatatlan kezek pöckölik, egymásra zúdítják a bábukat.

A Hadnagy kerülőutat keres. A túlsó oldalon ereszkednek. Át újra egy patakon. A hátvédhez kell parancs szerint eljutniuk. Elérik az ezredtörzset. A Hadnagy sorakoztat. Az első század az Őrnagy úr parancsára tartalékba vonult, jelenti az eléje lovagló Henry Picquard-nak. Sorolja a létszámot, a sebesültek, a halottak számát.

Felsorakozik a második, a harmadik század.

Henry Picquard őrnagy taxival érkezett a főhadiszállásról az első vonalba.

Hatszáz taxi folyamatosan járja az utakat a főváros és a front között. Szállítják az újabb egységeket, viszik a sebesülteket.

Az Őrnagy a felsorakozott ezred elé lovagol. A másik két század parancsnoka is jelent. Trombitaszó, zászlókíséret. A német haderő északról is, délről is támad, kiáltja. Az északi csapást elhárította a 6. hadseregünk. Az 5. hadseregünk visszaverte a délről támadó ellenséget és a Marne-ig szorította. A németek utánpótlása leszakadt, maradék erőik a Marne keleti partján ásták be magukat. Az ellencsapást hajnalban a tüzérségünk kezdi. Ezredünk kapta a parancsot, hogy elsőnek törjön át a folyón.

A századparancsnokok kíséretében ellovagol az ezred előtt. Írnoka lovon követi. Neveket olvas. Négyen lóról szállnak, balkézzel a kantárt tartják, jobbal tisztelegnek.

Leszállni, súgja Kiss Ádám mellett a társa.

Nem érti.

Az írnok újra kiált, Adam Petit huszár.

Leszállni, súgja újra a huszár.

Nem ismert a nevére, nem jutott el a tudatáig, hogy őt szólítják, az ő neve elveszett, az új neve jelöli, de csak mások számára, arra gondol, hogy csak a szám a valóságos neve a nyakában hordott fémlapkán, nem több már, mint ez a szám a sok ezret, sok tízezret, sok milliót jelölő, 1914-gyel kezdődő számsorban, amely az Időt is véget nem érő számsorrá változtatta.

Ballal a sárga mén kantárját fogva áll a ló fejénél, jobbal tiszteleg, Henry Picquard a zubbonyára tűzi a Hadikeresztet a bronzcsillaggal, jelentkezzen a törzsemnél, Petit huszár.

Tiszti sátrak. Szekerek. Kondérok. Az Őrnagy legényét golyó érte. Parancsot kap, vegye át a beosztását.

Lecsutakolja a sárga mént.

Alyette Laurentis-Tholoson rábízta a ribacourt-i kastélyban a lovát. Kenyeret vételez. Kistábla csokoládét is kap, meg két konzervet. A víztartálynál megtölti a kulacsát.

A katonákat szállító taxik a tisztás szélén állnak. Szakaszparancsnokok kiáltására sorakoznak az újonnan érkezettek. A puskák gúlában. Az Őrnagy kijelöli a feladatait. Minden ragyogjon, ruházat, lószerszám, kivonuláskor három lóhosszal, rohamban egy lóhosszal mögötte. Ellenséges tűzben azon az oldalon, ahol fedezheti őt.

Járassuk meg a lovakat, mondja Henry Picquard.

A tisztás mögött akácerdő. Ösvény vezet egy rétre. Az esőzéstől friss a fű. A két ló mohón legel.

Henry Picquard cseveg. Azt tervezi, hogy a győzelem után megkéri Alyette Laurentis-Tholoson kisasszony kezét. Régen készül rá. Kémleli Kiss Ádám tekintetét, nem vesz észre rajta változást a hírre.

A kisasszony érdeklődött magáról. Igenis, mondja Kiss Ádám. Meg kellett nyugtatnom, hogy biztonságban van, hamarosan vége a háborúnak és együtt térünk vissza a kastélyba.

Azért jöttem Párizsba, hogy a francia nyelvet gyakoroljam, és munkát is találjak, az Úrnő a hiányzó lovásza helyére fogadott fel, mondja Kiss Ádám.

Elégedett volt magával, azt üzente, hogy vigyázzon a ménjére. Büszke lesz a kitüntetésére. Szerencséje van, jókor érkezett, részese a dicsőségnek. Franciává avatom.

Távolról ágyúszó.

Apám is huszártiszt volt, mondja az Őrnagy, hát a magáé? Az enyém csak altiszt volt. Katonacsalád, mondja az Őrnagy, nagyapám harcolt a gyarmati háborúban, apám fiatalabb volt, mint most én, amikor szégyenteljes vereséget mértek ránk a németek, az 1871-es vereség megfosztott bennünket Lotaringiától, de most visszavágunk, velünk az Isten az ördög ellen.

Kiss Ádám franciatanárát, Monsieur Csokort látja maga előtt. Ülnek a Tisza-part közelében a tanár lakásának teraszán, kitárul majd maga előtt a világ Párizsban, mondja Monsieur Csokor, kilép a mi szűkös életünkből. A tanárom tanácsára felkerestem érkezésemkor a rue de la Sarbonne-on a Cahiers szerkesztőségét, mondja az Őrnagynak, tanárom azt mondta, hogy amit ott Charles Péguy úrtól hallhatok, azt tekintsem az élet, így mondta, tárgyalási alapjának, azt hiszem, ő volt az, akit megpillantottam, Henry Picquard közbevág, tárgyalási alap? érdekes megközelítés, a tegnapi párizsi lapok közölték a hírt, hogy Péguy úr önként jelentkezett frontszolgálatra és az első ütközetben hősi halált halt, tudja, mi a tárgyalási alap? a parancs, ha méltó akar lenni rá, hogy franciává fogadjuk, ezt tanulja meg, parancsot végrehajtani, parancsot kiadni mindenekfelett.

Kiss Ádám Alexander Szekuleszről érdeklődik.

Bizonyára feltalálja magát. Sokoldalú férfiú, megtanulta, hogy az élet napos oldalán találja mindig magát. Nem tudtam őt kivonni a rendelkezés alól, a németeket és a velük szövetséges országok állampolgárait internálják, maga ettől menekült meg.

A tekintete mint egy huncut kölyöké.

Elárulom, hogy Alyette kisasszony igent mondott nekem, ha túlleszünk a csetepatén, oltár elé vezethetem, felfogadjuk főlovásznak, addig is viselje büszkén a kitüntetését, szerencséje volt, hogy a Hadnagyunk századába került, az ezred legkiválóbb századparancsnoka, a gyarmati háborúk hőse, az átkozott színesek ellen nehezebb volt a harc, alattomosabbak voltak még a németeknél is, háromszor sebesült, a balkarját nehezen emeli, nem vettem észre, mondja Kiss Ádám, senki nem veszi észre, mióta több mint negyven éve elvették tőlünk Lotaringiát, készülünk a revánsra, apám harcolt abban a háborúban is, lövés horzsolja Kiss Ádám vállát, a sárga mén ágaskodik, így kerüli el Kiss Ádámot az újabb lövés, az állatot a fején éri, Henry Picquard felfedezi az akác törzsénél a német katonát, három lövést ad le rá, lova kiugrat, a német átkarolja a fatörzset, lassan csúszik le a földre, Kiss Ádámot maga alá temeti a sárga mén, az Őrnagy vágtázik a tábor felé, Kiss Ádám kiszabadítja magát a ló teste alól, feltápászkodik, karabélyát célra tartva elindul a német felé. A katona a hasán fekszik. A hátára fordítja. Halott. Visszamegy. A mén még kapál a lábaival. Vére tócsába gyűlt alatta. Letérdel mellé. A tekintetét keresi. Úgy érzi, a ló is az övét. Fejét a pofájához érinti. Az állat a fogvicsorítás közben mintha mosolyogna. Kiss Ádámot apja arra is megtanította, miből lehet megállapítani, ha egy ló menthetetlen. Látta, miképpen végeznek a huszárok a haláltusájukat vívó állatokkal. Megcsókolja a ló homlokát, kétszer fejbe lövi. Válaszol a távolból két lövés, mint a faluvégen a kertek alatt a kutyák, amikor hallják egymás ugatását. Esteledik. Amíg a ló alól kivonszolta magát, mintha nem a mén veszett volna el, hanem ő. Elnyúlik a német katona holtteste mellett. A nyeregkápáról leakasztott tarisznyáját a feje alá helyezi. Elalszik. Nyö-

szörgés riasztja. A német fölé hajol. A hulla már merev. Én nyöszörögtem álmomban, gondolja.

Hajnal.

Madárhangok.

Nem találja a katona holttestét.

Amikor a Tiszában észrevettem a hullát, más nem látta, talán most is csak elképzeltem.

Úgy hintik be a réteket, erdei utakat, vízpartokat a halottak, mintha a fűhöz, a fákhoz, a patakokhoz hasonlóan hozzátartoznának a természethez.

Bejárja a tisztást.

Az akácfák levelei aranylanak a reggeli fényben. A fűszálakon harmatcseppek.

Álmában kóborolt az erdőben, talán nem is álom volt, lehet, hogy eljutottam az akácos túlsó szélére, ott ébredtem.

Kipakol a tarisznyából. Tőrével felfeszíti a húskonzervet. Kenyere már nincs. Töltényt sem talál. Az utolsó kettővel búcsúzott a méntől. A karabély, a kard a nyeregkápán maradt. A kulacs félig tele vízzel.

Lövéseket nem hall.

Körbejárja az erdőt. Nem találja sehol a német katona holttestét.

Elalszik egy fa tövében. Ébred. Alkonyodik. Iszik a kulacsból. Ellehetnék így, ha volna elég élelmem.

Sötétedés előtt eléri a táborhelyet. A tisztás üres. Ahol az üstök álltak, krumplihéj, szétdobált üres konzerves dobozok, lótrágya.

Amerre a nap búcsúzott, franciák, amerről felkel, németek.

Az Őrnagy szerint az újságok azt írták, hogy otthon is háború van, szövetségben a németekkel. Meg kellene szabadulni a francia egyenruhától. Elindul. Egy idő után észreveszi, hogy körbevándorol.

Talál egy szalmakazalt.

A nappalok forrók, az esték hűvösek.

Bebújik a kazalba.

Éjfélkor kezdődik az ágyútűz. Nem tudja, francia vagy német lövegek becsapódásait hallja-e. Beljebb bújik a kazalba, óvatosan szívja a levegőt. Francia kiáltások, német kiáltások. Távolodnak a hangok. A puskalövések is. Kimászik a kazalból, átment felettem a front, gondolja.

Hajnalodik.

Figyeli a nap állását, délnek indul.

Mehetnék északnak is, de keletnek, nyugatnak semmiképpen.

Nagyjából azonos a francia és a német halottak száma.

Patakhoz ér. Mosdik. Átgázol.

Szőlőtáblák. Gondos karózás, friss kapálás, talál már érett fürtöket, teleeszi magát, botladozik a mezsgyén, felkapaszkodik egy dombon, völgybe ér, a lövészárokban francia katonák holttestei.

Egy élő. Guggol. Puskája a térdén. Két tenyerét egymáshoz szorítva imádkozik. Vigyázz, mondja, mikor befejezte az imát, az erdőszélen egy rohadt mesterlövész, de elkapom az ördögöt.

Rövid kecskeszakáll. A mélyen ülő szempár alatt lila félkarikák. Ívelt, kiszáradt ajak.

Elkapjuk a rohadtat, válassz egy puskát az árokból, fedezz.

Óvatosan felemelkedik, vállgödrébe szorítja a fegyverét.

Az erdőszélen mozgás.

A katona két lövést ad le.

Elkaptam!

Kibújik az árokból. A mellébe kapja a golyót. Nem áll meg, futás közben tölt, tüzel. Kiss Ádám fut mögötte.

A német egy fánál fekszik. Nyakából ömlik a vér. A katona leroskad mellé, az ő zubbonya is véres.

A német ötven év körüli. Sisakja lecsúszott, arca borostás, zihál, de a tekintete nyugodt. A francia föléje hajol. A német suttog. Kiss Ádám nem érti a szavait, de a hangzásból úgy gondolja, hogy imádkozik.

Sömá Jiszroél, Adonáj Elohénu, Adonáj Ehod…

Elakad.

Uram teremtőm, súgja a francia. Próbálja megtámasztani magát a könyökén, folytatja az imát, Baruh sém kövid malhénu, löolám voed. Omén, sóhajtja a német, omén, súgja a francia. Ki vagy? zokog a német, a francia nem bírja tovább támasztani magát a könyökén, lehanyatlik.

Kiss Ádám föléjük hajol. Az érthetetlen szavakba távoli puskalövések vegyülnek, felröppen egy réti sas.

A német katona derékszíján gyalogsági ásó.

Sírt ás.

A talaj felszínét átáztatta az eső, amikor a köves réteghez ér, a jobbkönyökébe fájdalom hasít. Balkézzel ás tovább.

Egy testnek elég mély a gödör. Melyik legyen alul, melyik felül? Szélesíti a sírt. Behurcolja a holttesteket, egymás mellé fekteti, a francia arcát csákójával, a németét sisakjával letakarja. Rájuk lapátolja a földet. Megformálja a hantot. Tőrével lemetsz két ágat, eszébe jut, hogy keresztet nem állíthat, talál egy elég sima sziklakövet, mezsgyehatárt jelezhetett, talál egy kisebb hegyes követ, karcolni kezdi a számokat, bevérzi az egyik kezét, a sziklakövet a hantra helyezi, a négy rávésett szám, 1914.

A francia kormány Párizs várható ostroma elől Bordeaux-ba költözik.

Német parancs az összes egységnek: aki a hadműveleti területen franciát bujtat, azonnal kivégzendő.

Saint-Moriti falu lakosai között fegyvereket osztanak szét, a bevonuló német katonákat minden házból tűz fogadja. A német parancsnokság felgyújtja a falut. A lakosokat táborokba deportálják.

Kiss Ádám bozótosban halad. A nap vonulása nem igazítja el, keleten is lehetnek még francia, nyugaton is lehetnek még német falvak. Szőlőtáblák. Gyümölcsösök. A vize elfogyott. Amíg találok szőlőt, szilvát, addig kitartok víz nélkül is. Alacsonyan szállnak a felhők. Az időt már régen elveszítette. A teret is. Nem tudja, francia földön jár-e vagy németen. Nappal is alszik néhány órát. Éjszaka is halad. Lepillant a dombtetőről. A messzeségben békésen legelő nyáj. Talán itt nincs háború. A katonák elhajtották vagy levágták volna az állatokat. Nem közeledik a nyájhoz. Nem kockáztathatok. Mintha forgószínpadon folyna a háború és csak a különböző egyenruhák választanák el egymástól a hasonló jelenetekben szereplőket.

A rue Descartes 39-ben, Alexander Szekulesz műtermének ajtaján kopog a postás. Nem nyílik az ajtó. Dörömböl. A szomszéd lakásból kijön egy asszony. Fejkendő, kötény, a keze nedves. Monsieur Szekuleszt internálták, mondja, jó ember, bujtattuk két napig, aki ellenséget bujtat, arra, tudja, hogy mi vár, adja ide a levelét, megígértük neki, hogy őrizzük a postáját, mindenki megőrült, mondja a postás, nézik a feladót, Szeged, Magyarország, messze van, mondja az asszony, kötényébe törli a kezét, soha nem hallottam, mondja a postás.

A berlini hírszolgálati központ vezetője utasítást kap, hogy naponta kétszer adjon jelentést a fronteseményekről. Idős katona. Minden délben hazasétál. Ebéd után szunyókál egy órát. Visszasétál az irodájába. Kiteríti asztalán a beérkezett hírek jegyzékeit. Jó munkát végez. Parancsnokai elégedettek.

Órájára pillant. Várja a vacsora. Pontosságra nevelte a feleségét. Írnoka behozza a legfrissebb jelentéseket, olvassa, fél órát késik. Feleségének kétszer kell a vacsorát melegíteni. Asztalkendőt köt a nyakába. Az asszony nem meri megkérdezni, mi volt a késés oka, de a tekintete elárulja, hogy magyarázatra vár.

Fel kellett dolgoznom a legfrissebb jelentéseket. Igen figyelemreméltók. A Császár hadat üzent Japánnak.

Helyénvaló a Császár hadüzenete, mondja a felesége.

Kiviszi az üres tányérokat. Behozza a desszertet.

Miért tartja helyénvalónak?

Nem szeretem a kínaiakat, olyan vágott a szemük.

Nem a kínaiaknak, a japánoknak…

Valóban…

Homlokon csókolja az asszonyt.

Másnap reggel a vezérkari főnöke asztalára helyezi az új jelentéseket.

Karl Moltke, a vezérkar főnöke utasítja segédtisztjét, hogy rendelje be Rudolf Meyer főhadnagyot a szállítmányozási parancsnokságról.

Kiss Ádám nem számolja a nappalokat. Nem számolja az éjszakákat. Ha a lába felmondja a szolgálatot, leheveredik.

El innen, de merre?

Talán jobb lett volna, ha Ribacourt-ban nem áll be az Őrnagy ezredébe. Inkább az internálótábor?

Pillanatok alatt kellett dönteni.

Kiáltás ébreszti.

Rúgás az oldalába.

PATAKI FERENC: FRANCESCO DI ASSISI (2009)

GÖMÖRI GYÖRGY

Békássy Ferenc angol-magyar költő 1914-ben

1914-ben Békássy Ferenc angol-magyar költő, akinek addig még csak angolul jelentek meg versei nyomtatásban,[1] huszonegy éves és Svájcban nyaral egy barátjával. Nemrégen kiadott összegyűjtött írásaiban többször is szó esik erről a barátról, Elliot Logwood (barátainak „Peter") Grant-Watsonról (1885-1970). Békássy egyhelyütt ezt írja róla: „Természetesen nagy írónak tartom őt", majd hosszabban méltatja Grant-Watson második regényét.[2] Noel Olivierhez, Békássy egyetlen nagy szerelméhez írt – jelenleg még kiadásra váró – leveleiben Békássy többször is emlegeti Petert, mint különösen rokonszenves embert. Ez az ausztrál születésű, de Cambridgeben tanult író, akit egyébként Békássy még középiskolájából, Bedalesből ismert, a fiatalon meghalt magyar költő legközelebbi barátai közé tartozott, ezért nem meglepő, hogy számos évvel később megjelent önéletírásában több oldalt szentel Békássyval kapcsolatos emlékeinek.

Ennek a *But to What Purpose* (De milyen célból?) c. 1946-ban Londonban kiadott kötetnek a 155–157 lapjain Grant-Watson beszámol egy olyan epizódról, ami különösen érdekes lehet számunkra. Miután megírja, hogy egyideig a Cambridge melletti Grantchesterben a Rupert Brooke által korábban használt házban lakott és a cambridgei King's College-ban egy idősebb tanárral, (a Békássy által is nagyrabecsült) G. Lowes Dickinsonnal barátkozott, így folytatja:

„Egy másik barátság, amelyik abban az időben növekedett és virult, Békássy Ferihez[3] fűzött.

Békássy akkor másodéves volt a King's-ben.[4] Már korábban ismertem, mint iskolásfiút és hát egy egészen különleges diák volt. Tizennyolc évesen már egy negyvenévesnek felelt meg a mentalitása és kulturáltsága. Úgy tetszett, szinte már mindent elolvasott. Egyformán beszélt féltucat európai nyelven és bár magyar volt minden mozdulatában és kifejezésmódjában, képes volt verset és jó verset írni angolul, franciául és németül. Szeretni való és gondolatébresztő ember volt, nagyszerű humorérzékkel. Ekkoriban ő, valamint számos más férfi és nő nagy kedvességgel és meg-nem-érdemelt toleranciával kezelt engem.

---

[1] A *Cambridge Poets 1900–1913* (W.Heffer and Sons, Cambridge, 1913) című versantológiában.

[2] *Békássy Ferenc összegyűjtött írásai*, szerk. Weiner Sennyey Tibor, Aranymadár Alapítvány, az Irodalmi Jelen Könyvek sorozatban, Budapest-Zsennye 2010, 206.

[3] „Feri" az angol eredetiben is.

[4] Grant-Watson téved: Békássy ekkor már harmadéves, tehát végzős volt, 1914 tavaszán kapta meg Cambridgeben Batchelor of Arts diplomáját.

A nyári trimeszter végén Svájcba utaztunk Békássyval, ahol találkoztunk szüleimmel, akik feladták firenzei villájukat és most fokozatosan visszatérőben voltak Angliába. Luzern közelében, egy kis tó partján tanyáztunk, egy olyan helyen, ahol a vízben lehetett fürdeni, mert elég meleg volt, nem úgy, mint a nagyobb és mélyebb tavakban. Itt hallottuk, hogy Ferdinánd főherceget meggyilkolták Szarajevóban. Ettől Békássy meglepően izgatott lett.

– Mit gondolsz erről? Mit jelent ez?

Kicsit gondolkodott, majd felvillant a szeme: – Mint jó európai – mondta végre –, természetesen elítélem a politikai gyilkosságokat. Nem lenne szabad, hogy megtörténjenek; teljesen elitélendők, de mint magyar, ennél mi sem okozhat nekem nagyobb örömet.[5] Ferdinánd főherceg volt az egyetlen, aki megakadályozhatta volna, hogy a magyarok játszszanak vezető szerepet a kettős Monarchiában. Ő, a Főherceg, egy hármas csapatot akart vezetni, egyensúlyban tartva őket – a magyarokat, cseheket és az osztrákokat, majd a római katolikus egyház segítségével a háttérből mozgatni a szálakat (*to pull strings*). De most, hogy meghalt, meglátod, Magyarországé lesz a vezető szerep. Tisza gróf fogja tudni, hogy mit kell csinálni.

Feri ezután tovább beszélt Tisza grófról,[6] akit Európa legnagyobb államférfiának hívott, s aki apjának személyes barátja volt. Ha mind igaz, amit mondott, most visszatekintve úgy tűnik, Tisza volt a leginkább felelős az első világháborúért.

Miközben várakoztunk, napról-napra mohón átfésülve az újságokat, Feri nem volt képes másról, mint kelet-európai politikáról beszélni. Gyakran nézegette a hotel halljában kifüggesztett Európa térképét. Egy alkalommal mindkét kezét Oroszországra helyezve és kelet felé húzva így szólt:

– Nézd, milyen iszonyúan nagy és mekkora potenciális erő van itt!

– Ti féltek az oroszoktól?

– Igen, félünk. Ti is félnétek, ha olyan közel lennétek hozzájuk.

Izgalmas napok következtek. Németország mozgósított, Oroszország szintén, a franciák is készültek mozgósítani és egy napon az összes német elhagyta Svájcot. Ez annyira egyszerre történt, hogy világos volt: parancsra cselekedtek. Feri azt mondta: – Ez már egy jel. Háború lesz.

És a következő napon elutazott Angliába két öccséért és két húgáért, akik ott jártak iskolába. Kikísértem az állomásra és emlékszem, mit mondott.

– Nem bánnék megsebesülni, de nem szeretnék meghalni. Túl sok jó barátom van – mondta vidáman mosolyogva –, olyan kellemessé teszik az életem.

1915 júniusában esett el a galíciai fronton az oroszok elleni harcban.[7] Sebesülten találták egy elhagyott állásban és egy orosz kórházban halt meg. Angolul írt verseit összegyűjtötték és kiadták halála után.[8] Ezek bizonyítják, milyen nagy beteljesületlen tehetség veszett el benne. Számos angol barátja érezte úgy, Békássyval valami gazdag és értékes tűnt el az életükből."

---

[5] Hasonló magyar reakcióról ír Joseph Roth *A Radetzky induló* c. regényének záró fejezetében.

[6] Gróf Tisza Istvánról van szó, aki bár először ellenezte a magyar hadba lépést, később mégis hozzájárult és akit emiatt 1918-ban meggyilkoltak, mint a világháborúért felelős miniszterelnököt.

[7] Békássy Dobronoucnál, Bukovinában, nem Galíciában esett el.

[8] *Adriatica and other poems* címen a Hogarth Press adta ki 1925-ben.

Amellett, hogy a fenti szöveg fényt vet Békássy Ferencnek az első világháborúval kapcsolatos érzéseire és reményeire, megerősíti azt az eléggé nyilvánvaló tényt, hogy az angolul és magyarul is verselő Békássy nem azért tért haza 1914 nyarán, mert mindenáron harcolni akart a világháborúvá terebélyesedő konfliktusban. A család szeretete és a testvéreihez való ragaszkodás késztette Ferencet arra, hogy a semleges Svájcból visszatérjen a hamarosan hadba lépő Angliába, majd hogy onnan hazavigye legkisebb lánytestvérét, Klárát. Az angliai Bedales iskola anyakönyveiből kitűnik, hogy bár korábban az összes Békássy-gyerek oda járt iskolába, 1914-ben már csak két lánytestvér, Klára és Éva koptatta a Petersfield közelében lévő koedukált magániskola padjait. A náluk idősebb János, aki már 1911-ben elhagyta a Bedalest, Angliában maradt és internálták, de barátai Lord Wedgwood segítségével hamarosan kihozták a táborból, hogy aztán 1920-ban feleségül vegye Rosamund Wedgwoodot. Jánosból repülőgép-tervező mérnök lett, sohasem tért vissza Magyarországra, valamikor a múlt század nyolcvanas éveiben halt meg. Éva, bár feltehetőleg Ferenc sürgette, szintén nem akart bátyjával hazatérni – még elvégezte a Bedalesben az 1914–15 év első két szemeszterét (az iskola igazgatója, Badley úr megmentette az internálástól),[9] csak azután távozott Svájcba, ahol 1917-18-ban a genfi egyetemen tanult.

Békássy tehát csak az akkor még kiskorú Klárát és talán Istvánt vitte magával[10] –valószínűleg Svájcon keresztül – Magyarországra. Klára később férjhez ment, Hertelendy Gáborné lett és a Bedales évkönyvei szerint 1989-ben hunyt el, Zala megyében. Hazatérésük után (a család hagyományainak megfelelően) Ferenc és a később mérnöki pályára lépő István is jelentkezett huszárönkéntesnek, de kettőjük közül csak István élte túl a háborút. Ferenc pedig – 1915-ben angol barátainak írt levelei tanúsága szerint – bár úgy gondolta, hogy „jót tesz neki a háború", mert megismeri a mindennapi életet, osztozik az egyszerű katonák sorsában, még frontra vezénylése előtt is remélte, hogy nem fog elesni és valamikor a háború után majd újra láthatja azokat a kedves barátokat, köztük Peter Grant-Watsont, akik korábban, tanuló éveiben olyan kellemesé tették a többidentitású fiatal költő életét.

[9] Kedves anekdotát közöl erről R. Wake – P. Denton, (szerk.) *Bedales School. The First Hundred Years,* Haggerston Press, London, 1993, 68.

[10] Elképzelhető, hogy István már korábban Svájcban volt, mivel 1914-ben már mint a zürichi Technische Hochschule hallgatóját említik.

TŐZSÉR ÁRPÁD

„Pán Kolega” a lét zebráján

NAPLÓJEGYZETEK 1999-BŐL

1.
Miért habozik Hamlet?

Pozsony, 1999. március 3. Csakugyan én voltam az, aki tegnapelőtt még versenyt akart fütyülni, bolondozni a rigókkal? Ülök tanácstalanul a tanszékünk komor, súlyos asztalánál, bútorai között, s nincs egy épkézláb gondolatom, kiüresedtem, mint Eliot „név+1 hangja” (tegnap az Utómodern vers c. szemináriumomban a Prufrock-vers volt a téma). Hétfőn elhangzott a Chmel-laudációm. Az a süket csönd ülne még mindig rajtam, amely a születésnapi köszöntőmet követte? Chmel, aki mellesleg tanszékvezetőnk is, ült rezzenéstelen arccal, szfinxként a székén, mintha nem is hallotta volna, amit mondtam róla. Mi lehetett a baj? Csak nem a Kopereczky-hasonlaton sértődött meg?! Szlovákos magyar nyelvének hangsúlyait ugyanis Kopereczky báró „pohánkakása ízű akcentusához” hasonlítottam, ő pedig esetleg úgy érthette a mondandómat, hogy őt magát tartom Kopereczkynek. Hogy mennyire nem tartom annak, azt mi sem bizonyítja ékesebben, mint a tény, hogy mikor a köszöntőmet követő poharazgatás közben Mészáros Bandi azt mondta, nem Rudolf Schustert, hanem a mi Rudolfunkat, Chmelt kellene elnökké választani, buzgón egyetértettem vele. Mert hát ki az a Schuster? Egy kicsi, szürke politikus (Kassa polgármestere), s jelentéktelen író, Chmel pedig politikusként a két lábon járó mikszáthi („szepességi”) liberalizmus, íróként pedig jelentős szlovák-magyar irodalomtörténész, komparatista. Sajnos, per pillanat úgy tűnik, mégis Schuster lesz a szlovák elnök: 25 % a preferenciája.

A rádió Irodalmi Figyelőjében Kraust (nem az egykori bécsi „Fackel” szerkesztőjét, hanem egy mai Kraust, jelenkori osztrák irodalomszervezőt) idézik: Volt, hogy Ausztriában 80 írószövetség, irodalmi szervezet is létezett, s az értelmiség afféle ötödik rendet alkotott. De míg a polgárság és munkásosztály idejében még volt legalább valamiféle iránya a „rendek” harcának, az „osztályharcnak”, a posztmodern liberalizmus idején reprimitivizálódik az emberiség, és ősemberek módjára mindenki mindenki ellen küzd, mindenki mindenkire acsarog. Vö. Thomas Bernhard. Olvasom az *Irtás* c. regényét: mindenki mindenkit magasról lecsinál benne. Pontosabban mindenki mindenkit acsarkodva gyűlöl. Auersbergerék ún. művészvacsorára várják a burgszínészt, s mikor az végre megérkezik, a „füles fotelből” gyűlölködő író véleménye mindjárt kész van róla: *„nagyzási hóbortban szenvedő címszóköpő”*. – A regény alcíme: *Indulatmű*. S valóban, az indulat, az utálkozás, sőt undor, az ember zsigeri megvetése 219 oldal terjedelemben olyan magas lángon és egyenletesen lobog a könyvben, hogy az olvasó előbb úgy érzi: milyen jó, hogy ezek a gyűlölködő őrültek be vannak zárva (a szerzővel együtt) a könyv ketrecébe, aztán mulat a már

várt és rendre bejövő szófordulatokon, szitkokon, s végül unni kezdi az egészet. Ismert a tolsztoji bölcsesség: egyformán vagyunk boldogok, de mindenki másként boldogtalan. Úgy látszik, a boldogtalanság is lehet monoton és hiteltelen. Thomas Bernhardé itt, ebben a könyvében mindenesetre az. Unalmas, mint egy kórlap, s hiteltelen, mert valamiképpen sokkal inkább vall a szerző patologikus személyiségéről, mint az alakjai elemi boldogtalanságáról.

Március 5. Reggelizem. Őröl a szám, s tízszer sebesebben őröl az agyam. Ki kell használnom a hajnali és reggeli szellemi jó kondíciómat: most még a hatáskvantum képletét is simán fel tudnám mondani, este már a Miatyánkot is csak akadozva (főleg a *Mindennapi kenyerünk…* után szoktam megakadni, ilyenkor a latin szöveggel segítem ki magamat: *„… et dimitte nobis debita nostra”*, csak hát az meg félrevezető, szó szerint azt jelenti, hogy „és engedd el a mi tartozásunkat”; mért tartozás a bűn, vagy mért bűn a tartozás?). Szóval reggel hatodik sebességre kapcsol az értelmem, száguld, kapkod ide-oda. – Tegnap M. Bandival ebédeltem. Álltunk az egyetem ebédlőjében, a sorban, s a hátunk mögött összesúgtak a diáklányok: „Ő írta…”. (Mármint hogy Bandinak megjelent egy cikke a szlovák OS-ban a szerelemről!) Erre el akartam Bandi barátomnak mondani az Esterházy-adomát: Két nő megy az utcán, s összesúgnak: Láttad azt a férfit? Mikor egyetemista voltam, ő volt a dékán. Alatta diplomáztam. – El akarom mondani, s az istennek sem jut eszembe a csattanó. Vagy ennyi volna a poén? Alatta diplomáztam… Kapkodva átlapozom, már itthon, *A halacska csodálatos életé*t, úgy emlékszem, abban van a fenti sztori. A mondatot természetesen nem találom, egész sor olyan dolgot találok viszont a könyvben, amelyet valamikor máskor és máshol kerestem. Például a „rinyál” szó magyarázatát (Styk É. kérdezte a múltkor, hogy mit jelent a kifejezés, valami Kukorelly-szöveget fordít szlovákra, s ezt a szót semmilyen szótárban nem találja), s meglelem Kányádi anekdotáját az ezredesről (ez majdnem azonos Esterházyéval): „Megint találkoztam azzal az ezredessel, aki a forradalom előtt megfigyelt. Rám volt állítva, rajtam lett ezredes.” – Ez egy szép mondat, teszi hozzá Esterházy. Valószínűleg ezzel kevertem össze a diplomázó nő történetét: azt valahol máshol olvastam. De hol? – Futok ki vajért, sajtért, szalámiért a konyhába. E. szakácskönyvből főz. Abból a szakácskönyvből, amelyből tíz évvel ezelőtt kitépte a paprikás krumplit. Mert én rendre azt csináltam magamnak, de azt is csak szakácskönyvből tudtam összehozni. E. nem szívelte, ha a konyhában kontárkodom, egy parázs veszekedés után kirepesztette a Schiller-házaspár klasszikus művéből a paprikás krumpli receptjét, s az egész könyvet a szemetes kosárba vágta. S ezzel örökre kiűzettem a konyha paradicsomából. S most mit látok: a sokat látott, megviselt könyv a feleségem kezében! Változnak az idők, pacifizmusba züllött a házasságunk. – Reggelizés közben be szoktam kapcsolni a rádiót. Most magam is tele vagyok hírrel, hanggal, szóval, gondolattal, recseg az agyam, ahogy csavargatom a gombját. Választhatok: a rádiót akarom hallgatni vagy saját gondolataimat. Az agyamat reggel nem lehet kikapcsolni. A rádiót kapcsolom hát ki inkább. S közben csak a Jóisten a megmondhatója, hogyan, miről jut eszembe Corvin János anyja, Mátyás ágyasa. Lehet, hogy pontosan arról jut eszembe, hogy nem jut eszembe a neve: erőltetem az agyamat, nem és nem tudom, hogyan hívták! Ha ott találom a nevet az agyam valamelyik fájl-jában, elraktározva, azaz ha simán eszembe jut, átsiklottam volna fölötte, mint valami tartalomjegyzékbeli cím fölött, de így!? Méltatlankodom, bosszant

a dolog. Öregszem? Félbehagyom a reggelimet, s elmerülök a Révai Nagy Lexikonban. Íme, a kutakodásom eredménye: a hölgyet Edelpeck Borbálának hívták, s boroszlói – wroclawi – polgárlány volt. – S közben már Heltai Gáspár *Chronicá*ját olvasom: Mátyás atyja, Hunyadi János Morzsinai Ersébettől született, aki, úgymond, erdélyi bojár lány volt, és nem mellesleg Luxemburgi Zsigmond szeretője. Mindenesetre a megesett lányt Zsigmond házasította ki, s hozzáadta, nem kis kelengyével, Vajk nevű kedves vitézéhez. E szerint Hunyadi János úgy volt Zsigmond fia, ahogy Corvin János Mátyásé: balkézről. A lényeg pedig az, hogy Mátyás tulajdonképpen császári-királyi leszármazott. Legalábbis Heltai szerint. Ez a história, fogom mondani majd a holnapi szemináriumomon az elsőseimnek, párhuzamba állítható Károly Róbert esetével, akinek szintén volt egy Erzsébet nevű ágyasa, de az pozsonyi polgárlány volt, és őt a királyi szeretője a híres pozsonyi bíróhoz, Jakabhoz adta feleségül. Jakab bíró háza a mai napig is áll a Fő-téren, s gyönyörű, gótikus kőportáljának boltozatán ott az „Anjou-rokon", a neves feleség dombormű-képmása, s a királyi „rokonságot" tanúsító liliomos címer. De a rossz nyelvek, a városban máig élő pletykák szerint Jakabról mindenki tudta, hogy ő bizony csak „lyuksógora" Károly Róbertnak. – Na, ennyit a királyi ágyasokról, valamint a reggeli szellemi kondíciómról. Thomas Bernhard valószínűleg rólam is azt mondaná, nagy utálkozások közepette, hogy *„címszóköpő"*.

Március 6. Wittgensteint negyvenéves korában avatták doktorrá. A *Tractatus*t akkor már több mint tíz éve befejezte, s őt magát a szakma legjobbjai között tartották számon. Ennyit ér egy doktori cím! – A véletlen egybeesés folytán én is negyvenéves voltam, mikor a nyitrai tanárképző főiskolán rászorítottak, hogy a doktori címet megszerezzem. S most, hatvan-egynéhány évesen megint nem hagynak békén, meg kell szereznem az ún. PhD-t is. Nemigen tudom, mi a különbség a már megszerzett PhDr és a megszerzendő PhD között, de nem is érdekel. Az viszont kezd érdekelni, hogy *Miért habozik Hamlet?* Ez a címe ugyanis Vigotszkij *Pszichologija iszkusztva* (Művészetfilozófia) című munkája egyik fejezetének. A tanulmányt oroszul olvasom, ezt kaptam feladatul a PhD-hez szükséges nyelvvizsga részeként. Ha jól értem, itt a talányok talánya: miért nem öli meg Hamlet Claudiust azonnal, miért gyötrődik öt felvonáson keresztül? Hiszen már az első jelenetekben megtudja, ki az apja gyilkosa, s lehetősége a bosszúra számtalan! – S nem kevésbé érdekes a szerző másik felvetése sem: nincs színész, aki Hamletet hitelesen (átéléssel) végig tudná játszani, mondja. Ha valaki mégis, akkor az vagy valóban megőrülne, vagy a végkimerülés állapotába jutna. – Viszont én a két felvetés között ellentmondást érzek: ha Hamlet szerepébe bele lehet halni, az már kellőképpen hitelesíti a figura létét, nem szükséges hozzá még a bűnügyi históriák logikája is, azaz Hamlet ontológiailag sűrű létében nemigen érdekel, hogy mért nem öl, amikor ölhetne. Shakespeare-hez még nagyon közel vannak a középkor meséi, mítoszai, de ő a mesés történeteibe valóságos embereket, szenvedélyeket helyez. Hamletben például a habozó embert vizsgálja, szinte realista eszközökkel, de a környezet, a reáliák realitása nem érdekli. – Mikor Pilinszky *Apokrif*jét szlovákra fordíttattam (Buzássyval és Haugovával), Rúfust is felkértem a munkára. Nem vállalta, viszont mikor a Vigotszkijjal és a Hamlettel való vívódásaimról beszámoltam neki, azt mondta, ő annak idején úgy szerezte a doktorátusát, hogy a versköteteit számították be neki disz-

szertációs munkának. A régi szép pártállami időkben! Nekem persze akkor sem számítottak be semmit.

Március 19. Felhívott az előbb Jozef Bžoch (kitűnő szlovák irodalomkritikus), vegyem meg a mai Prácát (ez a Pravda mellett a legtekintélyesebb szlovák napilap), mondta, megrecenzálta a *Hranice literatúry* (Az irodalom határai) c. munkámat (ez a címe a disszertációmnak, nemrég jelent meg könyv alakban, a témája: Cselényi és Grendel). Hát megvettem, de nincs benne sok köszönet. (Mármint Bžoch recenziójában.) Nem az én könyvemről szól, hanem Grendelről, „a Prózaíró Nagyúrról" (Bžoch kifejezése). Grendel persze megérdemli a dicséretet, de talán a könyvem is megérdemelt volna egy-két minősítő jelzőt. Apropó: Grendel. Ő kapta az idei Kossuth-díjak egyikét. Ami megint csak nagyon rendben van. Grendel legsikerültebb figurái két világ határán járnak, mint Shakespeareéi: egyik lábuk egy pedánsan kimért, realista térben topog, a másik valamiféle virtuális (posztmodern) világ ködeiben gázol. A posztmodern: nyelvjátékra és nyelvre sápasztott romantika. A tettre képtelen, tanácstalan ember a képzeletébe és a nyelvbe menekül. Grendel figurái úgy „romantikusak", hogy az író – hiperrealista eszközökkel – elhiteti a létüket, tele vannak például a gondolkodás és a következményekkel járó tettek nosztalgiájával. S így környezetükben valamiképpen az irreális lesz reálissá, s a reális válik irreálissá. Szóval Grendel valóban nem akárki. A szlovákok tudják, a magyarok kezdik elfelejteni. A Kossuth-díj talán megint rátereli a figyelmet a „Prózaíró Nagyúrra".

Március 25. Változnak az idők. Dionüszosz papnői még azt kiabálták, mikor elélveztek, hogy „evoé!", a mai feministáknak állítólag (Farkas Zsolt állítja a *Most akkor* c. könyve 41. oldalán) elég azt mondani, hogy „Paglia" (Camille Paglia maga is feminista író, de egyben a pornográfia védelmezője is), s máris „görcsbe rándul" a vaginájuk. (Hadd idézzem ide, F. Zs. nyomán, egy olvasó Pagliához címzett levelét: *„Kedves Camille! A múltkor szeretkeztem egy gyönyörű feminista piédzsissel. Amikor a tetőpontra értünk, az Ön nevét említettem, mire partnerem minden izma azon nyomban görcsbe rándult. Ez volt életem legnagyobb orgazmusa."*) Hát én mit kiabáljak, mit említsek? Na, nem mintha orgazmusom volna, de megcsináltam oroszból a nyelvvizsgát, s végre megkönnyebbültem. Azt nem merem mondani, hogy élveztem is a dolgot, mert az én vizsgaszituációm szereposztása kizárta a pajkosságokat: az orosz tanárnőm varjúszerű öreg hölgy, még nálam is idősebb olyan jó tíz évvel, ráadásul végképp nem értett egyet a Vigotszkij-értelmezéseimmel. Azt állítja, hogy Vigotszkij szerint a Hamletet nem azért nem lehet hitelesen eljátszani, mert a színész halálra gyötrődik a szerepben (pedig Vigotszkij szószerint ezt írja: „*isztoscsítszja*-kimerül"), hanem azért, mert, mint Shakespeare alakjai általában, a dán királyfi is ellentmondásos, zavaros figura: nem tudhatjuk, őrült-e vagy csak játssza az őrültet, vagy inkább őrültként játssza az őrültet. S ha mi nem tudjuk, akkor a színész sem tudhatja. Szóval Varjú professzornő Shakespeare-t illetően teljességgel Tolsztoj-tanítvány. Szerinte Shakespeare túlértékelt lúzer, és tkp. Vigotszkij is ezen a véleményen van, mondja, csak a jó ízlése gátolja a véleménye takaratlan megfogalmazásában. – Az idő 23,10, le van fütyülve Vigotszkij is meg Varjú tanárnő is. Neki Tolsztoj a kánonképző centrum, nekem Shakespeare. S holnap lehet, hogy majd fordítva lesz. Nem a neveken múlik, hanem a rendszereken. Visszamerülök inkább friss szerzeményembe, az üdítően kánonellenes Farkas Zsolt köny-

vébe. Farkas minden kánont ellenez, mert *„az ember sohasem változatlan formában, eszszenciális ideologémák formájában abszorbeálja a műveket, és… minden értelmezendőhöz lehetséges kritikai viszonyulás”*, s a Harold Bloom-féle ún. nyugati kánon ráadásul, Farkas szerint, tulajdonképpen etnocentrikus fogalom. De ugyanakkor Bloom alaptételét Farkas is kénytelen elismerni: *„Kánon nélkül nem tudunk gondolkodni”*. S ezzel, azt hiszem, még Varjú tanárnő is egyetértene. Evoé! Paglia! Meg vízkereszt! Vagy amit akartok. – Szaggat a derekam. Micsoda őrült divat az irodalmi színházakat pincékbe rakni! Vagy rossz a felvetésem?: az irodalmat nem divatból teszik pincékbe, hanem a szabad gondolat szorul ma is rendre a föld alá? Legyen így vagy úgy, a pozsonyi Black Rose színpad pincében van. A nyelvvizsgám után elmentem az avantgárd Ivan Mojík szerzői estjére, jól éreztem magamat (úgy vettem észre, bizonyos körökben szinte engem is szlovák íróként kezelnek, s ilyenkor megértem a tizenkilencedik századvég és huszadik századelő szlovák íróit, költőit, Hviezdoslavot, Krčméryt, E. B. Lukáčot s másokat, akiknek volt egy pillanatuk, amikor választaniuk kellett: magyar vagy szlovák írók lesznek-e?; olyan szinten beszélték ugyanis mindkét nyelvet, hogy nyugodtan lehettek volna ezek is, azok is), Mojík is írni fog a *Hranicé*ről. Zuza Szathmáry volt a konferanszié (csak a neve magyar, ő maga magyarul sem tud), tüzes, kicsattanó kedvű, fekete nő, Juraj Špitzer leánya. Kezdetben láttam az arcán az enyhe zavart, nem tudta, ki vagyok (pedig az apját terjedelmes nekrológ-versben parentáltam el), de ettől függetlenül nagyokat nevettünkInáč viselt dolgain. Főleg az tetszett neki, mikor arról meséltem, hogy egyszer meglátogattam az írót a lakásán, s éppen a lábát mosatta a fiatal magyar feleségével. – S hahotázás közben is éreztem, hogy árad a derekamra a súlyos-nedves hideg a hátam mögötti pincefalból.

Március 29. Délelőtt a Kalligramban voltam, az elnöki palota aluljárójában vettem egy új zsokésapkát, pontosan olyat, amilyet kerestem, s mindjárt a fejemen is hagytam. A régi már úgy elpiszkolódott, hogy ha az volt a fejemen, a hajléktalanok rendre kollégának szólítottak. Mikor feljöttem az aluljáróból, eleredt az eső. Sajnáltam az új sapkámat, elővettem a táskámból a régit, s miközben a fejfedőimet cserélgettem, juszt is megszólított egy hajléktalan: Pán kolega, minden hiába, a fejünket kellene kicserélni, nem a sapkánkat. Úgy éreztem magamat, ahogy Nagy Sándor érezhette, mikor megkérdezte a hordóban lakó Diogenésztől, hogy mit kíván, s a koldus-filozófus így válaszolt neki: Állj egy kicsit odább, ne fogd el előlem a napot!

Április 2. A ponciusát! Hát ezt sem tudtam! S valószínűleg Petőfi sem tudta, mikor Koltón a *Szeptember végén*t írta, hogy mi a „koltó” szó jelentése. Illetve hogy Heltai Gáspár a *Ponciánus históriájá*ban milyen értelemben használja a kifejezést. Hallgassuk csak: *„… az szép leánynak az két lába között egy alkalmas koltója vagyon”* – mondja Dioclecianus az apjának, miután a mostohaanyja „udvarhölgyét” (azaz nőnek öltözött udvarlóját) levetkőzteti, valóságosan is és képletesen is leleplezi . Az értelmező szótárak a „koltó”-t s a „koltatni” igét a „klopfen” és „kloffolni” német szavakkal hozzák összefüggésbe, s ha Heltai német anyanyelvére gondolunk, akkor el is képzelhető az összefüggés. De még egyszerűbb elképzelni, hogy a „koltó” jelentése a 16. századi magyar nyelvben egyszerűen „penis” volt.

Április 3. Ki ellen folyik ez a furcsa háború Jugoszláviában, immár tizedik napja? Cui prodest? Milyen az érdekeltsége benne az Amerikai Egyesült Államoknak? Elképzelhető az amerikaiakról az albán kisebbség vagy a bosnyák nép iránti humanista önzetlenség, amikor a saját államuk is egy nép kiirtásának, genocidiumának az árán született meg? S hogy a saját egzisztenciális tapasztalataimmal hozakodjak elő: 1947 februárjában a csehszlovák hatóságok az én családomat is csehországi kényszermunkára akarták hurcolni. Én tizenegy éves voltam, a benesi dekrétumok szerint magyar (fasiszta) „háborús bűnös". Apám ökrös szekéren, 30 fokos hidegben menekített át bennünket Magyarországra. Dunyhába voltam bugyolálva, de még úgy is elfagyott mind a tíz lábujjam. Nem vagyok politikus, sem történész, nem kívánok számokkal dobálózni, de mindenki tudja, hogy a közép-európai szláv népek bosszútól lihegő politikusai a győzelmes nagy szláv testvértől feltüzelve a háború után a magyarok tízezreit és a németek millióit tették földönfutóvá, s nem kevés volt azoknak a német és magyar áldozatoknak a száma sem, akiket a maguk ásta sírokba lövettek vagy egyszerűen agyonvertek. S akkor hol volt a humanista Amerika? És ha sehol (mint ahogy sehol sem volt), akkor most miért higgyem el róla, hogy az üldözött albán kisebbség sorsa fáj neki? De ha nem az, akkor mi? Miért bombázza halomra Újvidék hídjait, löveti a repülők biztonságos magasából a civileket, a „kollektíve bűnös" szerb népet? Visszataszító ez a magas technikával (sőt állítólag az ún. korlátozott nukleáris erőkkel) való visszaélés. Pontosan az ismétlődik meg, amit az egykori amerikai telepesek műveltek az indiánokkal: akkor a botokkal, bumerángokkal, íjakkal „felfegyverkezett" kőkorszaki bennszülötteket ágyúkkal, modern lőfegyverekkel lőtték halomra, most az amerikai „humanizmus" párharcra gyáva „hősei" a high-tech fegyvereivel lövik Jugoszlávia bennszülötteit. Hányhatnékom van, s hogy el ne hányjam magamat, verset kezdek írni:

A sakálok felköltöznek a felhők fölé; a gépesitett
égi préríken kék hunyor (radar) s fémes fű zizeg.
Önmagukat célra irányító rakéták, keselyűk lesik
a földet, ahol majd az utolsó nagyvad, a nemzet elesik.

Április 23. Kísérteties nap van mögöttem! Rossz, átgyötrődött éjszaka (a szokásos gyomorproblémák, puffadás, bélgörcsök, lidércnyomásos félálmok) után zavart, hajszás, agyi zárlatos munkanap. S hozzá nyirkos, ködös, esős idő. Mintha nappal is boszorkányok nyomtak volna. (A „boszorkánynyomás" szegény anyám szava, gyermekkoromban sokat töprengtem, mosolyogtam a szó jelentésén, most, kínzó szorongásaim között nincs kedvem mosolyogni.) Alapvető dolgok nem jutottak eszembe (például: tankolnom kell, s nem tudom, milyen benzin való a kocsimba), s nyakamon a disszertációs munkám megvédése, s elképzelem, hogy ilyen állapotban kell nekem mondjuk Kierkegaard életstádiumait Hegel triádájával megfeleltetni, brr! Délelőtt átfutottam a rajkai postára, az Élet és Irodalomnak adtam föl egy sebtében összecsapott jegyzetet (recenziót) Domonkos István *Kormányeltörésben* c. kötetéről. A Dukla-hídon eltévedtem, kétszer is rossz sávba sorakoztam. A szocialista szörnyszülött-híd labirintusában eltévedni persze még akkor sem kunst, ha nem javítják, most meg tatarozzák, minden fel van forgatva rajta. (A „Dukla" Husák utolsó műve, emlékszem, úgy adták át, nagy ünnepségek közepette, hogy a hídpálya egyik déli szakasza még a semmibe lógott, azóta egyfolytában bütykölik.) Szóval én magam is egész nap kormányeltörésben vagyok. Visszafelé már az „Öreg hídon" keltem át, s mikor a

Šafarik téri szemaforoknál meg kellett állnom, a zebránál G. Árpád téblábolt. Ez a G. Á. a pozsonyi fiatalságom jellegzetes figurája volt, izzadós csodabogár, egyszer azt mesélte, hogy a Šafarik téri parkon nem szívesen megy át, mert a park közepén álló meztelen lányszobrot meglátva mindig merevedése támad. Legalább húsz éve nem láttam G.-t, most állt a zebra előtt borzasztóan megöregedve, megkopaszodva, forgott ijedten a feje jobbrabalra, nem tudta, induljon-e már neki az úttestnek vagy még várjon. Szánalmas volt. Végül, mikor mégiscsak nekiindult, úgy futott, meghajolva, sőt összegörnyedve a túloldal felé, mint valami ijedt, kövér pocok. Rákürtöltem s intettem neki; láttam, nem ismert meg, csak tanácstalanul, révetegen visszaintett. De közben azért egy pillanatra kiegyenesedett, igyekezett férfiasan, fiatalosan lépkedni tovább. Nem sokáig bírta, négy-öt lépés után, láttam, visszaroskadt az előbbi esetlen tartásába. Nem tudtam, nevessek-e vagy sírjak: mintha az egykori merevedését lepleztem volna le. S mintha ugyanakkor valaki más ült volna a kocsimban, s én téblábóltam volna a zebrán. Sikerült leparkolnom, mentem végig az Úri utcán, a Jadvigát forgatták, Závada Pált láttam összeroskadva ülni a filmesek között, nekem Módos Péterrel kellett találkoznom, Pozsonyban járt az Európai Utas. Szabó Zsuzsa futott utánam, a Magyar Intézetből, hogy nem az Arany Sasban vár a társaság, hanem a Krymben. Loholtam, csetlettem, botlottam, Módosékkal szinte félálomban jártam a várost, magyaráztam nekik, hogy Pázmány kriptájában tulajdonképpen számos más pap, püspök csontváza is el van temetve, s Pázmány csontjait még a mai napig sem azonosították. Aztán sietnem kellett az egyetemre, mert 16 órától már a műfordítók értekezletén kellett volna lennem, késésben voltam. Nem találtam meg az én szekciómat, ahová bebotlottam és leültem egy kicsit pihenni, ott épen a bogumil heretikusokról vitatkoztak (kit ismertem föl a sejtelmes félhomályban?, Horák professzort, Ondrušt, a szlavistát és másokat), a sötét falak között az egész társaság úgy nézett ki, mintha maguk is valami középkori szekta éppen összeesküvő tagjai lettek volna. Már nem is csodálkoztam: kísérteties napnak kísérteties a folytatása. – Csak az isten segített haza az idegen, lidérces külvilág Kafka-kastélyából.

Május 14. Éles magnéziumfényben látom magamat, esendőségemet, szüntelen küzdelmemet magammal. De mi küzd e küzdelmemben mivel, vagy ki küzd kivel? Ki az az én, és ki az a magam? Csak annyit tudok, hogy ez az *én* fegyelmezett, erős és makacs, a *magam* szertelen, gyenge és állhatatlan. Az *én*em nem különösebben tehetséges, érzéketlen, rideg, sikercentrikus, a *magam* jó megfigyelő, érzékeny, szinte szentimentális, értő és megértő, de szertelen, szorongó, könnyen kétségbeeső. Az *én* apámra hasonlít, a *magam* anyámra. S azt a valakit, akit a környezetem T. Á.-ként ismer, belső használatra meg sem tudom nevezni. Pedig hát az írja a verseimet, a naplóimat, az keresi a mindennapi betevőt, az ad elő nap mint nap régi magyar irodalmat az egyetemen, az hangolja össze ellentmondásos énemet és magamat a külső világgal. S ma az védte meg a disszertációs munkámat, állítólag kitűnően. S újabb kérdés: kinek higgyek? Én magamat úgy látom, hogy szánalmas, esetlenül téblábóló figura vagyok a lét zebráján, a környezetem úgy látja, hogy a mai megvédésemmel megszerezhettem volna akár a nagydoktori címet is. Takart hencegésnek hat, amit mondok, de nem az. Ki előtt hencegjek? Most egyedül vagyok magammal és az énemmel, egyedül vagyok a papírral, és pusztán csak az az egyenlet érdekel, amelyben az *én* az X, s a *magam* az Y, eredménye pedig T. Á. Hogy úgy mondjam: *elméletileg* érdekel a

dolog, s az elméletek hiúság-közömbösek. De ezt az egyenletet, úgy látszik, *én* nem oldhatom meg. Az eredmény nem oldhatja meg az egyenletet, az okozat nem előzheti meg az okot. S ha valami csoda folytán volna pillanat, amelyben megoldhatná, akkor is mindig újra kellene kezdenie a műveletet, mert az egyenlet: tautológia, eredménye tkp. megelőlegezett okozat, a kimerevített okkal egyenlő, de a hátravetett ok már kikerülne az okozat hatása alól, s pillanatonként változna. Mint a függvényváltozó, hogy úgy mondjam. Akkor oldhatnám majd meg az egyenletemet, amikor az értelmem már megszűnik változni, azaz amikor megszűnik *lenni*, amikor már alulról szagolom az ibolyát. Másra kell tehát hagynom a műveletet. – Szóval a megvédésem simán megment. Szlovákul folyt, de ezúttal meglepően jól működött a szlovák nyelvi fantáziám is. Kicsit komikus volt, hogy Cselényi László szélsőségesen avantgárd költészete kapcsán azt vitattuk, hogy a szlovák „kvakuľa" (kasza-kacs) és a „kvač" (ua.) kifejezések, etimológiájukat tekintve, azonosak-e vagy nem (a munkám témája Cselényi László költészete és Grendel Lajos prózája volt), de azt is el kell ismernem, hogy a dolgozatomat a legszínvonalasabban éppen a szlovák kollégák (pl. Valér Mikula, a szlovák tanszék vezetője) értékelték. A legszellemesebb meg Rudolf Chmel volt, mikor a megvédést követő eszem-iszom közben azt mondta, hogy „Ez a Cselenyi ojan hüle, hogy az utolsó píszmenkóig (betűig) elhite, amit mondtal rola! (Mármint én, a dolgozatomban.) Chmel mondata szinte újabb disszertációt érdemelne! Egyre világosabb ugyanis, hogy akárcsak a vers vagy a novella, az irodalomkritika is a szerzőjét minősíti, s nem a témáját. – Holnap köztársasági elnökválasztás. Ma a szlovák nyelvi találékonyságom akkor szárnyalt a legmagasabbra, mikor a megvédésem után Vladimír Petrik (a kitűnő irodalomtörténész) azt mondta Vášáryováról (az egyik elnökjelöltről), hogy ő (mármint Petrík) bizony holmi húgyos nőre nem fog rászavazni, én meg kapásból azzal toldottam meg a megjegyezését, hogy „Tečie na všetky strany" (csorog minden oldalra), mármint Vášáryová. Aki valamikor színésznő volt. Még most is csinos, de abból a butus fajtából, aki mindenkire mosolyog, de eredeti gondolkodásra képtelen. Még akkor került be a politikába, mikor a 89-es, ún. bársonyos forradalomban a színészeké volt a vezető szerep, s aztán valahogy ott ragadt.

Május 19. Mintha sikerült volna megkapaszkodnom a jelenkori magyar irodalom mókuskerekében! S itt most nemcsak Csűrös Miklós tegnap olvasott, s valóban meglepően érett, jó írására gondolok (a dunaszerdahelyi Nap Kiadó, *Négy negyed* címen kiadott válogatott verseim előszaváról van szó), amelyben, úgy látom, érvényesen emelődik magasra jó néhány opusom, hanem H. Nagy Péter Alföld-beli (1999/4) kritikai szemléjére is, ahol a fiatal kritikus engem – kvázi az utómodern líra reprezentánsaként – Rába György mellé helyez. Most, frissiben, valamelyik könyvnapi tájékoztatóban meg az idei *Szép versek*re lettem figyelmes: a borítóján megint ott látom a nevemet. (Azért „megint", mert a tavalyi Szép versekben nem szerepeltem, de a tavalyelőttiben igen, a *Jalousionisták*kal.) Ne felejtsem el megvenni! Kíváncsi vagyok rá, melyik versemet tették be. (Pontosabban: tette be Bán Zoltán András, a Szép verseket évek óta ő szerkeszti. Dicsérjen meg téged BZA, szokták mondani, de hát a közlés olyan „dicséret", amely nem jelenthet durva bírálatot is.)

Május 22. Nem szoktam írásban vizsgáztatni, de mostanában megint annyit fáj a gyomrom, hogy tegnap kénytelen voltam ehhez a módszerhez folyamodni. (Nehezen tudnék

négy-öt órát helyben ülni, szóban vizsgáztatni.) Csakhogy valószínűleg túlságosan általános, összefoglaló kérdéseket adtam a vizsgázóimnak, s nem tudták őket nevekre, alkotó személyiségekre, művekre bontani. Még az olyan kitűnő diákjaimat is, mint K. Réka vagy R. István – kénytelen voltam tegnap elküldeni. Jövő csütörtökön viszont újból megmérettethetik magukat. Addig K. Réka utánanézhet, hogy ki volt az a Faludy Ferenc, R. Pista meg elolvashatja Vásárhelyi András énekét. – Én meg kitűnő prózaírónk lányának a diplomamunkáját olvasom Nádas Péter regényeiről. Túlságosan egzakt szövegrészeket emel át Balassából, Szörényiből, Szirák Péterből, hamar lelepleződik, hogy kompilál. Ha ő szólal meg, akkor kínosan nehézkes, ellentmondásos, zavaros, s amit átvesz, azt nem „alulstilizálja" magához. Vajon kitől származik például ez a gyönyörű mondat: *„Nádas első korszakának a hangja… a kegyetlen és elveszett gyerek sírása: okos, érzékeny, kicsit érzelmes, kifosztó és vádló, tehát agresszív szellemhang ez"*. Akár József Attila *Nagyon fáj*áról is mondhatta volna ezt az a bizonyos valaki. S még olyan értelemben is igaz lenne a mondata, hogy az új magyar irodalom József Attila köpönyegéből bújt elő. (Úristen!, hányszor és hány klasszikusunkról leírtuk már ezt a trouvaille-t! Legutóbb Esterházy Péter mintha már egyenesen Tandorinak adományozott volna csodaköpenyt! S gondolunk-e közben arra, hogy ilyen köpenye egyes-egyedül Gogolnak volt, s másnak, a képzavar veszélye nélkül, ilyet nem adományozhatunk. Gogol 1836-ban írt egy *Sinyely*-Köpeny című novellát, amelyet nem kisebb fordító, mint Arany János magyarított *Köpönyeg*re, 1875-ben. Tandorinak előbb írnia kellene egy *Köpönyeg* c. novellát, hogy abból bármi vagy bárki kibújhasson.) Szóval József Attila és Nádas Péter! Nádas Péter nem költő, hanem prózaíró, de a jelenkori magyar irodalomban József Attila egyik leghitelesebb örököse. (Na jó, Petri versei sem érthetők JA nélkül, de PGy azt a látszatot próbálja kelteni, hogy ő JA ellenére versel – mintegy parodizálja JA-t, több-kevesebb sikerrel.) A *kegyetlen, elveszett gyerek sírása, okos, érzékeny, kifosztó, vádló, agresszív szellemhang* viszont megannyi JA-attribútum. Nádas Péter egzisztenciájában is, nyelvében is egyenes leszármazottja JA-nak.

Május 23. Lement az *Európai Utas* pozsonyi műsora a tévében. Módost egy fél napig kísérgettem a városban, mondtam neki ezer történetet Pozsonyról és magamról, s erre a műsorába betett az egészből öt mondatot, nagyjából azt, amit a Halotti Beszéd pozsonyi lelőhelyéről s tulajdonképpeni megtalálójáról, Schier Xistusról, a káptalani levéltár addig névtelen szerzeteséről meséltem neki. Hányszor megfogadtam már, hogy tévésekkel nem állok szóba! S akkor a kutyára és hiénára emlékeztető mocskos-vén külsőmről, amit a képernyő rendre diadalittasan leleplez (George Moore, a fiatal angol költő a beteg Verlaine-t látta ilyennek) nem is szóltam.

Május 24. Végre megint egy pozitív élményekben gazdag nap van mögöttem! Reggel elvittem Rajkára a békéscsabai Bárkának készített Holan-fordításomat. Már-már úgy tűnt, hogy hiába mentem (pünkösd hétfőjén Magyarországon még a virágkelyhek is zárva tartanak), de a posta szomszédságában kinyílt egy kis kapu (egyenesen a falból, mint a mesékben), és egy jóságos néni átvette a levelem, hogy majd ő holnap (azaz ma) feladja. Csak úgy, isten nevében. Egészen meghatott a dolog. Aztán jöttem hazafelé, útközben megálltam az egyetemen, lefénymásoltam a konzultánsi véleményemet V. P. diplomamunkájáról, leadtam a titkárnőnek, s 10,00-kor már a Nagykórházban voltam, MUDr Hirnerová-

nál, a múlt heti vesevizsgálatom leleteiért. Már nem is csodálkoztam különösebben, mikor a Medicinae Universae Doctor (MUDr) ragyogó arccal (egyébként is egy ragyogó szépségű fiatal nő) közölte velem, hogy a leleteim kitűnőek, de azért felírt néhány új gyógyszert, merthogy a régiek már elavultak. Rohantam vissza a tanszékre, mert oda meg egy közben megkezdődött tanszékülésre vártak. 10,30, ülök a tanszékülésen, fél füllel hallgatom M. Kati előadását, aki a magyar mint idegen nyelv tanításáról, illetve a tanítás nehézségeiről értekezik, 13,00-kor felbaktatok Kék Golyóba (ez egy étterem), vár Nádas Péter és a Kalligram társasága. Mikor belépek a terembe, N. P. feláll a tiszteletemre, s elém jön, mintha tudná, ki vagyok. (Valóban tudta vajon?) Nőiesebbnek, hisztériásabb külsejűnek gondoltam. Néha azért negédeskedik. Kiderül, hogy a nagyapja gömörsídi, ott volt földbérlő vagy micsoda. Földiek vagyunk, mondom neki. Finom mosollyal válaszol. Szóban nem mond semmit. Másfél óráig azt vitatjuk, hogy a „behízelgő" jelző negatív vagy pozitív tartalmú-e. (K. Gertrudnak azt mondtam, hogy behízelgő volt a tévében, s erre megsértődött, mondván, hogy ő soha senkinek nem hízeleg.) N. P.-t is megkérdezzük, de elsumákolja az egyenes választ: mondhatjuk így is, úgy is, mondja. Itthon megnézem az értelmező szótárt: a „behízelgő" jelentése egyértelműen „vonzóan kedves, bizalmat keltő". A legnagyobb élő magyar prózaíró ennyire nem tud magyarul? Vagy csak jó diplomata? Én viszont a magyar irodalomtörténetet nem ismerem. N. P. azt mondja a sídi nagyapjáról, hogy nagy bajuszú, nőfaló vadállat volt. Dúvad – mondom én. Olyan Cseres Tibor-féle, toldom még meg. A jelenlevők közös erővel lelepleznek, hogy a *Dúvad*ot Sarkadi Imre írta. Aztán nekem is rémleni kezd valami, hogy Cseres Tibor „dúvadjának" „herebáró" volt az epitetonja. Megyünk várost nézni. A Prímáspalota terén mutatom a társaságnak, hogy 1850-ben meddig ért az árvíz, ott a palota falán a vonal. Ez akkor volt, mikor Pesten Wesselényi árvízhajóskodott?, kérdi Péter. Grendel segítségével tisztázzuk, hogy Wesselényi akkor már régen vak, sőt abban az évben meg is hal, nem lehetett tehát se Pesten, se Pozsonyban „árvízhajós". 17,30-kor kezdődik Péter találkozója a pozsonyi olvasóival, a Magyar Intézetben. Rengeteg a szép lány. S meglepően sok a szlovák érdeklődő is. Az első sorban Stanislava Chrobákovát, a Romboid szerkesztőnőjét látom, ő maga is gyönyörű, finom arcú-alakú teremtés. Az elhangzottakat szinkrontolmácsok fordítják szlovákra, magyarra, oda és vissza, de annyira gyatrán, hogy aki csak szlovákul ért, azt hiheti, Nádas Péter afféle mai Martin Kukucin. (Kukucin a századelő szlovák Gárdonyija volt.) A legszívesebben odaülnék Chrobáková mellé, s én suttognám a fülecskéjébe a helyes szlovák fordítást. A vitában megkérdezem N. P.-től, hogy nem érzett-e még soha kísértést, hogy ő legyen a magyar Kundera, pontosabban: ahogy Kundera francia, tudna-e ő, mondjuk, német író lenni? Meg hogy akkor végül is ki írta az *Emlékiratok könyvé*t: a magyar nyelvi géniusz vagy Nádas Péter? (Balassa és Susan Sontág vitájára utaltam persze.) N. P. itt is elsumákolta a választ. A vitát követő fogadás után viszont hárman is odajöttek hozzám, és gratuláltak az úgymond Nádashoz méltó kérdéseimhez. Most az idő 22,30, idejében leléptem, mentettem haza a sikerélményeimet.

Május 25. A tegnapi nap ilyen volt, a mai nap meg másmilyen (mondaná Szabó Pál; mennyi nyelvi fordulata megmaradt bennem, a *Talpalatnyi föld* és az életrajzi regénysorozata fiatalságom kedves olvasmányai voltak). Urológusnál voltam, rosszak a leleteim, a Mély út (ahol a rendelő van) autóval szinte megközelíthetetlen, kétszer is eltévedtem

benne. Akkor jártam ott utoljára, mikor még a KP központi bizottsága is ott székelt. Tíz éve, de mintha nem is az én életemben történt volna: egy küldöttség tagjaként az ún. *Harminchármak levelé*t adtuk át az akkor még teljhatalmú Párt korifeusainak. Ez valamikor 1989 legelején lehetett. Aztán jött a „bársonyos forradalom" (mi azt mondtuk: a „színészek forradalma", Grendel írta meg róla nemrégen, az *És eljön az ő országa* c. regényében, hogy tkp. az ügynökök „forradalma" volt), és lebontotta a Pártot is meg a székházát is. (Illetve az épület áll, de most a külügyminisztérium székel benne.)

Május 26. Heuréka! Verset kell vinnem a Madách Kalendáriumba, s olvasgatom a *Példázat 15. Martiusokra* c. szövegemet, s látom, hogy ez tulajdonképpen variáció a Szabó Lőrinc-féle *Vezér*re. S jön a magnéziumfény, a heuréka: akár egy ciklust is összehozhatnék az ilyen Vezér-variációkból. V. Károlyról és II. Fülöpről is írtam már valamit annak idején, meg Sztalinról is. – Tegnap SzMIT-(Szlovákiai Magy Írók Társasága)-választmány volt, ahol lemondtam – most már véglegesen – az elnöki funkcióról. Németh Zoli – szintén választmányi tag – komoly, összefoglaló elemzést írt a verseimről, a *Bárká*nak szánja, meg akartam neki köszönni, de még az ülés befejezte előtt elviharzott valahová. Levélben vagyok kénytelen elmondani neki, hogy: *Kedves Zoltán, tegnap elfutottál, nem volt alkalmunk beszélgetni, pedig meg akartam köszönni a tanulmányodat. A vége egy kicsit elharapott, de egyébként kitűnő. Szóval: köszönöm. Elek Tibor verset kért hozzá, egy Holan-fordítást küldtem neki. Az elfutásodat egyébként megértem, én – lélekben – már hónapokkal ezelőtt elfutottam. (A tegnapi lemondásom már harmadszori volt.) Ebben a kriptokommunista és kriptaszagú társaságban tag sem szívesen vagyok, nem még elnök.*

Május 28. A Duna TV-ben Tolnai Ottó-est. (Pontosabban tegnap volt.) Tolnai O. kész Miskin herceg, Vak Tibike és „bolond Wilhelm" egy személyben: van benne valami szelíd eszelősség. S még a dadogásában is autentikus figura, bár most, a versek közege nélkül a többször elismételt kulcsszavai, a *„rózsaszínű"*, az *„Adria-kék"* meg a *„flamingó"*, kicsit hiteltelenül, funkciótlanul lebegtek. Akárcsak a Tolnai-verseket felolvasó Németh Gábor és Parti Nagy Lajos a műsor egészében: Tolnai mellett túlságosan normálisak, komplettek, jólfésültek voltak ahhoz, hogy a gesztusaikban, külsőségeikben, egyszóval a képernyőn is hitelesek, valóságosak lehettek volna. – S ezek után élesen vág belém a felismerés: a napló a legmagasabb gondolkodási-közlési forma, teljhatalom. Micsoda fegyver van a kezemben, ha naplót írok! Napközben a lét zebráján futó ijedt pocok, esett ember vagyok, de este, egyedül a papírral, a nap történéseivel, cézárként ítélkezhetem elevenek és holtak, jó írók, rossz írók, politikusok, államférfiak és hadvezérek fölött. A napló a műfajok császára: a novellaíró szánalmas moralista, annyira közvetetten ítélkezik, hogy mire megteremti típusát, ezerszer elfelejti a konkrét személyt; a drámaíró is messze van a húsvér embertől: számára a sorsok is díszletek, játszik velük, mint gyermek az építő kockáival, s építménye legtöbbször annyit is ér, mint a gyermek játékvára; s a költő hazudja a legnagyobbat: egy jó rím vagy szójáték kedvéért gátlás nélkül képes rámondani a fehérre, hogy fekete. De a naplóíró, ó, a naplóíró nem hibernált tetemeket, hanem eleven embereket boncol: este, mikor kinyitja a naplóját, még meleg a napközben látott emberek szíve, veséje, mája a kezében. S ő könyörtelenül beléjük vág tollával, szikéjével…

Május 30. Várom a 10,00 órát, akkor jelentik be a tegnapi elnökválasztás eredményét. Remélem, nem Mečiart választottuk meg! Én mindenesetre Schusterra szavaztam, nem mintha elnöki formátumú, nagy politikusnak tartanám, de legalább nem Milošević-vérszomjú ordas. Nádas Péter mesélte, hogy ittléte első napján találkozott František Mikloškóval és Peter Zajaccal (mindkettő parlamenti képviselő, liberális politikus), s megkérdezte tőlük: lehetségesnek tartanak-e Szlovákiában olyan etnikai tisztogatást, mint amilyen Szerbiában, illetve Koszovóban folyik. Mikloško nem válaszolt, Zajac viszont kerek perec kijelentette, hogy igen. Nos, ha Mečiar lesz a köztársaság elnöke, négy évig Szlovákiában is Koszovó lesz: a kormány és az elnök közötti ellentétek akár polgárháborúba is torkollhatnak, a háború ostora meg (legyen akármilyen fonatú is) mindig a kisebbségek hátán csattan. Főleg ha Mečiar- és Slota-szerű emberek tartják a kezükben. – Közben 10,00 óra lett, íme a választási eredmények: a választók 57%-a Schusterra voksolt, 42%-a Mečiarra. A tegnapi előrejelzések még csak 7%-os Schuster-előnyt jeleztek, ez mára kétszeresére ugrott. Mindjárt szebben süt a nap, Szlovákia mégsem egészen Balkán. Pedig már éppen meg akartam ereszteni egy dörgedelmet a szlávok címére. A közép-európai XX. század nem kis mértékben nekik köszönhetően a nacionalizmus százada: a kis szláv népek most akarják behozni az ezeréves lemaradásukat.

(folytatása következik)

PATAKI FERENC: VIRÁGOK VINCENT VAN GOGHNAK (1993)

JUHÁSZ FERENC

A csend virágoskertje

Íme, a festő. Íme, a nagy festő. Íme, Pataki Ferenc! Aki hasonlíthatatlan működésével és gyöngéd, szép életszeretetével és emberszeretetével *A csend virágoskertjé*t teremtette meg, a titokzatos szépségű halhatatlan kertet, amely úgy lebeg bennünk, alattunk és fölöttünk, mint a Mindenség egyik sziget-tengere. Mint a szelíd szánalom és a szigorú, hamvas pompa, mint a csöndből kinőtt virágözön. A csend világából a láthatatlan és mégis látható csend virágai néznek ránk, mint az illattalan és szívünk áhítatával mégis szagolható égitestek. Igen, a csend! Amiben rejtőzködik, lapul, hervad, újjászületik minden világ, minden titok, minden bánat, gyász, öröm, termékenység, halál, burjánzó félelem, minden test, minden agy-szülötte szépség, alázat, fölemelkedés, kinyílás és becsukódás, zártság és nyitottság, álom, rejtelem, bomlás és fölemelkedés, lehullás, elbukás, győzelem és feledhetetlen vereség, egyszerűen és győzedelmesen minden ami van, érzékelhetően és megfoghatóan, mohó ujjainkkal és még-mohóbb szemünk látásával tapinthatóan és oly színesen és pontos gyönyörűséggel, mint a legszebb lepkeszárny, ha a lobogó kicsi szent állat elpihen egy habsziromcsillag sárga, vagy piros rózsafejen és egyenesre lapított szárnyai, mint egy síkvidéki lapos virágoskert, mint a nyáreleji pipacs-őrület búzamező, mint a hajnalvirradás szín-kazettái és szín-csomagocskái a földi természet álló, kuporgó, ásítástalan csöpp rovarlényei harmatpermetes fején, csápjain, szemein, szárnyán. Ó, Pataki Ferenc! Hited és látomásod olyan tiszta, mint az óriás lószem napfogyatkozás-pupillájában a nyári szárazvillám. Hamvas és pázsitos, sík-idomlapos, kereszt-hasábos, gyökérgubanc-rózsahajszálcsomós, fekete ezüst-mosolyú, bánatgyász-asszonyú festményeidben ott alszik az egyik örökkévalóság, és ott őrzi szenvedést-virrasztó szegény-szegény-szegény halandóságunkat a megfeszítésre-váró viaszos, virágporos emberidő. Mert mi befejeződünk, de a te műved őrzi a világvalót, mint a növénygyűjtemény rózsahajszáleres itatóspapírján a laposssá szárított páfrányt, virágfejet, növényi csipkehálót, cseresznyefalevelet a fényes celofánfedő alatt. Nem dicsekszem, csak elmondom: mestereid ismertem, sőt barátaim is voltak. Kortársaid, mind barátaim, testvéreim. Azt is mondhatom, nemcsak nagy költők, írók között nőttem felnőtté, de a nagy festők, szobrászok közt úgy éltem, mint lo-

* *Összeállításunkkal a 70 éves Pataki Ferencet köszöntjük!*

boncos, sovány férfi-fiatal gyermekük. Műveik sokaságát születés közben láttam. Bennük élve, nemcsak a költészetben. És azt is mondhatom, járva a világot, de mindig meghívásra: láttam a régmúlt, múlt, közelmúlt, és jelen idő szinte valamennyi művét, a festőit, a szobrászit, a grafikait, karcait, mozaikjait, üveglaplenyomatait: Párizsban, Londonban, Stockholmban, Delhiben, Washingtonban, Bécsben, Madridban, Berlinben, Helsinkiben, Prágában, Amszterdamban, és az Ermitázsban, így szőve világhálót szívem köré. Mert sóvárgó és kíváncsi szívemen úgy nyüzsögtek a festett képek, szobrok, temetői sírszobor-emlékek, mint a katicabogarak tömeges fürtökben és feketepettyes vércsomókban a bodzafa zöld levélcsokrain, feketekéreg ág-csontjain, pihekönnyű zöld páfrányháló-tavaszán, zöld merengés-bársonyán. Ez a szív piros ribizlibokra! Ez a fehér lángú nyár ikragolyó-fallikus gazdag mirigyfürt-gyümölcsös ősöreg szederfája. A nyárbelső viharzuhatag utáni enyves erjedés részegítő zöld-kocsányos édes gyümölcse. Mint a mustforrás sárga, dagadt csillaghab-gömbkalapja, a sárga habgomba-kitolulás, habkalap-növekedés a görbe dongahát-hordó tető-likán, a mustforrás gyilkos erjedése. Mintha a puha agy kinő a koponya-kutacsból. És megismertem minden alkotási módszert, taktikát, ideológiát, a csontvázakat, kékkel, pirossal, lilával kitöltött fehér rácsozatokat, az elbúvásokat, és kitakaródzásokat, látomásokat, és az átlukasztott márvány-házaspárt, a gegeket, trükköket, utánzásokat, a katonaposztós zongorát vöröskereszttel és a performanszokat. De miért is mondom mindezt? Miattad nagy festő-barátom, Pataki Ferenc! Mert műved, *A csend virágoskertje,* a színek kockatáblája tiszta hűséged senki máséval nem azonosítható, nem hasonlítható. Mert egyedül vagy, mint a teremtés előtt a Teremtő. Létezés-köddel beterítve.

DARVASI LÁSZLÓ ÉS PATAKI FERENC AZ ÉLETMŰ-KIÁLLÍTÁS MEGNYITÓJÁN

DARVASI LÁSZLÓ

Pataki Ferenc csodája

Hölgyeim és uraim,
kedves barátaim, megnyitóra gyűltünk össze, mégpedig nem is akármilyenre, Pataki Ferenc jubileumi kiállítását rendezi meg az impozáns Reök-palota.

Éppenséggel szeretnék fordított helyzetben lenni, de sajnos ez több, nyomós okból sem lehetséges. Úgy értem, életeket nem cserélhetnek az emberek, legfeljebb romantikus francia kalandfilmekben, meg aztán a festők rendre többet élnek, mint az írók. Ezt kissé irigylem, például. Tulajdonképpen arcátlanul sokat élhetnek a festők az írókhoz képest. Pataki Ferenc például a hetvenedik esztendejét tapossa, de ez egy festőnél szinte még üde és hamvas kamaszkor, szóval legyünk csak biztosak, születnek még a Pataki-ujjból szép, nagy és változékony művészi korszakok. Ezért is mondom, hogy az ünnepeltnek, mondjuk, harminc év múlva nagy valószínűséggel valaki mást kell megkérnie soros életmű kiállításának a laudálására.

Ennyit elöljáróban.

Nem akarnám részletesen számba venni Pataki Ferenc különböző művészi korszakait, legyen elég annyi, voltak neki bőven, s ennek ékes bizonyságát szépen elrendezve, tematizálva láthatjuk is a falakon. Hanem arra máris fölhívnám a szíves figyelmüket, hogy mennyi mozgás, mozdulat, mennyi változás, alakulás, élénkség, akarás és szín háborgatja a mulandót ezeken a képeken.

Ahogy egy hideg januári délelőttön téblábóltam a padlózat parkettáin várakozó festmények előtt, az a barátságos gyanúm támadt, hogy ezek a művek nincsenek befejezve. No, nem azért, mert nem gondolták végig őket, mert nem merítették ki bennük a forma és a poézis összes lehetőségét, nem élték át őket végletesen, nem. Arra gondolok, hogy nincsen végpontjuk, sem pedig megnyugvásuk, hogy a megidézett világok nem zárt, statikus rendszert mutatnak, csak mert a történet, melyet éppen elbeszélnek, folytatódik, egyik kép a másik képben lélegzik tovább, a kézmozdulat egy következő simítást segít, a katarzis egy újabb katarzisban bimbózik. Ennek a sokszínű művészi világnak az egyik egzisztenciális alapélménye a keresés, illetve a megtalálás elementáris óhaja. A keresés nem csak arról szól, hogy én, a művész meglássam az ablakom előtt elsuhanó vagy a

* Elhangzott a REÖK-ben *Kézjegy – Pataki Ferenc 70 éves* életmű-kiállítás megnyitóján 2011. február 4-én.

kertem növényei között sétáló titokzatos lényt, hogy tetten érjem az időt, miként bontja ki magát virágban, égi jelenésben, pusztai látomásban, vagy miként dermed meg a fagy kékjében, hanem hogy ők, a világ titokzatos eseményei is rám találhassanak. Pataki Ferenctől például azt is megtanuljuk, hogy a nemes alázat mindig emel a világon. Kicsit közelebb tolja, amit esetleg Istennek, jónak, üdvözítőnek nevezhetünk.

Pataki ezt kéri: legyek érintett, legyek meghívott, akár egy kicsiny ablak, rányílhasson valami titokra a lelkem, ezt súgják nekem ezek a képek. Én nem igazán kedvelem a beavatott művészeket. A beavatott művész végső soron kiválasztottként tekint maga-magára, és az efféle profetikus hevület gyakran párosul a fölény vakságával. Poézis helyett publicisztika. Nem, soha ilyesmi hübriszt Pataki Ferenc művészete kapcsán nem észleltem. Ő nem a megfellebbezhetetlent akarja, hanem része, részese, krónikása, ha úgy tetszik, kétkezi poétája kíván lenni valami szépséges érthetetlennek vagyis a csodának. S hogy mi az eszköze, ecseten, vásznakon, földi matériákon, fán, fémen, papíron kívül?

Ez a szó jut az eszembe: a fohász.

Pataki fohásza azt kéri, hogy megláthassuk az angyalt, igen, azt az angyalt, akiről drága költőbarátunk, Baka István is mindig beszélt, azt az angyalt, aki egy gondviselő Isten helyett teszi a dolgát a mi romos és töredezett, cserepekből kancsalító, öldöklő szenvedélyekkel terhelt életünkben, megtalálni azt az angyalt, aki nem csak rettenetes, mint Rilke egyszemű lénye, és aki nem csak pallossal jár, de szép, jóságos és esendő is.

Pataki konstruktív, álmodozó, expresszív, pop-artos vagy éppen archaikus fohásza rendre megszólít más nagy művészeket is, Bakát és Juhász Gyulát, vagy mondjuk a töredezettség legnagyobb magyar poétáját, Mészöly Miklóst, de a festők világából könnyen tapasztalhatjuk Klee, Matisse vagy Vajda Lajos fölidézését is.

Pataki azt mondja, van történetünk és a történetünknek lelke van. Van anyag, és az anyagnak lelke van. Ez a lélek érdekli őt, ezt keresi, ennek kínálja magát, őérte fohászkodik, ezt építi, ezt fejti, ezt faragja, ragasztja, ezt festi újra és újra.

Essen bár szét, szóródjon, sebesüljön, törjön darabokra, cserepekre, mozaikokra, rongyszőnyegek kockáinak színes varrataira, a világ emlékezhet az egészre.

Csoda van.

Pataki Ferenc és a csoda egymásra találtak. És meglehetősen jóban vannak.

Nahát, akarhat-e többet ennél művész?

MISKOLCZY AMBRUS

Egy román népballada végzete

AVAGY TÁJKÉP FEKETE ÉS VÖRÖS BÁRÁNYOKKAL

A népballada *A bárányka* (*Mioriţa*). Az 1850-es években hozta forgalomba Vasile Alecsandri, románul és franciául. Nyolc magyar fordítását ismerjük. Olyanok tolmácsolták, mint Moldován Gergely, Iosif Vulcan, Kádár Imre, Erdélyi József, Komjáthy István, Kiss Jenő, Illyés Gyula és Gelu Păteanu. Válasszuk a második fordítást, amely a Kisfaludy Társaság reprezentatív vállalkozásában jelent meg *A Hazai Népköltészet Tára* harmadik kötetében. Íme:

A kis bárány

Kies hegyoldalról,
Egy kis mennyországból,
Ereszkedik íme
Le a völgy ölibe
Három nyáj bárányka
Három kis juhásszal.
Egyik moldován,
Másik ungureán,
Harmadik vrancsán.
S amaz ungureán
És eme vrancsán
Összebeszélének
És megesküvének,
Hogy ha a nap lemén,
Megölik lementén
Szegény moldovánt,
Ki senkit sem bánt,
Ámde nyája szebb,
Nagyobb, becsesebb,
Hűbb kutyái vannak,
És lovai jobbak!
Ámde egy kis bárány,
Göndör, jerke bárány,
Három napja már
Szája egyre jár,
És nem eszik már.
– „Kis báránykám, lelkem,
Mi lelt, mondsza nekem?
Három napja már
A szád mindig jár,
A fű fonnyadt már?
Vagy beteg vagy talán,
Édes, kis báránykám?”
– „Bácsim, hajtsd el nyájad,
Hagyd el ezt a tájat;
Egy csalit amott
Ad füvet legott
S nektek árnyékot.
Gazdám, én jó gazdám,
Hívj egy kutyát is ám,
Szilaj, hamis ebet,
Hídd a leghívebbet,
Mert ha a nap lemén,
Meggyilkolnak estén
Amaz ungureán
És eme vrancsán.”
– „Berzai bárányka,
Ha valót beszélsz ma,

S ha meghalnék rögtön
Ott a muhar földön,
Mondd meg vrancsánnak
És ungureánnak,
Kérd: temessenek el
Itt valahol közel
Az akolban, legyek
Mindig tiveletek,
Végén az akolnak,
Hol ebim csaholnak.
Mondd nekik azt így,
S a fejemhez vigy
Bükk-fa furulyát,
Kedves hangot ád,
Egy csont furulyát,
Mely bús hangot ád,
Bodza furulyát,
Tüzes hangot ád!
Majd ha jő a szél,
Általok beszél,
Összegyűl kis nyájam,
Sírni fog utánam.
De a gyilkosságról
Ajkad semmit sem szól;
Mondd meg nekik nyíltan,
Hogy megházasodtam,
A nőm király lánya,
A világ arája,
És nászunkkor legott
Egy csillag lehullott;
A hold és a nap
Tarták koszorúnkat,
Fenyők és jegenyék
Voltak a násznépség,
Papok a nagy hegyek,
Madarak zenészek,
Bájdalú madárkák,
S a csillagok fáklyák.
És ha meglátsz,
Hogyha találsz
Egy jó öreg anyát,
Kit gyapjú-öv fog át,
Kinek szeme nedves,
S a mezőkön keres,
Mindenkit kérdezve,
És mindenkit kérve:
„Vajon ismertétek,
Láttátok-e, kérlek,
Szépséges fiamat,
Gyűrűn áthúzottat?
Az ő kedves arca
Tiszta tejnek habja,
Piciny kis bajusza
Búzának kalásza,
Az ő drága haja
Hollónak tollúja,
Az ő szemefénye
Az erdők kökénye
Édes kis bárányom,
Könyörülj anyámon,
S mondd el neki nyíltan,
Hogy megházasodtam,
A nőm király lánya,
Mennyország arája.
S édes jó szülőmnek
Ne beszéld el, kérlek,
Hogy nászunkkor legott
Egy csillag lehullott,
S fenyők és jegenyék
Voltak a násznépség,
Papok a nagy hegyek,
Madarak zenészek,
Bájdalú madárkák,
S a csillagok fáklyák!”

Az érem másik oldala, hogy 1866-ban a pesti román vicclapban talán éppen ugyanez a Iosif Vulcan a vízaknai választást *A bárányka* tréfás parafrázisával figurázta ki. Ebben a három pásztor (a moldován, a szászvárosi és a mokány) összebeszéltek, hogy feleségül veszik Szkítia – testes – királynéját, de a bárányka figyelmeztet, hogy a gonosz ungurean és a magyar életükre tör, de a pásztorok elszántak, közlik a vízaknai bárányká val, hogy az édes élet vonzásában akár Kínába is elmennek, ha tele lesz az erszény, majd közlik az

anyának és a választóknak szóló üzenetet a házasságról: Deák és Tisza tartotta a koronát, Bömches és Tulbaş volt a násznép. Másképpen szólva: a helyi román képviselő eladta magát a magyaroknak a helyi nagyságok segédletével.

Vulcan műfordítása és annak parafrázisa jól érzékelteti a ballada végzetét, azt, hogy a romantikus áhítatoskodás és az alkalmi humor egyaránt felkarolta. Aligha véletlen, hogy ez a kettős kultusz 1945 után már saját maga szatírája lett, hol fekete, hol vörös bárányt léptettek színre, amit a folklorisztika komolysága sem ellensúlyozhatott. Ebből az állat- és emberkísérletből idézünk fel néhány jellegzetes mozzanatot, előre bocsátva, hogy a történelem komor komolytalanságában *A bárányka* őrizte a komolyságát.

Az 1848-as emigránsok számára belépő volt a párizsi szalonvilágba, össznemzeti szinten valamiféle nem hivatalos nemzeti himnusz lett. A nemzeti himnuszok változtak: a *Mioriţa* túlélte a történelmi fordulatokat. Igaz, egy időre betiltották, mert a Szovjetunió 1944-ben újra bekebelezte Besszarábiát, ez lett a Moldáviai Szovjet Szocialista Köztársaság. Ennek irodalma és történelme pedig azonos Moldva történetével, nyelve román, amelyet moldávnak neveztek át, ugyanakkor megint visszatértek a cirillbetűs íráshoz. Az viszont már sértette a moldáv öntudatot, hogy a balladában éppen a moldvai pásztort ölik meg, anélkül, hogy védekezne, ugyanakkor ez a ballada a moldvaiak hősi önvédelmi harcait dokumentálta, persze azt is kiemelték, hogy a moldáv már optimista. Ezért hol kivették a balladát az iskolai tankönyvekből, hol visszatették. Közben olyan monográfiát írtak róla, amely az imamalom monotóniájával ismétli a pásztor lelki nagyságát, ami anyja iránti szeretetében nyilvánult meg, és „a dolgozó nép összes pozitív tulajdonságát" képviseli. Ion Druţă *Pásztorbot* című novellájának hőse át is ment mindenen, amin csak egy osztályellenségnek minősített ember a falu világában átmehetett. Bányában végzendő kényszermunkára is ítélték. De előtte is, utána is csak furulyázott, és mindenre csak annyit mondott: jól van. A végén már vén ostobának tartották, de csak az ő sírján nőtt fű, és ott lehetett megtartani a pománát: az elhunytak lelki nyugalmát biztosító halotti tort; ő maga is havasi fű volt, zsebében is azt tartotta, lelkében is, szívében is.

Romániában 1949 után is néhányszor kivonták a forgalomból *A bárányká*t, úgyhogy a csángó halálházasság-ballada közlése 1954-ben hatékony és kemény figyelmeztetésnek bizonyult, hogy lassan ideje visszavenni. De a visszafogadásban természetesen nem esztétikai szempontok játszottak döntő szerepet, hanem a kommunista politika pragmatizmusa és nacionalizálódása. 1954-ben a moldáviai iskolai tankönyvekben is már a ballada nemcsak a moldáv honvédőről szólt, hanem „az emberi lélek leggyöngédebb húrját" szólaltatta meg. 1994-ben viszont *A moldovánok a történelemben* című – román – könyv azt fejtegette, hogy a román szó nem is fordul elő *A bárányká*ban, és különben sem fejezheti ki a román nemzet egységét, mert hiányoznak belőle a romák. Mire Ornea – akit akadnak, akik nem a román nép testéből és véréből valónak minősítenek – így nyilatkozott: „Nehéz elképzelni *A bárányka* – egyik fundamentális mítoszunk – ennél hamisabb, aberráltabb és aljasabb értelmezését."

A bárányka a nemzeti egységnek volt és lett a szimbóluma. A horizontális és vertikális nemzeti integráció jelképe. Kisajátítása az ideológiai térben napi politikai feladattá emelkedett. Rejtélyességével is csak magára vonta a figyelmet. Időtlenségével valami örökre utal. Mély érzelmi telítettség és esztétikai szépség jellemzi. És mindez tág teret ad az értelmezésnek, annak, amely az egyéni sorsban és a nemzeti sorsban való gondolkodást

egyesíteni tudja. Társadalmi különbség nélkül szól mindenkihez, és mindenki megtalálja benne azt, amit keres.

A mioritikus diskurzus egészében két vonulatot lehet elkülöníteni. Az egyik a nagy vonulat. Ezen a szinten születtek az értékek, még akkor is, ha hordozóik olykor oly élesen szembekerültek egymással. Ez egyben a tragikus szint: feltárul a kisnemzeti lét sok tragikus mozzanata. A sértettségtől az önpusztítás reakciójáig. Alatta húzódik a komikus szint: a nagyot mondani akaró handabanda, az olcsó esztétizálás és az agresszív mártirológia.

Sajnos 1945 után Romániában a nagy írók sok rosszra adtak példát. Méghozzá, ami külön fájdalmas, olyanok, akik korábban nem képviseltek szélsőségeket. Először Mihail Sadoveanu, aztán Tudor Arghezi, aki lassabban hajlott az alkura, és nem is ment el olyan messzire. Azért – egy népművészeti kiállítás alkalmával – megengedte magának „a kényelmetlen megállapítást, hogy a »tudós« költészet nem tudta elérni a *Mioriţa* színvonalát, legfeljebb talán a nagy boldogtalan, Eminescu *Esthajnalcsillagá*val". És miután a tehetség-kiválasztás követelményét kellőképpen meghányta-vetette, így koronázta meg az eszmefuttatást: „Az aranyba csiszolt és munkált gyémántból természetesen ékszer lesz. De természetes állapotában nem található meg a mosdószappanban: a szénben kell keresni, a földben, ahonnan kinő a kukorica is." Arghezi már korábban is haragudott azokra, akik luxusban éltek (ld. finom utalását a kézmosásra), a szénbányászat éppen aktuális volt a nehézipar kultusza miatt, Hruscsov elvtárs pedig nemsokára kitanítja majd az amerikaiakat, hogy miként kell kukoricát ültetni – mint ezt filmben is láthattuk. És közben élveztük azt, hogy a sztálini terror után beköszöntött az olvadás korszaka.

A *Mioriţa* az „olvadás" szakaszának is segédeszköze lett. A börtönből kieresztettek szívesen karolták fel a témát. Ki opportunizmusáról igyekezett tanúságot tenni, ki pedig úgy érezte, vallhat az örök emberi lélekről. Traian Herseni, több vasgárdista brosúra szerzője, aki éppen a pásztorélet szociológiájának feltárásával tűnt ki a 30-as években, a „zseniális költemény" kutatását és értékelését nem szociológiai problémának minősítette, hanem esztétikainak, és eme gondolat következetes kivitelezését, minden következményével együtt, a marxista esztétika fényében tartotta megvalósíthatónak (cenzorral, cenzor nélkül, vagy annak ellenében – nem tudjuk). A kiváló irodalomtörténész, Vladimir Streinu szerint „az emberi lélek örök dokumentuma" a *Mioriţa*. A gyilkos pásztor maga az emberi sors. Az áldozat, aki juhai mellé akar temetkezni az ember metaforája. Az örökkévalóság ellensúlyozza az egyéni mulandóságot: „A *Mioriţa* győzelem a halál fölött, vagy pontosabban az emberi élet korlátai fölött, a román embernek az objektív univerzummal való rokonságát fejezi ki, azt a szükségletét, hogy magasabb, egyének fölötti rendbe épüljön be. Az a társadalmi rend, amelyben élt, a halál révén örök szellemi renddé változik. Ez a ballada értelme, ami egyedülivé teszi az egész világon." A halál és az esküvő asszociációja megtalálható Shakespeare-nél, Edgar Poe-nál – és a beavatott olvasónak az is eszébe juthat, hogy mintegy három évtizede, még másoknál is. De nehogy azért elkalandozzon a fantázia, szerzőnk Arghezi költészetében is gyorsan kimutatja a mioritikus vonásokat, és reintegrálódunk a hazába, amelyet – hogy senki se izgassa fel magát a kelleténél jobban – végül szocialista hazának tekint a költő. Liviu Rusu – 1967-ben – közepesen ékes franciasággal Michelet-vel szállt vitába, amikor a néplélek eme pecsétjéről értekezett. A rezignáció nem nemzeti vonás – mint Michelet állította. Oh, nem: „A rezignáció, a *Mioriţá*ban éppen azt a »megoldás«-t jelzi, amelyet a népi költő javasol az élet értelméhez kapcsolódó

kérdések megoldására. És ha a költő nem is tudja megragadni a halál elkerülhetetlenségét, fantáziájának gyeplőjét kiengedve, ki tudja fejezni az élethez való forró ragaszkodást." Közben az idézett szerző egy egész könyvet írt a román népköltészet világszemléletéről, amelyben természetesen nagy színeváltozások tanúi lehetünk. A *Mioriţá*ban az ember beleolvad a természetbe és visszatér oda, ahonnan vétetett. A mioritikus halál az élethez való ragaszkodás megnyilvánulása. A képzelet szárnyalása a reménytelenség mozzanatait derűs szemlélet mozzanataivá változtatja át, amelyek vigaszt nyújtanak, és ezek az életet nyomorúságaival együtt a felemelkedés nagyszerű látomásává változtatják át, a szenvedések agyagából az üdvözültek nagy boldogságainak álombirodalmát teremtik meg, amelyben az élet lüktetése az egész lét lüktetésével egy és azonos. Komikus, groteszk és tragikus az, hogy a szerző elfelejti korábbi – 1935-ös – munkáját, amelyben a román népköltészetet nem optimizmusa miatt magasztalta, hanem a fatalizmusban látott értéket. A mioritikus pásztor „meg van győződve, hogy szenvednie kell és alá kell vetnie magát sorsának, mert a dolgok természete ezt követeli". A román folklóralakok nem bűneikért szenvednek, hanem azért, mert »meg van írva«, és ez az érdek nélküli szenvedés emeli a román népköltészetet „valóban spirituális szintre". És ne felejtsük, akik így írtak, maguk is szenvedtek, hosszabb-rövidebb ideig. (Liviu Rusu például azért, mert könyvecskét írt a legionárius énekről.)

A belpolitikai „olvadás" vagy inkább csak valami rövid ideig tartó kísérletezgetés a liberalizálás lehetőségeivel és egyben az internacionalizmussal szemben a nacionalizmusnak a felkarolása új távlatokat tett lehetővé a *Mioriţa*-értelmezés számára. Amikor kibontakozott a nemzeti érdekérvényesítést hirdető külpolitika, Marin Sorescu – kimondatlanul is – a világirodalom élére állította a balladát. Mert: „Valamiféleképpen a mi pásztorunk fölötte áll Hamletnek, aki a problémákat a lét és a nemlét között helyezte el. A *Mioriţa* pásztora biztosra megy. Ez a biztonság lep meg bennünket és ebben áll az ő fölénye." És ezzel túl vagyunk optimizmuson, pesszimizmuson: örök zónába értünk. Örök itt az élethez és színhelyéhez való ragaszkodás, következésképpen örök a haza. Örök temető. Mert ha a vikingeknek karddal kellett megszerezniük azt az illúziót, hogy bekerülnek a Walhalába, a mioritikus térben az ősi föld volt a legbiztosabb kard az örökkévalóság meghódítására. („Nem tudom, hogy történészeinknek szüksége van-e még erre az érvre, hogy kimutassák, nem minden őslakó vonult ki Aurelianusszal.") De ez még semmi, mert „a *Bárányka* szelíd feje ott vigyáz a rembrandti sötétben, ami jelenthet hegyeket is, vizeket is, erdőket is, és feltűnnek melankolikus és rezignált szemei, láthatjuk, amint friss füvet rágicsál előérzésektől rekedt szájában". Ez felülmúlhatatlan még akkor is, ha egy fáradhatatlan fűzfapoéta három rendszerváltozáson – királyi diktatúra, Antonescu-diktatúra, kommunista diktatúra – keresztül masírozott a maga *Mioriţa*-eposzával, amelynek első változata – a bevezető szerint – „a nép szájából származik", az 1965-ös harmadik, de már kéziratban maradt változatából megtudjuk, hogy a ballada a keresztény terror elöl a hegyekbe menekült pogány költő műve, de a végén azért a népek egyesülnek a kommunizmusban. Az első két változat egyszerűbb volt: tíz tiszántúli magyar és a vrancea-i (tehát külső ellenség és a belső áruló) teljesíti be a végzet akaratát, de jön majd két sas és egy magas sziklán megépíti a hős sírját, aki onnan pásztázza a tájat, miközben szól a furulya stb. Antonescu, a diktátor meg is köszönte a művet, a kommunistákra már nem hatott, úgy látszik, a vallásellenesség akkor éppen túl sok volt már nekik. Ezzel szemben a nyugati emigrációban is dák ballada

A bárányka, és míg *Isten a száműzetésben születik* című regényben Rómában félnek a haláltól, ez „minket nem tölt el félelemmel". Természetesen az Anania szerzetes által írt nagyszabású *Mioriţa*-színdarab hősei sem félnek, bár ennek szerzője nem a száműzetés keserű kenyerét ette, hanem azt, amit 1958-tól 64-ig a börtönben kapott. Münchenből pedig a magáét, hogy a szocialista realizmus szekerét tolja.

A Ceauşescu-korszak tragikomikumát csak a groteszk mestere tudta így megragadni. Nem tudjuk, sírjunk, nevessünk, vagy meneküljünk... az italba. A klasszikussá emelkedett költő, Nichita Stănescu ez utóbbit tette.

Stănescu egyik gondolattöredék gyűjteménye érzékelteti a legjobban talán a Ceauşescu-korszak eufóriáját és óhatatlan kiábrándultságát:

„A legfontosabb gondolat az, amely agyamban másodpercről másodpercre ismétlődik.

Boldog vagyok, hogy Románia állampolgára vagyok. [...]

Román állampolgárnak lenni szeretet és választás, nem pedig a kémcső véres állapota" – olvashatjuk a „Lélegzések" című könyvének „A haza állampolgára" fejezetében. „Az ember, mint létező méltósága" fejezetből pedig megtudjuk:

„Az ember mint létező (ins) méltósága nem bír semmi jelentőséggel, ha a nemzet és az állam méltósága nincs biztosítva.

Ahhoz, hogy harcoljon az ember és hogy érdemes legyen harcolnia a személyes méltóságért, mindenekelőtt az államot kell biztosítani és fenségessé tenni, ha kell, végső áldozattal. Semmi sem sok, ha közös organizmusunkról van szó, alapvető életünkről: államunkról, országunkról, általános és fennkölt állapotunkról, a fény legteljesebb sebességében, megvilágítván minket."

„*A nemzet eszméje a románoknál*" cím alá sorolt gondolatok többsége viszont a népdalokkal és népi énekekkel foglalkozik. És aztán előbukkan az újabb fejezet: „*Miért a Mioriţa és miért csak ő.*" Íme a válasz:

„I.
Ha az arany kivonatát elő tudnók állítani, ennek neve pontosan az lenne, ami: Arany.
II.
Maga a *Mioriţa* ilyen kivonat.
Végtelenség hordta hosszú név.
III.
És mégis, a csoda belsejéből induló mozgás megállítható, ily módon: ne mondd ki.
IV.
A román nyelv legkatedrálisabbja és legtöbbet mondója azt mondja: ne mondd.
V.
Azt hiszem, az emberek azért alszanak általában éjszaka, hogy megálmodják a valót.
VI.
Álmodd meg önmagadat, hogy magad lehess, amikor felébredsz.
II.
„Hova ment el?
A hegyekbe, fel!"
Az ember nem tudván felfedni magát, megálmodja és felfeszíti magát egy szó keresztjére."

Mi hát a *Mioriţa?* Nem tudjuk meg, bár sejtjük: mítosz akar lenni. Mert Stănescunál a mítosz a hosszan feldicsőített és gyakran ismételt aktus, mely megkövesedik az emlékezetben. „A mítoszok a legrégebbi és első tanúságok az emlékezetben arról, hogy az egyed elválik saját számától, az egytől." Reintegráció viszont nincs. Van törvény, mely „felmagasztalható a visszhang, a fájdalom, a feszültség, az üvöltés vagy a költészet révén". Csak éppen – az következik a felsorolásból, hogy a törvény – nem mondható ki. Márpedig: „Amit egyáltalán meg lehet mondani, azt meg kell mondani világosan; amiről pedig nem lehet beszélni, arról hallgatni kell" – írta Ludwig Wittgenstein. Tudta ezt Stănescu? Talán érezte. Hiszen ahogy a román nyelvről vallott, már-már erre utal, bár világnézete kollektivista. Mint láttuk, az egyén csak népében élheti életét. A román nyelv neve – hangsúlyozza Stănescu – „egész népünk neve, élete e nép sorsa". Wittgensteinnél: „Nyelvem határai világom határait jelentik." Nyelv és logika pedig nem kerülhetnek ellentmondásba: „A logika betölti a világot; a világ határai az ő határai is." Stănescu a való világból akart kitörni, abból, amelyben az ő érzései is egy borzalmas apparátus és a román kultúrát mélyen megalázó ravasz zsarnok eszközeivé válhattak és váltak. A kimondható kimondhatatlanná és a kimondhatatlan kimondhatóvá változtatására tört. Ennek az önrombolásnak próbált a szavakkal esztétikai értéket adni. A *Mioriţa* alkalmat adott a kimondhatatlannal való kísérletezésre, a szavak keresztjére való felfeszíttetésre. Transzcendentális távlatot nyitott, transzcendencia nélkül. A *Mioriţa,* pontosabban a mioritikus diskurzus részeseinek tragédiája a politika – az olcsó politikai propagandától a bűnös terrorig vagy az annak való ellenállásig. Ez utóbbi jegyében a fatalizmus-kultusszal szemben élt az az értelmezés, amely szerint a pásztor nem adta meg magát ellenfeleinek, hanem harcra készült, és saját halálával mint egy lehetőséggel számolt. Az erdélyi kolindákban amikor az áldozatnak felteszik a kérdést, hogy mitől akar meghalni, puskától vagy kardtól, akkor ő a lefejezést választja, és bár ennek hajdani értelmét ma még nem látjuk tisztán, ez arra utalhat, hogy harcolni akart. Vagy egyszerűen csak valami emberáldozat szertartás emlékét őrző mítoszról lenne szó?

Az esztétizálás – mint láttuk – óhatatlanul a napi politika terére vezet. C. A. Rosetti használta fel először közvetlen napi politikai célokra a *Mioriţát*. Michelet-t félre is vezette. A román politikai gondolkodásban ez a vonulat azonban nem tudott felerősődni. Egyrészt eredeti ízléstelensége miatt, másrészt azért, mert a nemzeti hiúságot sem legyezte a magyar gyilkos – román áldozat modell. A *Mioriţa* kultusz hívei lehettek „rinocéroszok", de a *Mioriţá*ból nem csináltak rinocéroszt. Mint tudjuk, E. Ionesco a *Rinocéroszok* című színjátékát hajdani romániai élményei alapján írta, amikor látta, hogy a Criterion kört minként hagyják el barátai azért, hogy belépjenek a Vasgárdába. A mioritikus rinocérosz a nacionálkommunizmus terméke. Az Erdély története ellen pamfletoló tollforgató: Titus Popovici – akarata ellenére – előállította a mioritikus rinocéroszt Petőfi – és a magyarság egésze – ellen. A román zsurnaliszta egyik szintén kiváló magyar kollegáját kommentárostul idézzük: „Popovici-nak már a kiindulópontja is megdöbbentő. Összeveti a román népköltészet világszép remekét, a *Mioriţát* [...] – ámde ez az összevetés nem holmi irodalmi komparatisztika szférájában történik; Titus Popovici azt kutatja indulatos írásában, hogy – *melyik a magasabb rendű!* A hajdani román pásztornép »bölcseleti nagyszerűségében megrendítő műveket hozott létre (A Bárányka), sokkal magasabb rendűeket, mint például

az Isten sovén kisajátítása, ahová le tudott alacsonyodni még egy olyan nagy költő, egy lángész is, mint Petőfi, elragadva a nacionalista egzaltáció szerencsétlen hullámától!«„

A tragikum és a komikum olykor egymásba játszik, de az pontosan látható, hogy ki tartozik a nagy vonulathoz és ki kerül a kis vonulat sodrásába.

A *Mioriţa* nem eposz, mint a *Kalevala* és nincs is mögötte olyan mitikus világ. Mégis történeti szerepe a *Kalevalá*éhoz hasonlít a leginkább. Igaz, a nemzeti kohéziót nem egyszerűen az idegen hatalommal szemben erősítette, hanem a belső nemzeti megosztottságot próbálta áthidalni, akarva-akaratlan tükrözve azt a belső „polgárháború"-t, amely a választási csatáktól és csalásoktól Európa legaljasabb és legszennyesebb börtönvilágához vezetett. A mioritikus gyilkosság polgárháborús mozzanat. Amikor Octavian Gogát a Kolozsvári Egyetem díszdoktorává választották, akkor ő – mint már utaltunk rá – az egyesülés balladájaként aposztrofálta a *Mioriţá*t. Beszédéből a közhelyeken túlmenően megtudjuk, hogy a *Mioriţa* – „a népi szenzibilitás ragyogó monumentuma", „a határtalan kozmikus ölelés titká"-t fejezi ki stb. … – „mentes az idegen portól". (Mintha az ungurean nem magyarországit jelentett volna?) „Látják milyen világos földrajzi fogalmak éltek a pásztor elméjében […] Milyen hitványak, gyengék voltak az a múlékony rendszer által megvont határok a pásztorénekkel szemben, melyből árad az örökkévalóság." A nemzeti egység fölötti öröm feledtette, hogy a *Mioriţá*ban valakit megölnek. Vagy ez már nem is fontos? – mintha azt a gondolatot előlegezné meg Goga, melyet a már idézett Sorescu fejtett ki *A harmadik karó* című színdarabjában, melyben minden dák-román karóval születik. És Dracula, a főhős önmagát húzza – aranyozott – karóba, két – latorpótló – karóba húzott között. A megváltás gondolatának morbid változata ez, a Dracula „első osztályú exportáru" nacionalizálása.

Közben kemény harc tört ki „a mioritikus tér"-ben. Méghozzá Mircea Eliade cikke kapcsán. 1970-ben az irodalomtörténész Dumitru Micu egyetértő rokonszenvvel mutatta be az irodalomkritikai hetilapban a chicagói professzor cikkét. Külön hangsúlyozta, hogy térségünk népei, ha nem tudtak ellenállni az elsöprő számbeli fölénynek, akkor a pásztor magatartásához folyamodtak: „a profán világ által megtagadott boldogságot szakralizált mitikus térbe vetítették". Ez azonban sok volt. Az 50-es évek nagy értelmiségi puhítója, Miron Constantinescu két hét múlva már „helyre tette" a dolgokat. Felhívta a figyelmet Eliade módszerének ama fogyatékosságára, hogy nem vizsgálja meg a mítoszok és szimbólumok megjelenését kikövetelő gazdasági, társadalmi és kulturális feltételeket. Ami pedig a sorsot és végzetet illeti: „A román nép történelmét az elnyomó erők elleni állandó harc jellemzi, a legnagyobb csodálatra méltó kitartás, az a művészet, mellyel nehéz (olykor tragikus) körülmények között manőverezett, és a győzelmet hozó kitartás." A törökellenes harc, a polgári forradalom, a szocializmus építése harccal és áldozattal járt. Közben pedig bízni kell a jövőben. A *Mioriţa* nem magyarázhatja a történelmet. De azért Eliade esszéje felhívás lehet a vitára.

A vita – természetesen – nehezen bontakozott ki, hiszen arról kellett volna szólnia, amiről nem szólhatott, és mégis szólt. Óvatosan ugyan figyelmeztettek arra, hogy a *Mioriţá*t és mítoszát meg kellene különböztetni, de ez lehetetlennek bizonyult. A mioritikus pásztor nem áll ellen mint Siegfried vagy Roland, viszont képes arra, hogy megteremtse saját eltűnésének mítoszát, és nem is biztos, hogy meghalt. Egyébként: „Íme ez a bátorság: hogy az ember elfogadja az eltűnést, egy himnusz árán, örökségképpen a Himnuszt

hagyva hátra". A megbékélt pásztor ereje és bátorsága révén diadalmaskodott a Költészet. De nemcsak az, hanem a dák gondolat is. Mircea Eliadét ezen a téren próbálták felülmúlni, dákizmusában. Így került sor – a dolgok természetéből, vagy talán okos titkosrendőrök intuíciójának eredményeképpen – egy dák diverzióra Eliade antikommunizmusa ellen. A *Mioriţa* 1974-ben a *Gilgames* eposz mellé került. És új felfedezésként előkerültek a korábbi dák spekulációk. A mioritikus pásztor ősi dák rítus részese. Hiszen a dákok lándzsával hajigálták azokat, akiket követként főistenükhöz, Zalmoxiszhoz küldtek. A pásztor is ilyen közvetítő, aki alig várta, hogy indulhasson. Igaz, akadt, aki melodramatikusnak minősítette emez elméletet, de válaszként azért mégsem sértegették, legfeljebb újra el kellett olvasni a dák tézis bővebb változatát. És mindez így tovább, egészen Henri H. Stahl fellépéséig. Hogy milyen küzdelmek folytak a kulisszák mögött, nem tudjuk. Azt sem, hogy milyen indokokkal lehetett zöld utat adni Stahl könyvének. Az viszont tény, hogy a vitát kordában tartották azok, akiknek ez volt a feladata. Stahl például nem válaszolhatott az őt ért alantas támadásokra, miközben határozottan elhatárolta magát a román népi mitológia-kultusztól. Hogy mi a román népi mitológia: „Nem tudjuk" – vallotta az egyik körkérdés alkalmával. „Eliade úgy nyilatkozott Zalmoxiszról, hogy nem győzött meg arról, van-e hozzánk valami köze." A mitológiából pedig csak nagyon tehetséges, zseniális írónak szabad merítenie. „Egy profán nem hivatott arra, hogy ilyen dolgokban fejtse ki véleményét." Ami a népi mitológiát általánosságban illeti, ez „a népi kultúra rendkívül komplex része, hiszen egész sor elképzelést foglal magába az istenekről, lelkekről, az evilágról és a túlvilágról, az emberi sorsról stb., tehát nemcsak vallás és filozófia, hanem empirikus tudomány, amely egész szertartással, rítussal és irodalmi alkotásokkal fonódik össze".

A *Mioriţa* viszont az újabban nekilendülő mitologizálással fonódott össze. Igaz, az újmitológiai irányzat inkább csak igyekezet, még akkor is, ha sok megszívlelendő szempontot vetett fel. Kísérlet arra, hogy a *Mioriţá*ban valami hajdani eposz maradványát fedezzék fel, vagy a természet és ember kapcsolatát kimerítően magyarázó mítosz és rítus együttesét, ami lehetőleg a dák mitológiához kapcsolódik, hogy annak a Ion Filipciucnak a körkérdésére utaljunk, aki 1991-ben *Mioriţa* címmel folyóiratot is indított. Az újmitológia legmonumentálisabb terméke pedig az egész mioritikus diskurzus áttekintése után azt fejti ki, hogy a román népballada a természet megújulásának nagy mítoszát rejti magában. A szakma azonban azért is elutasította e munkát, mert szerzője buzgó fölényeskedéssel oktatott ki komoly tudósokat. A román folklorisztikának abban is ellentmond az említett könyv, hogy fő tézisét az Alecsandri-féle változatra építi, még akkor is, ha van olyan nagy folklorista, aki a költemény végét autentikusnak tartja, és nem Alecsandri költői leleményének termékét látja benne. (Egyébként a közelmúltban került elő a *Mioriţa* első ismert román változata, a 18. század végéről, Erdélyből. Ez a kolinda egész sor olyan elemet is tartalmaz, amelyek más balladákban is fellelhetők, mint ezt a román népballadák egyik olasz szakértője is elemezte, korábbi módszeréhez híven.) De hogy mennyire illuzórikus egyetlen változatra építeni, arra az irodalomtörténészek már ismert álláspontja mellett az is figyelmeztet, hogy az elmúlt néhány évtizedben is néhány nagy tapasztalatú – a terepen otthonosan mozgó – tudóst egész életén keresztül foglalkoztatott a *Mioriţa* – mint A. Fochit, I. Diaconut és Al. I. Amzulescut. A már idézett Diaconu szinte egész életét a *Mioriţá*nak szentelte, amikor összegyűjtötte a vranceai változatokat.

Mi hát a *Mioriţa*? Mítosz? Nem tudni pontosan, milyen mitikusnak nevezhető hiedelemvilághoz kapcsolódott. Nem tudni, hogy volt-e egyáltalán olyan mítosz vagy epikus előadás, amelynek része lehetett. A folklórtudomány nem tud semmi biztosat nyújtani, bár sok szakmai bravúrt tud felmutatni e téren is. De nem is a *Mioriţa* mint mítosz a témánk, hanem a *Mioriţa* mítosza, a *Mioriţa* életrajza. Ez a 19–20. századi mitológiák része. Mint a keresztény posztmodern gnózis igenlője, Peter Koslowski többször is felhívta rá a figyelmet: a mitologikus tér az ember számára végtelenül messze levő abszolútum és a mindennapi ateisztikus semmi között helyezkedik el. A mítosz a védekezés és a hatalomra törés gesztusa. Mítosz-e a *Mioriţa?*

A *Mioriţa* önmagában nem mítosz, de alkalom arra, hogy a mítoszképzés tárgyává váljék. A román nép mítoszának egyik bizonyítéka. Alecsandri, Caracostea, Densusianu, Blaga, Eliade, Cioran mind a maguk módján fogalmazzák meg ezt a mítoszt. Paradox módon a mítoszképzés leghevesebb főpapja, egyben a mítoszrombolás legnagyobb mestere: Cioran. Azért, mert mélyebben vallásos gondolkodó, mint bármelyik kortársa, kivéve Ionescut. A bűnbeesés jobban foglalkoztatja, mint a vallástörténész Eliadét, és másképpen, mint a lelki üdvösségéért aggódó Ionescót. Isten ellen forduló hívő, aki hitetlenségével is csak bosszút akar állni „a rossz demiurgosz”-on. Cioran a lázadó és megtérő pásztor. Lázadása káromkodás és igehirdetés: önmarcangoló kritika és megalomán színeváltozás; gnosztikus perlekedés a Teremtővel és feloldódás a szemlélődésben. A lázadó Cioran a mioritikus diskurzus heroikus vonulatába illik. Ő a harcoló, ellenálló pásztor. (Igaz, csak a verbális térben jeleskedett.) Jellemző, hogy ezt a típust Románián kívül alkották meg. Gondoljunk a múlt századi és század eleji bánsági és erdélyi írástudók apokrif *Mioriţá*ira, melyben a pásztor-áldozat hősies harcot vív. A Kárpátokon túl is feltűnik ez az alak egy-két zavaros népi változatban. A romániai közegben azonban ez a vonulat elsorvad, mint Blaga példája mutatja. Blaga ugyanis a bánsági románságról írt cikkében – mint emlékszünk rá – felkarolta, aztán elejtette a heroikus változatot.

A *Mioriţa*-életrajza Románia európai kulturális integrációjának története. Ami Michelet otthonában és műhelyében történt ezen integrációs folyamatok összetettségét és mechanizmusát példázza. A Nyugatnak – mint láttuk – folklór élményre és politikai hűbéresre volt szüksége, Romániának pedig elismerésre és pártfogóra, hogy a virtuális Romániából valóságos Románia lehessen. Mindez a politika és kultúra – íratlan és paragrafusaiban ismeretlen – „vastörvényei” szerint. Nyugatnak autentikus „más”-ra volt szüksége, és a szalon-romantika nyelvét beszélő értelmiségi előállította a kívánt terméket, mert csak ő állíthatta elő. De amit a nyugati tollforgató – Jules Michelet – meglátott és kiolvasott belőle, azt csak több emberöltő múlva tette a román írástudó: Lucian Blaga. Nem bűn és nem erény. Kulturális tény. Michelet és Blaga egyformán modernek, ha a posztmodernitásból tekintünk vissza. Csakhogy – Michelet-től eltérően – Blaga sejtette, ha nem is a világra, de a kisnemzetekre leselkedő katasztrófát.

A *Mioriţa*-életrajz a magyar-román kulturális kölcsönhatásokat is tükrözi. Átkerült a moldvai csángó és háromszéki székely folklórba is. Amíg nem került elő egy 18. századi erdélyi román változat, azt hittük, hogy az 1840-es évek derekán lejegyzett moldvai csángó változat az első ismert, írásban rögzített változat. Az már inkább csak véletlen, hogy a mioritikus mítoszképzés főszereplője, Lucian Blaga egyik magyar fordítás kapcsán tette meg az első lépést a mioritikus diskurzus terén. A román „létélmény” megragadásában és

kifejezésében azonban állandó a magyar jelenlét. Ezért az egész román mítoszképzés nem jellemezhető és nem elemezhető a magyar fejlemények ismerete nélkül. Párhuzamos magyar-román történetet is próbáltunk írni. Olykor talán aránytalannak tetszik, mint az 1850-es évek emigrációs vitái. Más esetben, mint a két világháború közötti korszakban, úgy látszhat, a magyar-román viszony háttérbe szorul. Valójában jelen van, de paradox módon, a magyar revizionizmus ellenére a román nemzetstratégiai diskurzusban a magyar-román viszony nem játszik olyan szerepet, mint a múlt század derekán, még akkor sem, ha a lakosságtelepítés, a népirtás, más szóval: az etnikai tisztogatás kérdése napirendre került. Az 1850-es évek magyar-román eszmecseréit nemcsak a részben vagy egészében ismeretlen és elhanyagolt mozzanatok felvázolásának öröme okán próbáltam bővebben bemutatni, hanem azért is, mert a magyar-román viszonyról a megszakított dialógussorozat után sok újat nem sikerült mondani. Az akkor felvázolt stratégiákra rakódott rá az idővel egyre szennyesebb és undorítóbb történelem salakja. Amikor pedig egy-egy önmagában érdekes tanulmányban olyasmit olvashatunk, hogy „*A bárányka* a modern román kultúra napfelkeltéje", akkor az jut eszünkbe, amit Cioran a '40-es években jegyzett le magának: „A Kárpátok alján a világ menete elhalad az ember mellett, és a nap eltűnik a ganédombban és a vulgaritásban."

Jellemző, hogy ma Nyugaton, amelyhez felzárkózni kíván Románia is, gyanakvással figyelték és figyelik a mioritikus heroizmust. A kommunizmus térhódítását nemcsak az intézményesített ellenzék hiányával magyarázzák:

„Hogy jobban megértsük ezt a jelenséget – írja a londoni történész-politológus, Dennis Deletant –, figyelembe kell vennünk a román mentalitásnak a hatalomhoz való viszonyulását. Az a közmondás, hogy „capul plecat nici sabia nu-l taie" (lehajtott főt nem éri szablya) a hatalomnak való behódoló magatartást fejezi ki. Ez abból származik, amit Mircea Vulcănescu »a lét román dimenzió«-jának nevezett, amit fatalizmus jellemez. Az életet nem veszik komolyan. Raymond Poincaré szavaival: »Que voulez-vous, nous sommes ici aux portes de l'Orient, où tout est pris à la legère«, (Mit akarnak, itt Kelet kapujában vagyunk, ahol mindent könnyedén fognak fel) miközben a halállal félelem nélkül néznek szembe.

Ezt a fatalizmust a legművészibb módon a *Miorița* népballada fejezi ki.[...] A sors elfogadása, amit a szellemi örökkévalóságban való hit határoz meg, politikai kontextusban a földi hatalom elfogadásával állítható párhuzamba és vele szembeni ellenállás hiábavalóságának érzésével. Nem jelentéktelen mozzanat, hogy a pásztorfiú halálának oka az irigység. Ezt az írók körében gyakori jellemhibát használta ki a rezsim az ellenzék felőrlésére, a leghatékonyabban az 1971-i »mini kulturális forradalom« után." (Ceauşescu ugyanis ekkor jött meg Kínából, és a nacionalizmus erősítésével véget vetett a viszonylagos liberalizálásnak.)

Nem kevésbé komor a széleskörű terepismeretre épülő amerikai számvetés is, amely kis alfejezetben ajánlja a *Miorița* szellemének meghaladását. A *Miorița* „gyönyörű költői történet, amelynek fő mondanivalója a természet mély szeretete és a sors sztoikus elfogadása. Mégis, mindemellett az olvasót meglepi néhány más – erkölcsi – mozzanat. Elsősorban az az ijesztő gondolat, hogy két ember összeáll egy harmadik, egy gazdagabb meggyilkolására, és ez egyáltalán nem tesz semmiféle erőfeszítést az ellenállásra, az egészet úgy fogadja, mint a sors elkerülhetetlen menetét. Igazságérzet, bosszúvágy, igazságszolgáltatás nyomát sem találjuk." Igaz, „egy szempontból a *Miorița* egészen pozitívnak tűnik:

keresztény békesség és engesztelődés jellemzi". Ez viszont a Ceauşescu-rendszerrel szembeni passzivitást idézi. Megbocsátás ez? Metafizikai nyugalom? Hamis derű, hiszen emberi dolog az igazságtalanság miatti harag. Az egészséges önuralom és önbecsülés nem a „sors" elfogadása, hanem az az igyekezet, hogy az ember alakítsa a történelem menetét. „A románok, hogy ha ki akarják küszöbölni az egymással szembeni – etnikai vagy társadalmi – igazságtalanságokat, vissza kell nyerjék igazságérzetüket, ami büntetés kimérését jelenti, ha ez jogos, valamint sorsuk irányítását. Ez olyan optimizmust jelent, amely nem illúziókra és hazugságokra épül, hanem magabiztosságra és igazságra." Különben minden marad a régiben: „Ha továbbra is elfogadják, hogy valakit azért kell megölni, mert gazdagabb (vagy szegényebb, mint a cigányok), vagy más nyelvet beszél, más szokásai vannak, ha valakit azért kell álnokul becsapni, mert gyanútlan, legyen akár barát, akkor a román népnek nincs jövője."

Paradox módon Ceauşescu legnagyobb udvari költője, az ún. opportunista irodalom bohózatainak mestere, aki egyben a *România éneklése* című hazafiaskodó tv-sorozattal is szórakoztatta-keserítette közönségét: Adrian Păunescu fordult szembe a *Mioriţa*-kultusszszal – még idejekorán, két évvel a decemberi „forradalom" előtt. És illő, a helyzetnek, vagy inkább az ő helyzetének megfelelő motívumot emelt ki a „mioricológia" szövevényéből: a lelkiismeret furdalást. Ő nem tagadta, nem szereti Alecsandrit, de azért a *Mioriţa* éppen olyan szép, mint Eminescu költészete. Russo fedezte fel, ha Alecsandri módosított is rajta. Ha pedig a román közkincse lett, akkor a román nép közkincse – hangzanak a súlyos szavak. Míg Eliade magyarázatában a mioritikus pásztor cselekedete megsemmisíti a bűntettet, Păunescu úgy véli, ilyen gyilkosságokat gyakran követtek el a hegyek között. „De ennek az összeesküvésnek a bevallása irodalmi remekmű lett, egy nép irodalmában: a románban [...] Ahogy azt Marx hangsúlyozza: »a vallomásban átütő erő rejlik«, a valóságos lelkiismeret furdalás felér egy hőstettel. Ha egyesek a hódítás magasztalásával kezdték a kultúrát, bennünk megvolt a jó érzés, hogy lelkiismeret furdalással kezdjük." Ami még némileg szépen is hangzik, ha nem írt volna a nagy nemzeti bárd tézise nyomatékosítására néhány strófát. A vicc kedvéért, íme így hangzanak hiteles fordításban:

Együtt talált a világkezdet minket,
Három csobánt; meg nem halhatunk mi,
Mert balladában mondott el bennünket,
És szentté avatott Alecsandri.

Épp úton voltunk, véletlen fejébe'
S bizony, ki-merre tértünk volna el,
Ha nem kerülünk a kezeügyébe,
S ha Russo úr ránk gondot nem visel.

Együtt talált a világkezdet minket
S e könyvben is, évek hosszú során
Bárányka-ballada fog egybe minket:
Nem egy, nem kettő, de Három Csobán.

(Gelu Păteanu fordítása)

A kommunista és nacionálkommunista mioritikus ciklus csúcsa azért D. R. Popescunak *A jéghíd* című regénye, amelynek végén tudós értekezés szól arról, hogy a pásztor olyan, mint Ödipusz, aki azért hamarább és könnyebben adta meg magát a sorsnak, így: „az örökké beszélő világ Istene a mi pásztorfiúnk." Nem véletlenül tartja számon az irodalomtörténet az írót a tragikum és a komikum mixereként.

Az idézett giccs-vers a maga módján a forradalmat jelezte előre, és azt érzékeltette, hogy minden komédia. Csakhogy tudjuk, a román történelem is véres komédia. A vajdákat gyakran legyilkolták. Azok a vajdák, akik sokáig uralkodtak, azok sem kerülhették el sorsukat. Így lett Ceauşescuval is. A polgárháború elkerülése érdekében gyorsan végeztek vele. Igaz, a Ceauşescu-per nem igazán sikerült. Jellemző, hogy a magyar televízió első beszámolójában még láthattuk azt, amikor a megtört diktátor a vádra, hogy felállította a Securitatét a nép sanyargatására, úgy felelt: Ti vagytok a Securitate! Az adás ismétléséből már ez – az egyébként épületes – jelenet kimaradt. A kivégzést sem láthattuk, nem mintha kíváncsiak lettünk volna rá, pedig az is épületes jelenet lehetett. Hátulról lőtték le a házaspárt, a fal felé menet, miközben Ceauşescu az Internacionálét énekelte. A zsigeri reflex az épületes. A nagy nacionálkommunista így tett arról tanúságot, hogy igazában ő volt az utolsó sztálinista.

Az Internacionálé éneklésének gesztusa kísértetiesen illeszkedik Mircea Eliade mioritikus teológiájába, igaz, laicizált elemként. Mircea Eliade, amikor nagy regényében újra írta a múltját, akkor a legionarizmussal vádolt hősével a *Mioriţá*t énekeltette el – kommunista vallatóinak. És a hős előadta a ballada tudós magyarázatát, mintegy a szent és a profán találkozását érzékeltetve. Hiszen az énekelő jelezte: „Rejtjeles nyelv. Így kezdődik az üzenet labirintusból." Mire a vallatók vérszemet kapnak, és meg akarják fejteni, milyen összeesküvés állhat mögötte, és amikor odáig jutnak, hogy ki találta ki, akkor annak a jellemzése, aki kitalálta, a hajdani Kapitányra illik. Aki 1956 után ennek a regénynek román kéziratát vagy a francia kiadását olvasta, és rajtakapták, börtönre számíthatott. 1991-ben megjelenhetett Bukarestben népszerű kiadásban is. Így a maga módján igaza van a vasgárdista futurológiának, amely 1940-ben jelent meg „Egy legionárius leveleiből 2000-ből" címmel: „A Kapitánynak el kellett esnie, hogy belépjen a legenda birodalmába, a mioritikus térbe, ahonnan jött egy pillanatra, de ami az idő fölötti szellemi fény. De a Kapitány ott is él, a mioritikus sorsban, mint ahogy a kő mesteri formáiban és a művész vésőjében, a bronz csiszolásában és a gipsz formálásában, a festő tehetségében és a költő varázslatában".

Közben Romániában lezajlott a forradalom, amelynek során szinte szemünk előtt folyt valami értelmetlennek tűnő és rejtélyes lövöldözés. A román tv épületét körbe lövöldözték, mégsem talált senkit a golyó, máshol viszont áldozatok is voltak. Ma már tudjuk, valamiféle káosz-hadművelet volt a Securitate részéről. Addig tartott, amíg gyorsan meg nem egyeztek a hatalommal, aztán finomabb akciók következtek. Marosvásárhelyre verekedő elemeket szállítottak, Bukarestbe pedig kétszer is felvonultatták a bányászokat. A nagy probléma a számonkérés volt, és annak elkerülése, sok kisebb és nagyobb alku megkötése révén. Ilyen körülmények között üzenetértéke volt annak az eszmefuttatásnak, amely azt mondta ki: inkább meggyilkoltatni, mint gyilkolni. És ez akarva, nem akarva az erőszaknak való ellenállást helytelenítette. Mintha már az áldozat is potenciális gyilkos lenne. De mindenképpen bűnös, mert passzivitása bűnre csábít. A mioritikus reneszánsz kezdemé-

nyezője azonban nem ezen háborodott fel, amikor az említett cikket elolvasta és nyílt levelet tett közzé, hanem azon, hogy nem eléggé világos: a balladának és a mítosznak mi a rejtett értelme? – márpedig a *Mioriţa* kapcsán a bölcsesség köve állt össze, melybe „egy nép halhatatlanságba vezető útja íratott be". *A bárányka* „ének a román nép megalapozásáról". Gyilkosság és polgárháború, vagy polgárháborús mozzanatokban bővelkedő forradalom lenne az alapító esemény? Akik félnek ettől, igyekeznek a brutális mozzanatot szublimálni. Akik viszont polgárháborús hangulatot tudnak gerjeszteni a gyilkosságot külső és belső ellenség művének tartják. A Nagyromániа Párt költő vezére, Corneliu Vadim Tudor is úgy adta el a maga *Bárányka*-parafrázisát, hogy „a jaltai hatalmas bűn emlékére" emlékeztetett.

„Jó emberek, még nincs elegetek ebből a *Mioriţa*-kérdésből?" – fakadt ki Cioran életművének egyik értő elemzője, Dan C. Mihăilescu, amikor egyik 1994-es ankét azt firtatta, hogy miben rejlik a román szellemiség lényege a *Mioriţa* perspektívája felől nézve, és ugyancsak ebből a perspektívából, mit jelent Dracula története. Miként magyarázható a *Mioriţa* és a Dracula valósága egyazon kulturális térben? Miért Dracula jelképszerű? Fatalizmus versus agresszivitás – *Mioriţa* versus Dracula? Mihăilescu nem véletlenül tartózkodott az olyan bon mots-któl, amelyekkel az ankét résztvevői bőven éltek. Például az egyik „mioritikus Dracula-országról", a másik azt fejtegette, hogy „Cioran a román szellemiség Draculája", továbbá Dracula a kozmopolita kegyetlenség hordozója, és azért ismerik külföldön jobban, mert amíg „a fennkölten feláldozott pásztor a román lélek belső visszatükrözése, a híres vámpír e lélek kivetülése". Mihăilescu idegenkedik az ilyen frazeológiától, bár tudja: ha elárasztana Noé özönvize, vagy szétrobbanna a föld, akkor is kozmikus nászról „beszélnénk". Mihăilescu azt is tudja: a független Romániának szüksége volt alapító mítoszra. Ez „a halál mint öröm" lenne? „Ha ez a »lényeg«, akkor lényegünk a paradoxon." Mert ez a *Mioriţa*-kultusz „ultrakáros fetisizmus". Ami a lényeget illeti: „Ki kellett »találni« egy heroikus mítoszt 1989 után is (mint 1870 után), valami olyat, ami az európai ember agyában a románok erőszakosságával és barbarizmusával kell hogy összefonódjon. Ha addig otthon csendben szenvedtünk, mioritikusan, a peresztrojkára való ébredéssel, és még inkább ama vakmerőségünkkel egy időben, hogy a KGST többi juha előtt bevonulunk a nyugati esztenába, – hopp! a fiúk felébresztették Draculát!" Persze, mint a szélsőjobboldali sajtó hirdeti, ez a Dracula-kultusz a Románia-ellenes erők és körök műve, hiszen Erdélyről van szó. Márpedig – hangsúlyozza ezzel szemben Mihăilescu – ahelyett, hogy „MI" csinálnánk Dracula-filmet, „a mioritikus érmet verjük újra. Nagyon rossz. Lekéssük a vonatot, mint mindig." Ami egyébként az utolsó kérdést illeti („*Mioriţa* versus Dracula?), a válasz: „Nem. Mi versus magunk. Így volt, így van." A változás igénye utáni keserű kiáltás ez, a román groteszk és abszurd nyelvén. Olyan ember aggodalmai, aki tudja, mi a mítoszképzés és kockázata. Azóta ő sem olyan komor, a világ jobbra fordult Romániában, ő pedig egyik legjobb könyvbemutató műsort vezeti a román televízió kulturális csatornáján. És közben sikerült olyan érmet verni, amire addig senki sem gondolt. Dracula megírta naplóját, jól megtűzdelte Mircea Eliade és Blaga bölcsességeivel, mert kilép az időből, bojkottálja azt, elhenceg barátainak, Cusanusnak és Ficinónak magával a valóságos énekkel, amelynek hőse megkísérli a transzcendens kalandot, és a kozmikus térbe kerül, és a naplóíró vajdától azt is megtudjuk, hogy a románoknak azért „nem volt ideje katedrálisokat építeni, mert a *Mioriţá*t alkották meg".

De ha túl akarnók dimenzionálni témánkat, akkor azt mondhatnánk, egyszer talán kiderülhet, hogy a mioritikus mítoszképzés a feltámadás vagy az apokalipszis előjátéka volt-e vagy sem. Egyelőre csak úgy látjuk, ez a mioritikus mítoszképzés és kritikája a vajúdás kísérőjelensége: egyén és közösség identitáskeresésének – olykor drámai – folyamata. Amikor a bulvársajtóban olvasunk mioritikus maffiáról, tolvajlásról, korrupcióról stb. akkor már-már önfeledten szórakozunk. És minden okunk megvan rá. A *Plai cu boi* (Pláj ökrökkel) folyóirat címe szellemes szójáték (oi=juhok, boi=ökrök). A folyóirat maga a román szélsőségek: szenny és a pompa, nyomor és luxus, gátlástalan locsogás és fennkölt pátosz keveredésének, kontrasztos együttlétének képi és tartalmi megjelenítése. „A mioricikus ortodoxia" a román kereszténységkultusz elleni pamflet, a legjobb pamflethagyományok folytatója, amely többek között a hajdani szekusok térhódítását ecseteli az egyházi és a tudományos élet fórumain, például azt, hogy miként lettek a pártaktivistákból teológia professzorok, de az már persze túlzás, hogy a Román Akadémia lenne a Securitate utolsó fellegvára. Mégis, ez a mioritikus reneszánsz – ha belegondolunk – szívszorító. Ez is „holisztikus (görög holosz=egész, teljes) jelen, örök jelen"? És mit csináljunk akkor, amikor a végén megtudjuk, hogy a ballada szabadkőműves szülemény, misztikája pedig a dák világban gyökerezik? Természetesen nevessünk, de óvatosan! Mert közben megjelent a „Legionárius Miorița" is a színen. A műcím nem azt jelenti, hogy *A bárányka* belépett a Vasgárdába, hanem azt, ahogy egy legionárius a pásztorfiú helyébe lépve átéli a drámát, és az anyjának megüzeni, hogy a csillagok közé ment fel a Kapitány után, a felhők között járkál a nicadorokkal és a decemvirekkel, akik maguk is vőlegények. (A három nicador: **Ni**colae Constantinescu, Ion **Ca**ranica és **Dor**u Belimace ölték meg Duca miniszterelnököt, a decemvirek az a tíz férfiú, aki Mihail Stelescut végezte ki egyenként 12 lövéssel, majd fejszével feldarabolta, mint árulót. Valamennyien tettük után feladták magukat, aztán valamennyiüket 1938 novemberének végén a Kapitánnyal együtt a király parancsára „szökés közben" tarkón lőtték, de előtte – a biztonság kedvéért – megfojtották, majd valami savval leöntve a jilavai börtön udvarán elföldelték, elfelejtve, hogy a sav a föld alatt nem megsemmisítő, hanem éppen tartósító hatást fejt ki…) Ez a történet mintegy válasz lehet arra a tézisre – amelynek egyébként a kitűnő folklorista (Crainic és Caracostea szellemiségének éltetője) adott teret –, hogy „ha a pásztorfiú a túlvilágon találkozott volna a népével, akkor idegen számba ment volna közöttük," mert rendeltetésének megfelelően nem nemzett utódokat, viszont anyját kímélő végrendeletével a mű „az egész emberiség irodalmának egyik remeke". Mindenesetre van valami megrázó abban, ahogy éppen a vasgárdista halálcsapat indulójának szerzője, Radu Gyr a börtönben „Egy pláj lábának balladája" című hosszú mioritikus költeményét morzé-jelekkel tette közzé, és ez aztán a Securitate levéltárából került elő… Egyébként, amikor indulóját szerezte, akkor is *A bárányka* valahol jelen volt. 1936-ban így írt: „Kétségtelen, ahhoz, hogy az ember meg tudjon halni, kellő nagy erőre van szükség. A belső derű nagy erejére. Le kell szállni *A bárányka* pásztorának tiszta és világló lelkébe, abban a pillanatban, amikor a halállal azúr-nászát készítette elő." Mihaela nővér, aki korábban lelkes híve volt a Vasgárdának, meg is hagyta végrendeletében: „Vétkeztünk, amikor kardot rántottunk, és el is fogadtuk, hogy kard által vesszünk."

A gaztettek nem maradnak mindig megtorlás nélkül. Tudós folklór elemzés szerint az áldozatnak kiszemelt pásztorfiú olyan csapdát készített ellenségei számára, amibe majd ők esnek bele. (Hogy ez miként történik, nem tudjuk, nyilván arra gondolhatott a szerző,

hogy az utókor megbélyegzi a gyilkosokat, és már 1888-ban egy erdélyi verselő nem is állotta meg, hogy ne írjon olyan változatot, amelyben a föld meghasad és elnyeli a tetteseket. A heideggeriánus exegéta szerint *A bárányka* olyan történetet mond el, amely valóságos szentségtörés, de éppen azért, mert előre elmondja, nem történik meg, és azért mondja el, hogy ne is történjen meg. És ez egyben megerősíti a már korábban alkalmazott heideggeri idézetet: „A lemondás nem vesz el. A lemondás ad." Láttuk!)

A mioritikus létformával kérkedő diskurzus szánalmas halandzsa lenne? A halálkultusz, a halál esztétizálása borzalmas következményekkel szokott járni. Ma nem is illik a halálról beszélni. De a ballada igazában az *ars vivendi*ről szól, még akkor is, ha akadt, aki belefűzte a kívánságot: „Tisztán haljak meg, / Átok nélkül". *A bárányka* használati értéke felbecsülhetetlen. Hosszú leltárt lehetne készíteni, hogy kinek milyen nehéz helyzetben nyújtott vigaszt. Akadt, aki ráolvasásként mondogatta magának, ha beteg volt, és megnyugodott tőle. A tollforgatók viszont a világirodalom legnagyobb kísérleti lovává tették hol vörösre, hol feketére színezve *A bárányká*t.

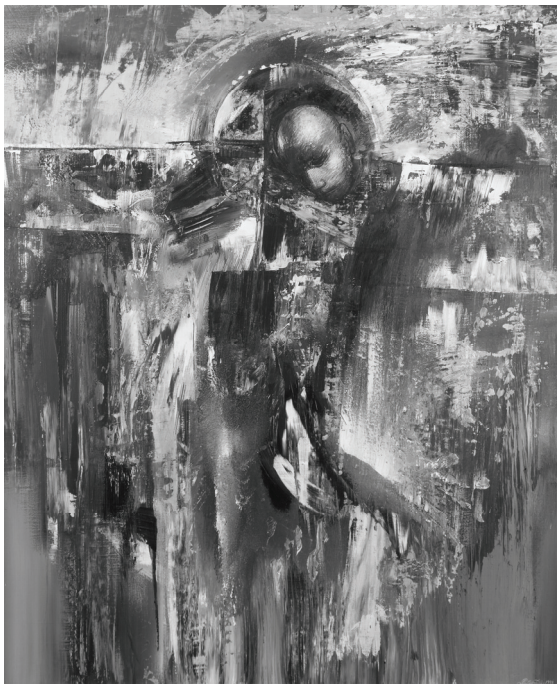

PATAKI FERENC: AZ EMBER KERESZTJE (1993)

Rendkívüli idők rendkívüli emberekkel

SZÉCHENYI ÁGNES: LÉLEGZETVÉTEL. A *VÁLASZ* 1946–1949

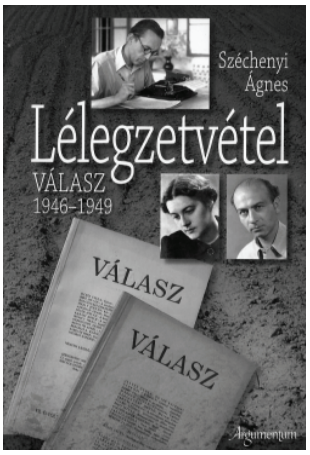

Argumentum Kiadó
Budapest, 2010
300 oldal,

A „második" *Válasz* monográfusának nagy feladattal kellett birkóznia azért, hogy megragadhassa s a maga különösen bonyolult összefüggéseiben és ellentmondásokkal teli kuszaságában „kiteríthesse", érthetővé tegye magát a korszakot (a koalíciós időkét, majd a kommunista diktatúra első évét), és hogy ebben a rendkívül sok szálból álló szőttesben elhelyezzen egy újjászülető folyóiratot, amely szintén élő szervezet, a jelzett korszak értelmiségi elitjének szellemi része: rendkívül fontos és értékes része. Már magának a történelmi háttérnek a kijelölése és kidolgozása is több (céhen belüli) szakma ismeretét feltételezi: közjogi, politikai, párttörténeti, diplomáciai, társadalomtörténeti, államigazgatási, agrártörténeti (stb.) ismeretek hiányában ugyanis alapok (háttér) nélkülivé válik a folyóirat-történet a maga hús-vér valóságában: miért született meg egyáltalán a lap, s miért fontosak közleményei, kik és miért írják ezeket és így tovább. Mindezekhez a feltételekhez (diszciplínákhoz) következményként járul maguknak a folyóirat-közleményeknek, azok szerzőinek, majd a művek fogadtatástörténetének alapos ismerete. Hiszen a *Válasz* esetében nem pusztán, sőt nem elsősorban szépirodalmi lapról van szó, ha tetszik, sokkal többről: társadalmi, politikai és ideológiai folyóiratról, országos jelentőségű fórumról. (Ez a vegyes jelleg is egyedülállóan érdekessé tette a szóban forgó néhány évben, de az utókor szemében is.) S végül: ott sorakoznak körülötte a rendkívüli személyiségek, akik a háború előtti évek szellemi virágzását reinkarnálják: Illyés Gyula, Németh László, Szabó Lőrinc, Veres Péter, Cs. Szabó László, Kodolányi János, s e lapban nő igazán naggyá Bibó István. És még valaki mint rendkívüli személyiség: Molnár Ferenc lánya, Sárközi György özvegye, Sárközi Márta. Továbbá az újak, a fiatalok, az induló nagy tehetségek: Weöres Sándor (aki már a harmincas évek első *Válasz*ának is szerzője volt), aztán Pilinszky, Ottlik, Sarkadi, Mészöly, Kálnoky, Jékely, Rába, Cseres, Berda, Csorba, Képes, Fodor, Benjámin, Kormos és mások. (S ez a témavilág egy újabb kutatói szakképzettséget igényel: az irodalomtörténetit legalábbis.)

Széchenyi Ágnes szakterületének igen alapos munkát végző kutatója már évtizedek óta. Ennek a szakterületnek a fókuszában a két *Válasz* áll. Az első, 1934-től 1938-ig és a második, 1946-tól 1949-ig. Alighanem ő ennek a témakörnek a legjobb ismerője. Érdemes emlékeztetni arra, hogy 1986-ban vaskos antológiát állított össze az 1934–l938-as évfolyamokból, amelyhez folyóirat-történeti értékű kísérő tanulmányt írt. Ezzel párhuzamo-

san számos hosszú beszélgetést készített az egykori szereplőkkel, szerzőkkel (Szentkuthy, Weöres, Vas, Fejtő, Sőtér, Keresztury és mások), továbbá a korszak szellemi áramlatairól, elsősorban a népi írók munkásságáról, ideológiai karaktereikről, illetőleg a zsidókérdésről. (Radnóti Sándor, Kende Péter, Domokos Mátyás, Tamás Gáspár Miklós.) 1997-ben megjelent a szerzőtől az első *Válasz* monográfiájának szánt tanulmányfüzér, amely azonban – ma is úgy látszik – szellemiségében torzító, szerkezetében széteső volt. Annál jobb érzéssel vehettük kézbe a *Menedékház* című Sárközi Márta emlékkönyvet – ugyancsak Széchenyi Ágnes munkája – 2004-ben: a második *Válasz* idejét felidéző tartalmas és szép visszaemlékezésekkel, az egyes főszereplőktől származó, illetve róluk szóló dokumentumokkal és a szerkesztő életszerű eligazító tanulmányával. Újabb öt év telt el, s előttünk a *Lélegzetvétel*, azaz a második *Válasz* története.

Az egyik nagy feladat a szerző számára minden bizonnyal a hatalmas forrásanyag kezelése, magyarán a könyv szerkezetének (és arányainak) a kialakítása volt. Több lehetséges út, megoldás kínálkozott e tekintetben, hiszen a folyóirat-történet mint minden történeti létezés *időben* zajlik, s éppen ezt az időt kell valahogyan megragadni, „leállítani" és láthatóvá tenni. De úgy, hogy – paradox módon – ezek a folyamatok (melyeket mindig emberek és események testesítenek meg, tesznek láthatóvá) a folytonos változásokat is rögzítsék. Lehetőleg a legpontosabban, leghitelesebben. S mindenképpen csak a lényegre törően, tehát egyáltalán nem a „teljesség" igényével. Széchenyi Ágnes – mint kiderül, összességében eredményesen – „vegyes" szerkezeti megoldást választott: nem az összképet mutatja távolról, de állandóra rögzített kamerával, nem is korszakol, nem is egy-egy évfolyamot vizsgál-elemez külön-külön (s még sorolhatnánk a lehetséges struktúrákat), hanem néhány szerkesztői szempontot váltogat: hol a tematikus, hol a személyi, hol a kettő együtt érvényesül. Alapvetően stabil szerkezet jön így létre azzal, hogy jól érzékelhetően csak néhány szerkezeti pillérelemet határoz meg, s ezekre építi föl az egész könyvet.

Az első ilyen pillérfejezet „A *Válasz* újraindulása" (a szerzőgárda, a korabeli folyóiratok, a program), majd egy személyi pillér: Illyés Gyula és korabeli munkássága következik. Aztán egy újabb tematikus rész: a békeszerződés és ennek tükröződése a folyóiratban. Nagy *téma* a földosztás és az ehhez kapcsolódó írások sokasága a *Válasz*ban, majd a folyóirat szépirodalmi arculatának bemutatása következik. (Külön-külön szól a legjelentősebb szerzőkről s itt megjelent műveikről.) A leghosszabb fejezet a folyóirat talán legerősebb pillérét – Bibó István korabeli munkásságát, szerepét a *Válasz* ideológiájának formálásában – rögzíti, majd egy újabb rendkívüli személyiség, Sárközi Márta szerepét mutatja be. A könyvet „A *Válasz* megszűnése" című fejezet és a szerkesztőasszony rövid visszaemlékezése zárja. (A szóban forgó három főszereplő fényképe a könyv borítóján is megjelenik.)

*

A második *Válasz* – nyomatékosítja a szerző – újraindulás volt. (A lap borítóján ugyanez látható: az évfolyamszámozás az 1934-es első évfolyamtól számítódik.) A folyamatosság érvényességének több fontos oka, indoka van. Mindenekelőtt a harmincas évek közepén a fénykorát élő népi mozgalom 1945 utáni újjáéledésének lehetősége, illetve részbeni tényleges újjáéledése. (S ezen a ponton meg kell jegyeznünk, hogy az ezzel a kérdéssel foglalkozó kutatók munkái közül Salamon Konrád és Bíró Zoltán könyveit sajnálatos módon meg sem említi a szerző.) Egy másik nézőpont szerint nagy egyéniségek egész sora demonstrálja, igazolja a *folytatást*, az újraindulást: Illyés, Németh, Kovács, Kodolányi, Weö-

res, Vas, Sőtér, Sinka, Veres és mások. Ám a nagy különbség leginkább a két lényegesen más történelmi szituációban, s ebből következően a két *Válasz* „lelkületében" van: a háború előtt virágzó ellenzékiségben, a paraszti és a nemzeti felemelkedés vágya volt heves és aktív, 1945 után viszont a felszabadulás (több tekintetben vitathatatlanul az volt) részleges bekövetkezése, azaz az új világ formálódásának szellemi, politikai, gazdasági stb. lehetőségei és feladatai állottak a gondolkodás homlokterében. Emiatt sem a *Nyugat* folytatásának szánt *Magyar Csillag*ot élesztette újjá Illyés, hanem a *Válasz*t. „A magyarázat kétséget kizáró – mondja a szerző – : az Illyés képviselte írócsoport számára a feladat nem csak irodalmi volt. A *Válasz* régi koncipiálói – Németh Lászlótól kezdve – az irodalmi műveknek 'irodalmon túli' szerepet szántak. […] és most végre eljött a szándékok, a vágyak, a tervek és remények megvalósításának történelmi ideje." Természetesen ez a történelmi sorsforduló merőben új helyzetet teremtett és jelentett a szerkesztők s a szerzők számára: szinte lehetetlen volt hosszabb távra gondolva szerkeszteni a folyóiratot, ebből is következett, hogy nemcsak sokszínű, de erősen vegyes tartalmú volt a második *Válasz*. Mindvégig érződik rajta a valóságos, a mindennapi élet lüktetése, de még a mai szemmel megítélt szerkesztői ügyetlenségek (például némelyik lapszám szerkesztetlensége, a közlemények sorrendje, egymáshoz kötődése) is rendkívül érdekessé, sőt különlegessé teszik a lapot. Nyilván azért nem érzünk szétesést a *Válasz* számaiban, évfolyamaiban, mert a szerkesztőknek nagyon egyszerű, ugyanakkor nagyon határozott *programja* volt, amit Illyés ekként fogalmazott meg. „Ez a folyóirat nem igényli, hogy az egész irodalom szócsöve legyen. De nem is egy párt szócsöve. Az irodalomban csak egy rész akar lenni; a parasztság szellemi életében viszont azt a hajdani népies mozgalmat segítené a fejlődés és tisztulás felé, amelynek a falukutatás, a Márciusi Front, majd a Parasztpárt is csak egy-egy szárnyhada lett, s amelynek még több szárnya és raja lehet, míg el nem éri célját: a szegényparasztság tökéletes anyagi és szellemi egyenjogúsítását."

A terep korántsem volt könnyű: a korszak legszínvonalasabb (és legfontosabb) folyóiratát nem nézte jó szemmel sem a radikális–liberális, sem a balos szociáldemokrata, sem a kommunista értelmiségi elit. Ráadásul a néhány kulcsszereplő elleni politikai támadások (Szabó Lőrinc, Németh László, Kodolányi János) sok munkát és „diplomáciai" tárgyalást kényszerítettek az ezen támadások elhárításában leginkább jeleskedő Illyésre. (Aki még viszonylag sokat utazott külföldre is.)

„A *Válasz* újraindulását Illyés Gyula erkölcsi és szellemi tekintélye tette lehetővé" – állapítja meg Széchenyi Ágnes. Illyés – számos tisztségében – maga is érzi a nem mindennapi kihívást, valamint az ezzel járó felelősséget: „[…] Révai a debreceni nemzetgyűlés színe előtt Rákóczival, Kossuthtal, Petőfivel említ egy sorban. Most megőrizni a nyugalmat és az emberséget." Ez a hirtelen rangemelkedés úgyszólván mindenkinek feltűnt. Az utókor egyes megfigyelői talán megütköznek azon, hogy – miként a szerző megjegyzi – a *Válasz* „tett elfogadó, visszaigazoló gesztust a kommunistáknak", ámde ez a mondat így folytatódik: „ugyanakkor, amikor Bibó írásai […] szinte számról számra kimutatták egyre agresszívabb magatartásukat". (Illyés Gyula ezzel kapcsolatos személyiségrajza nem tartozik a recenzens feladatai közé. Annyit azonban itt is nyomatékosítunk, hogy ez a személyiség *azonos* a húszas és harmincas évekéivel, s ugyanígy a Rákosi- és a Kádár-korszakbeli Illyés személyiségével. Következetesen vállalja a legnehezebb szellemi és erkölcsi kihívásokat, s éppilyen következetesen viselkedik, reagál, cselekszik egész élete során. Mint tud-

juk, a „becsületes alku" sohasem állt távol tőle, s a becsületét ezekben az alkukban mindvégig megtartotta. Hogyan is lehetett volna másként: ellenkező esetben talán kiálltak volna mellette olyan erkölcsi fenomének, mint – például – Bibó István, Sárközi Márta vagy Németh László? Lehetetlen lett volna. (Ismerjük a történetet, amelyben Sárközi Márta könyörtelen ridegséggel számolt le Erdei Ferenccel, midőn az lepaktált a kommunistákkal.)

Voltak természetesen ekkor is, később is másféle erkölcsi vagy egyéb megfontolások a magyar értelmiségi elit köreiben. Különös alakja például Széchenyi Ágnes könyvének az a Márai Sándor, akinek ugyan nem volt köze a *Válasz*hoz, ám több ízben jelenik meg a könyv lapjain, mint aki valósággal gyűlöli Illyést (és a magyar parasztot). Így írt naplójában 1946-ban: „Illyés a legszomorúbb emberi jelenségek egyike, akivel a magyar irodalomban találkoztam. Ez a tehetséges, értelmes paraszt nem bír hiúságával; a nemzet őrangyalának érzi magát, a haza szeráfjának; a valóságban csak egy harácsoló szabadcsapat regőse." Márai mindvégig heves – néha otromba – bíráló. A földosztást például katasztrofálisnak tartja a háborús pusztítások és a hiányzó mezőgazdasági feltételek miatt, másrészt Illyéséket hibáztatja, mert „nem látják, hogy amikor vakon és esztelenül *pozitívek* a parasztság iránt, elveszejtenek egy műveltséget és megszűnnek *pozitívek* lenni a magyarság egésze iránt." (Széchenyi Ágnes elfogulatlan kutatói figyelemmel egy lábjegyzetben idézi a folytatást is: Márai egyik legotrombább kirohanását a magyar paraszt ellen.) Ezek az idézetek arra is rávilágítanak, hogy 1945 után sem hunyt ki a magát az európai „polgár" értelmiségi szerepébe képzelő és abban tetszelgő, a népieket heves indulattal megbélyegző „urbánus" életérzés és ideológia, legföljebb bizonyos pozíciók változtak vagy egyes személyek megfontoltabban viselkedtek. (Mint például Fejtő Ferenc, aki „megkésett tárgyilagossággal" gondolta újra 1947-ben egy még 1938-ban a *Szép Szó*ban közzétett Illyés elleni gúnyos vádjait.) Helyénvaló egyébként, hogy a szerző ezeket a mellékcsatározásokat, mellékszíntereket is bekapcsolja a nagy egész rajzolatába, hiszen ezzel azt is érzékelteti, hogy a *Válasz* körüli ellenszenvek és rokonszenvek, az ellenséges akciók (itthoni sajtótámadások és egyéb bírálatok) kavargó légkörében különösen nehéz volt és morálisan is nagy tétje volt e folyóiratot szerkeszteni és – a szerzőknek – a folyóirat mellett demonstrálni.

Különösen afféle történelmi események közepette, mint amilyet az 1947-es párizsi békeszerződés előtti közhangulat jelentett. Bibó István már az első *Válasz*-számban (1946 októberében) előrevetíti e szerződés várható következményeit, elhárítván az esetleges hamis kombinációt, „amely a békeszerződés igazságtalanságából a demokrácia alapvető hazugságát következteti". Bibó már-már ügyészi könyörtelenséggel állapítja meg, hogy az 1938 és 1944 közötti „cselekedeteknek" tükrében Magyarország megérdemelte, amit kapott (illetve kapni fog), s mindenkinek tisztán kell tartania „a legszemélyesebb felelősségnek a tudatát mindazért, amit tettünk, s amit elmulasztottunk megtenni". Jellegzetes Bibó István-i gondolatmenet és erkölcsi állásfoglalás ez a személyes felelősségre koncentráló okfejtés, melyhez hasonlókkal számos esetben találkozunk nála ez időbeli munkásságában a *Válasz* lapjain. Bibó egyértelművé teszi, hogy a békeszerződés történelmi adottság, nem változtatható meg, éppen ezért el kell fogadnunk.

A *Válasz* az események súlyának megfelelően foglalkozott a magyar kormány (még 1945-ös) döntésével: a hazai németség kitelepítésének mindennapos viszontagságaival, elsősorban szociografikus riportokban. A háború utáni történelmi fordulat azonban a földosztás nyomán kialakult forradalmi tartalmú társadalmi változás tükröztetésével kapta

meg legméltóbb témáját a folyóiratban. 1946 őszén – a lap indulásakor – már egy bő év eltelt a földosztást kihirdető kormányrendelet óta, így azután volt mit föltárnia és a nyilvánossággal közölnie a *Válasz*nak. Hatalmas hullámokat vert és hatalmas problémákat gyűrűztetett a földosztás. Kitől mennyit vesznek el, kiknek és milyen alapon osztják szét, milyen érdemek, illetőleg vétkek veendők figyelembe, hogyan lehet a kisparcellákat jól megművelni, mi legyen a mezőgazdasági – és egyéb – ingatlanokkal, eszközökkel, a régi urak személyes vagyontárgyaival, ingatlanjaikkal, honnan lesz vetőmag, igaerő, szerszám? S mindez a világtörténelem egyik legnagyobb inflációja közepette. Az érzelmi hőfok magasra kúszott országszerte. A folyóirat egyre-másra közölt szociográfiákat e témában, majd 1947 tavaszán pályázatot írt ki, amelynek keretében műfaji kötöttségek nélkül bárki elküldhette a szerkesztőségbe a földosztással elkezdődött élettörténetekkel és társadalmi változásokkal kapcsolatos élményeit. Az úgynevezett falukutatók nagy (a harmincas évekbeli) nemzedéke már nem írt ugyan szociográfiát, mégis számos értékes és érdekes tanulmány, riport (még hosszú verspoéma is) érkezett. Itt tűnt fel a huszonöt éves Sarkadi Imre, a későbbi jeles szépíró, aki Debrecenből érkezett a parasztpárt újságjához, a *Szabad Szó*hoz, és aki emblematikus alakjává lett a hirtelen fölemelkedő „vidéki" értelmiségnek (beleértve élete tragikus végkifejletét is). Értelemszerűen fontos témája volt a *Válasz*nak a szövetkezeti gondolat, az új falusi vezetőréteg, valamint a falusi (általában a vidéki) iskolák ügye. Ez utóbbi vizsgálatába kapcsolódtak bele az Eötvös-kollégisták mint a *Válasz* körének fiataljai. Központi témának számított a parasztság művelődése is. Illyés programadó cikkei és a Magyar Népi Művelődési Intézet – szintén Illyés (és Keresztury Dezső) irányításával, Németh Lászlót is bevonva a munkába – több évszázados mulasztást kívántak bepótolni. Érdekes – és jellemző – distinkcióra is rámutat a monográfia szerzője: a Népi Művelődési Intézet, valamint a *Válasz* nem ugyanahhoz a minőségű szellemi közeghez tartozott. Elviekben segítették egymást, de a szerkesztők ügyeltek arra, hogy a folyóiratba csakis a legszínvonalasabb írások kerüljenek. „A *Válasz* a magas kultúra lapja" – hangoztatja (helyesen) Széchenyi Ágnes. Azt a feltételezést is – legalábbis vitaalapként – meg lehet fontolni, hogy „az elvek szintjén később is az tarthatta Illyést a kommunista egypártrendszer peremén, hogy annak a társadalmi osztálynak, amelyet Illyés eredendően képviselt, valóban gyökeresen lett más, jobb a helyzete". (A vita ebben a megállapításban abból keletkezhetne, hogy mit ért a szerző az „elvek szintjén" fogalomkörön, továbbá, hogy mi volt ennek az egypártrendszernek a „pereme".) Jóllehet – miként utaltunk rá – a *Válasz* szellemi utánpótlását az Eötvös-kollégisták adták, a lap fontosnak tartotta az új típusú népi kollégiumok ügyeivel való foglalkozást, törődést.

*

Erősen részletező fejezete, mindazonáltal fényes témája a *Lélegzetvétel*nek a *Válasz* szépirodalmi termésének bemutatása. A folyóirat – föntebb jeleztük a prominens szerzőket – szépirodalmi vonulata mind a négy évfolyamban (ami bő három évet jelentett) megbízhatóan jó, sok helyütt elsőrangú színvonalat képviselt. A korabeli lapok közül – ezt egyszerű ellenőrizni és megállapítani – a legjobb volt e tekintetben is. A monográfia a következő személyiségeknek szentel külön alfejezetet: Szabó Lőrinc, Németh László, Weöres Sándor, Pilinszky János, Lakatos István, Sőtér István, Sarkadi Imre, Vas István, Kodolányi János. S „portrék nélkül" kitér a többi – talán kevésbé neves vagy jelentős – költőre, íróra is. A hálás téma azonban veszélyt is rejt magában: bemutatni a szerzőket és az itt megjelent

műveiket, de vajon milyen mélységben, metszetben, kapcsolati hálóban s mekkora terjedelemben? Folyóirat-történeti vagy inkább irodalomtörténeti, netán esztétikai szempontdominanciával? Inkább leíró vagy inkább értékelő (netán a kettőt ötvöző) legyen a bemutatás? Széchenyi Ágnes e fejezetben a „teljességre" törekedett, nem idegenkedik egyik szereplőjétől sem, mélyre és messzire pillant egyszerre. Ismét megállapíthatjuk, hogy tudományos munkát tartunk a kezünkben. Mindazonáltal a *Válasz* életének, ennek a hallatlanul izgalmas, lüktető szellemi képződménynek az utókorhoz közelebb hozása nem mindig érvényesül az egyes irodalmi művek olykor minuciózus elemzése által. Talán nem szentségtörés kimondanunk, hogy ebben a „kontextusban" fontosabb a szóban forgó szerzők szellemisége összhatásának megmutatása, semmint az egyes művek esztétikai szempontú boncolgatása (mely műveleteket a szerző egyébként magas színvonalon oldja meg). Ennek a fejezetnek azok a legérdekesebb s talán a legfontosabb részei, amelyek ennek a kohéziós erőtérnek a *szerkezetét* világítják meg. A rendkívüli forrásbőség itt hasznosul a leginkább. (Életrajzvázlatok, életszakasz-rajzok, az egyes művek keletkezéstörténete, kapcsolattörténetek, levelezések, háttértörténetek és így tovább.) Úgyszintén fontos kitekintések a fogadtatástörténeti részek: a szerkesztők ügyeltek arra, hogy szerzőik a saját lapban is erős visszhangot kapjanak, gyakori volt, hogy kitűnő *Válasz*-szerzők írtak szerzőtársaik egy-egy jelentős alkotásáról. Ugyancsak kitekint a monográfus a nem *Válasz*-publikációként, tehát más lapokban megjelent recepciókra. A tetszés – nem tetszés (sőt heves támadások) skáláján elhelyezett művek (és szerzők) ily módon a *Válasz* egészének a megítélését segítik megérteni, hozzák közelebb szinte megfogható közelségbe.

A *Válasz*-beli szépírók között (Illyést most nem számítva) Szabó Lőrinc és Németh László a két legnagyobb. Egyszersmind ők azok (és még Kodolányi), akikkel (múltbeli ügyek miatt) politikailag valami baj van, de legalábbis szerencsésebb a háttérben maradásuk. Sárközi Márta és Illyés Gyula nagy érdeme – egyebek mellett –, hogy nemcsak szerkesztőkként álltak ki mellettük és serkentették munkára őket, hanem – jelképesen is, konkrétan is – a maguk részéről erkölcsi rehabilitációban is részesítették őket. A Sárközi György szerkesztette háború előtti *Válasz* körének szelleme kitartott a háború után is: a tehetség igazolta befogadás, az erkölcsi érzék helyes működése, a humanista gondolkodás, az emberszeretet szép példáinak egész sora tárul elénk e monográfia lapjairól. (Ezek mellett jelentéktelenné válnak a szereplők sokaságának kisebb-nagyobb gyarlóságai, szeszélyei, nehéz természetükből fakadó egyéni disszonanciái.)

Szabó Lőrinc *Tücsökzene* című hosszú remekműve méltán kapott kitüntető helyet a *Válasz*ban. Széchenyi Ágnes bemutatja a költemény keletkezési körülményeit (még az igazoltatások idején, Illyés biztatásai közepette keletkezett), rámutatva arra is, hogy egyes részek prózai változatai már a negyvenes évek elején megvoltak. A *Tücsökzené*ről a *Válasz* egy másik kitűnősége, Szentkuthy Miklós írt kritikát: a *rokonát* fedezve föl a költő Szabó Lőrincben. A marxistának nevezett kritika támadta – persze nemcsak őt. A *Tücsökzene* 1947-ben könyvként is megjelent – Szabó Lőrinc sokáig utolsó köteteként.

Szépen épül föl az életrajzi és írói pályaszakasz-rajz Németh Lászlóról (aki ebben az időben Hódmezővásárhelyen tanároskodik), habár az elején bicsaklik egyet az okfejtés. Kezdjük ezzel. Régebbi reflex tér vissza a szerzőnél Németh László – úgymond – antiszemitizmusáról. A hivatkozási alap most is Lackó Miklósnak egy még 1981-ben megjelent tanulmánya, amely, miközben állítja a tételt, annak súlyát a következőképpen igyekszik

enyhíteni. 'Ne ijedjünk meg ennek kimondásától. Németh nem volt elfogultabb, előítéletekkel telibb, mint nemzedéktársai többsége. De sokkal nyíltabban beszélt, s ezért álláspontjában egy egész fiatal generáció nézetei elemezhetők.' Más helyütt már részletesen kifejtettük véleményünket erről a problémakörről, most csak annyit jegyzünk meg, hogy indirekt módon maga Széchenyi Ágnes cáfolja ezt a tételt, midőn kezünkbe adja a kulcsot – a Bibó-fejezetben – az antiszemitizmus mibenlétéről: idézve azt az általában elhallgatott részletet, amely pedig perdöntő az antiszemitizmus mibenlétét keresve. Bibó itt világosan beszél ennek kritériumairól, melyeknek figyelembe nem vétele meghiúsít minden valamennyire is tudományos diskurzust erről a kérdésről. (Véleményünk szerint ugyanis lehetetlen és tarthatatlan „tudományos" megközelítés az, amelyik anélkül minősít, hogy kiindulásként rögzítené *a minősítés tartalmának az ismérveit*, hiszen így a szóban forgó jelenség meghatározhatatlanná, tehát bizonytalanná, lebegővé és szétfolyóvá válik. Tudományos igazság kimondására alkalmatlanná. – Később még visszatérünk ehhez a ponthoz.)

A Németh László-alfejezet – az iménti melléfogást leszámítva – a kötet erényeit testesíti meg: a szerző különös gondot fordít arra, hogy bemutassa: a korszellem, a nagyszerű szerkesztők és számos más tényező mellett *a nagy személyiségek* tették oly jelentőssé és oly vonzóvá a *Válasz*t. Németh László önszáműzetése – igaz, a „boldogság szigetén" – és a hozzá mégis eljutó szellemi és politikai hullámverések nagy kontrasztja olyan éles feszültség, melyben Illyés és Sárközi Márta biztatásai, szeretete az életmű legjobb darabjaihoz sorolható drámákat, regényeket és esszéket indukáltak. (Nem is szólva ennek a három évnek a levelezéséről.) Németh félelmek közepette, háborgó lélekkel írt s tanított. Rendkívüli jelenségnek tartotta a *Válasz*t, véleményét, tetszésnyilvánításait, kritikáit eljuttatta a szerkesztőkhöz. A parasztművelődés is szívügye, az oktatási rendszer gyökeres átalakítása nemkülönben. A *Válasz* szerkesztői – éppúgy mint Szabó Lőrincnél – „abból az evidenciából indultak ki, hogy Németh László nagy író. Ezért tették a folyóiratot otthonává, ezért terhelték meg a *Válasz*t hatalmas szövegtömbökkel, gyakran felbillentve a folyóirat belső arányait is. Világirodalmi rangú regény születése körül bábáskodott a *Válasz*." Az *Iszony*ról van szó természetesen, és arról, hogy egy efféle értékközpontú szerkesztői felfogás és szerkesztői gyakorlat, mint amilyen a *Válasz*t jellemezte, a legnagyobbakat képes a folyóirathoz vonzani (miközben a gyenge minőség lekopik, eltűnik). Az *Iszony* elemzése mellett a *Válasz*beli kritikáit (Sőtér István tanulmány értékű elemzését, valamint Czibor János és Sarkadi Imre reflexióit) is beépíti az összképbe a szerző.

Weöres Sándor szintén nagy alakja ennek a folyóiratnak, ő is még a háború előtt, a harmincas években (igen fiatalon) került kapcsolatba az első *Válasz*zal, s ő volt (negyven versével) a leggyakrabban itt közölt költő 1945 után. (Ezen kívül – Szabó Lőrinccel együtt – verslektorként is tevékenykedett ugyanitt.) Fontos szempontra hívja fel a figyelmet – ismét – a szerző Weöressel kapcsolatban: egyfelől azt hangsúlyozza, hogy az ő filozofikus, „esztétizáló" verseszménye egyáltalán nem váltott ki idegenkedést a társadalmi kérdésekre inkább fogékony *Válasz*-körön belül (Sárközi Márta érzékenysége és Illyés szintetizáló képessége itt is szépen látható), másfelől: Weöres Sándornál is „sokkal fontosabb a történelmi kontextus, mintsem gondolnánk". Weöres költészete nemcsak a *Válasz*ban vert visszhangot, például a marxista kritikát felbőszítette, melyre – izgalmas módon – a *Válasz* reagált. *Élet*, mozgás, izgalom és – főleg – szellem volt e folyóirat körül, elszántság, hit és

morál. Emberi tartás, felelősségtudat és felelősségvállalás. Szép példái ennek a Pilinszky János itteni szereplésével kapcsolatos történetek. Az például, hogy a *Válasz* már azelőtt közreműködött a költő pozitív recepciójában, mielőtt megjelentek itt a versei. Majd később, amikor az *Újhold* intoleráns prominensei közül megtámadták folyóirat-választása, tehát szellemi orientációja miatt, segítettek feloldani a költő belső kínlódásait. (Tanulságos erről is szót ejteni, hiszen az *Újhold* szerepének még ma is érzékelhető irreális felértékelése és egyesek – például Nemes Nagy Ágnes – engesztelhetetlen dühe a „népi" írókkal szemben tévútra terelheti a tisztánlátást.)

Nem dolga a recenzensnek a könyvben bemutatott valamennyi írói arcél újra fölvillantása. Jóval fontosabb ennél a szerző értékelése a *Válasz* irodalmi arculatáról: „A *Válasz* előítélettől, politikától és többnyire a mesterséges csoportképződésektől mentes szépirodalmat adott, az irodalmi önszerveződés egyik utolsó példája volt évtizedekre."

*

A kötet következő fejezete – a Bibó István munkásságának e szakaszát bemutató rész – egymaga majdnem akkora terjedelmű, mint a szépirodalmi, az írók és költők itteni szerepléseit értékelő teljes előző fejezet. Akár vitatni is lehetne a terjedelmi arányokat, de ennek nincs jelentősége. Részben azért, mivel – láthatólag – ez a legelmélyültebb, legkidolgozottabb, leginkább mélyre hatoló téma a könyvben (nem mintha az egyes irodalmi művek elemzése szűkös keretek között történt volna), másrészt pedig a Bibó-életmű ezen szakasza roppant súlyos kérdéseket boncolgat a klasszikus politikai esszé műfajában s rendkívül eleven módon. Máig ható aktualitásaival és friss szellemével vonzódásra bírja jóhiszemű olvasóit. Azért is helytálló Széchenyi Ágnes itteni szerkesztői (saját könyvét összeállító) döntése, mivel Bibó István kultusza ma már csak szavakban létezik, hivatkoznak rá itt-ott, idézik olykor-olykor, de szó sincs arról, hogy bármelyik politikai vagy ideológiai csoportosulás őszintén szembe merne nézni vele.

Bibó rendkívüli személyiség. 1945-ben 34 éves. Összességében számítva könyvterjedelmű tanulmány- (esszé)sorozatot produkált a *Válasz*ban, mely sorozat darabjai – durván – két típusba sorolhatók. Az egyik a kor legfontosabb történéseire reagáló politikai publicisztika (például *A koalíció egyensúlya és az önkormányzati választások* vagy *A koalíció válaszúton*), a másik a tágasabb történelmi perspektívát érvényesítő „fejlődéstörténeti" tanulmány (például az *Eltorzult magyar alkat…*,vagy a *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*). Ma már világosan látszik, hogy Bibó István volt – történelmi érvénnyel – a „parasztpárti ideológus" és nem a párt vezetői közül valaki(k). Sokkal több volt ő ugyanakkor, hogy csak egy párté lett volna: 1945 és 1948 között az egész nemzetnek adott útmutatást (természetesen hiába). Bibó szellemi karakterét és alkati, jellembeli habitusát, stílusát, tudósi méltóságát, érzelmi reakcióit, írásainak jellegzetes vonásait mind-mind módszeresen rajzolja föl a szerző.

A tét nagy volt: a demokrácia léte forgott kockán mindvégig – a kommunista diktatúra beálltának időpontjáig. A legtöbb vitát – úgyszólván napjainkig – talán az *Eltorzult magyar alkat – zsákutcás magyar történelem* váltotta ki, amelyben Bibó e zsákutcás történelem *alkati* okait és jellegzetességeit foglalja össze a Mohács utáni állapotoktól saját koráig. Óriási szellemi teljesítmény ez, még ha némely pontján vitatják (mert vitatható) is. A gondolati konstrukció lényege az, hogy a magyar alkat eltorzulása a felelős a magyar történelem nagy kisiklásaiért, végzetes megroppanásaiért, mint amilyen például a kiegyezés

volt 1867-ben. Szuggesztíven erős érvelés jellemzi mindvégig – a „hamis realisták", illetve a „túlfeszült lényeglátók" metaforikus kategorizálás kedvelt leíró formulává vált a későbbi diskurzusokban –, de kétségeket is teremt saját logikája nyílegyenes irányának abszolút érvényességét illetően. Nem vesz tudomást például arról – s erre a szerző jó érzékkel mutat rá –, hogy a kiegyezés totálisan káros volta, miként ezt állítja, legalábbis vitatható. (Lásd például a soha nem tapasztalt akkori gazdasági föllendülést, amely az egész országot pozitívan érintette.) Persze látnivaló: Bibó itt nem a gazdasági szempontokra koncentrált (nyilván ezzel is tisztában volt), hanem arra, hogy a látványos gazdasági eredmények, sikerek nem annullálták (sőt talán meg súlyosbították is) a politikai gondolkodás és a mindennapi viselkedés szintjén egyaránt megjelenő magyar alkat torzulásait. Most nem mennénk bele a Széchenyi Ágnes által újra fölvetett problémába: a Németh László-i „mély magyar" – „híg magyar" karakterologizálás, valamint a Bibó-féle – előbb említett – alkati jellegzetességek párhuzamainak elemzésébe, de a lényeget e nélkül is megfogalmazhatjuk: Bibó itt *korrigálta* Némethet azzal, hogy egy *másik síkba*, egy másik összefüggésrendszerbe tette át az alkati osztályozást. Egy elsődlegesen *kultúratörténeti* kontextusból egy elsődlegesen *politikatörténeti* összefüggésrendszerbe. Lehet persze, hogy ezzel a korrekcióval, kiigazítással védte is Némethet. (Jóval később azt állította, hogy 1948-ban teljesen egyetértett Németh egykori karakterologizálásával, s ez az epizód is jellegzetesen egy nagy gondolkodó és nagy lélek mindenkori belső késztetéseinek a bizonyítéka: minden megnyilatkozásában a tiszta igazságot keresi s igyekszik kimondani, ha kell, korábbi önmagát – esetleg évtizedekkel később – korrigálni.)

A *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* – az utolsó Bibó-írás a *Válasz*ban – az 1948/10–11. számban jelent meg, s fontos helye van Széchenyi Ágnes könyvében is. Csak egyetlen – „mentális" szempontból talán a leglényegesebb – mozzanatot emelünk ki: a szerző szóról szóra idézi Bibó István pontos definícióját arról, hogy *mi az antiszemitizmus* és *ki az antiszemita*. A lényeg: bárki, bármilyen ember lehet antiszemita (amely érzés nem azonos a zsidók nem szeretésével vagy bizonyos zsidó személyek, illetve csoportok bírálatával), aki a zsidóságról mint kollektívumról, azaz „a társadalmi *valóság* egy *darabjáról* görcsösen megrögzött, *torz képet hordoz magában"*. (Kiemelések Bibó Istvántól.) S ezen a ponton kapcsolódunk vissza a korábban jelzett Németh Lászó-problémához: hiszen ő ezek szerint a kritériumok szerint nem lehetett antiszemita –, miként ezt a tényt (még 1985-ben) kitűnő tanulmányában Lengyel András kimutatta és bizonyította. Sem Illyés Gyula, még ha voltak is – mert voltak, különösen Némethnek – zsidó személyeket, jelenségeket, intézményeket, csoportokat bíráló megnyilatkozásaik. (És most ne menjünk bele a rosszízű *Kirekesztők* (1992), illetve *Befogadók* (1993) című antológiák osztályozási szempontjainak tanulságaiba, se pedig a legfrissebb „szakirodalom" némelyikének bornírt irányzatosságaiba.)

*

Akár dramaturgiai megfontolásból is helyénvaló Sárközi Mártának mint szintén rendkívüli személyiségnek a kötet végi záró helye az előző fejezetek után. Sokat megtudtunk róla Széchenyi Ágnes korábbi munkáiból is, de a méltányosság, valamint a szellemi súlypontok helyes kijelölése úgy kívánja, hogy ebben a monográfiában is kellő reflektorfény jusson rá. Hiszen mégiscsak odaadta az egész vagyonát a magyar irodalomnak, a népi írók köré szerveződő szellemi elitnek, nem szólva arról a rendkívül sok munkáról, fáradozásról, tö-

rődésről, kitűnő intelligenciáról, amellyel végigdolgozta azt a bizonyos három esztendőt a férfiak egyikének-másikának időnkénti – *Égető Eszter*-i értelemben – őrültségeit is elviselve, sőt ellensúlyozva. Az ő tevékenységének az okát firtatva a miértre nemigen tudunk válaszolni. A szerző is csak kérdéseket fogalmaz meg ezzel kapcsolatban. „Majdhogynem irracionális késztetés volt a kataklizmát követően a *Válasz* továbbvitele, az áldozathozatal, a korszak terminológiájával fasisztának mondott írók visszasegítése az irodalmi életbe. Ez a jó érzés, megbocsátás kellett Sárközi Márta lelki békéjéhez? Ez a munka, jótétemény vezette le krónikus szeretethiányát? Ez volt a benne rejlő furcsa és kibontakozni nem tudó tehetség kibontása? [...] Vagy mindezek együtt adják a magyarázatot?" Akárhogy is: Sárközi Márta ezzel a bő három esztendővel beírta nevét a magyar irodalmi intézmények történetébe.

A *Lélegzetvétel* utolsó rövid fejezete a *Válasz* megszűnésének körülményeit ismerteti. Nyomasztó anyagi gondok és nyomasztó politikai légkör, folyamatos sajtó-és politikai támadások a folyóirat és szerzői ellen. (E támadások iránya, célja, súlya és hevessége is sokat sejtet a folyóirat jelentőségéről, súlyáról.) Az első efféle visszhang még 1947 nyarán keletkezett az akkor húsz esztendős (B.) Nagy László tollából a „riválisˮ, politikailag balos *Valóság*ban. Az osztályharcosságot hiányolja leginkább s hatásos taktikai érzékkel bírálja a lap három nagy alakját, emblematikus szerzőjét: Illyést, Némethet és Bibót. Majd – szinte záró akkordként – 1949 szeptemberében a *Szabad Nép* szerkesztőségi cikke ront neki a folyóiratnak *A 'Válasz' a lejtőn* címmel. A végkövetkeztetés: „A *'Válasz'* nem a *mi* irodalmunk táborában van."

*

Széchenyi Ágnes könyve – ezt többször is érzékeltettük – komoly szakmai teljesítmény. Mindazonáltal néhány észrevételt még teszünk a mű egészével kapcsolatban. Szívesen vettük volna, ha a négy évfolyam nehezen (vagy egyáltalán nem) csoportosítható, ám valamiért fontos írásairól készül egy áttekintő összesítés, szemle, bemutatás, hiszen ez érzékelhetően színezte volna nemcsak a könyvet, hanem a *Válasz*ról kialakult képünket is. (Nem esik szó – például – Cs. Szabó László esszéiről, Szentkuthy József Attila-tanulmányáról, Vargyas Lajos fontos néprajzi és zenei írásairól, Kosáry Domokos Kossuth-tanulmányáról, Gyapay Gábor Szekfű Gyuláról és Jászi Oszkárról szóló értékes írásáról stb.) A másik megjegyzésünk ugyancsak a téma időnként plasztikusabb megjelenítésének lehetőségével kapcsolatos: akár kronológiai tartalomjegyzék-elemzésnek is nevezhetnénk. Azaz: szemléletes lehetett volna az egyes évfolyamok (vagy még kisebb egységek) külön-különi elemzése: az adott időmetszetben kik, mennyit, mivel szerepeltek, hogyan változtak, módosultak bizonyos arányok a folyóiratban, hogyan és merre mozdultak el a hangsúlyok, mik lehettek ennek az okai stb. Ugyanakkor nem okozott volna hiányt egyes kevésbé jelentős szerzők és művek kisebb terjedelemben való bemutatása (netán elhagyása), egyáltalán a dicséretesen óriási forrásanyag helyenkénti visszafogottabb felhasználása. (*Argumentum Kiadó, 2009)*

Monostori Imre

„védtelen szimbólumokat / falnak boa constrictorok”

SZILÁGYI DOMOKOS ÉS KOVÁCS ANDRÁS FERENC

„nyomok a homokban – homok a nyomokban”
(Szilágyi Domokos)

„Mindent kell választani egyszerre”
(Kovács András Ferenc)

Érdemes a Szilágyi-olvasás e pontján[1] visszatérni a *Búcsú a trópusoktól* kötet paradigmatikus szövegművének (*Ez a nyár*) hatásesztétikai, retorikai, kódolás-technikai műveleteihez (melyek a modernség korszakküszöbén túli értelmezési aspektusok preferenciái szempontjából sem tűnnek érdektelennek). *A fogalmazás kaptatóin* gyakorlatilag a *Búcsú*-kötet nyelvszemléleti konzekvenciáit sajátítja át: helyenként lebegő, nyomokban nyitott szemantikai struktúrák mutatkoznak meg benne az olvasás során, más szöveghelyeken a korabeli közköltészet mára inflálódott megoldásain, motívumain, tematikai hangsúlyain marad. Líratörténetileg állítható róla, hogy a szóképek és alakzatok poétikájából a kimondás, beszédesemény, a közvetíthetőség kérdéseinek irányába mozdul el (a magyarországi líratörténeti fejlemények sodorvonalához hasonlóan). Ugyanakkor megállapítható, hogy *A fogalmazás kaptatóin* (és a hasonló szövegprojektek poétikai alapvetésű) *recepciója*, s ami talán ennél is fontosabb, a *Búcsú* utáni Szilágyi-líra *költészeti megoldásainak applikációja más költők praxisában* kevésbé produktívnak mutatkozik, s csak nyomokban kereshető vissza. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a Szilágyi-líra költészetnyelvi történéseinek ösztönző volta (a szerkezetek, költői képek, rímhelyzetek szintjén történő hagyományozódása) döntően a *Fagyöngy* kötetet megelőző poétikai episztémére koncentrálódik. Ez a fejlemény nem jelenti az életmű későbbi szakaszainak poétikai-játékelméleti dilemmáinak megkerülhetőségét; viszont transzparensen színre viszi azt a tapasztalatot, hogy bizonyos hagyomány-nyelvek évtizedekre elsikkadhatnak a költői vállalkozások és a kritikai aktivitások számára is, úgy, hogy közben a figyelem érzékelhető visszafogottsága nem feltétlenül (csak) valamely, az életműben poétikailag leírható törés felől volna indokolható. A kései Szilágyi-oeuvre olyan poémáira utalok – például *Lilla Vitézre emlékezik; Falstaff; Zuboly; Változatok egy képzeletbeli Weöres-versre; Xéniák* – amelyekben a vers legfőbb jelentésképző potenciálja a közlés tulajdonképpeni alanyává tett (a nyelvnek kitett) játék. Ezekben az opusokban – jellegzetes citációs osztottságukon, a formahagyomány történeti összetettségén keresztül bekövetkező historizáló szétjátszásukon túl –

[1] Jelen tanulmány egy hosszabb Szilágyi Domokos-értekezés részlete. A szerző itt mond köszönetet Oláh Szabolcsnak, lényegláttató szempontjaiért és észrevételeiért.

a nyelv önfeledt, spontán történésének (és nem utolsó sorban a tragikummal szembeni értéksemlegességnek, pontosabban a verset nem valamely etikai-morális tanulságba visszaíró gesztusnak) lehetünk tanúi és résztvevői.

Érdekes fejlemény, hogy a világ értékrendszerének kétely-teljes, nyomokban nyelv- és szövegjátékos ismeretét magánál tudó dikció nyelvhasználati következményei (és ezek továbbgondolásai) a Szilágyi fellépését követő nemzedékek tagjai közül – elsősorban – Kovács András Ferencnél érhetők tetten. Miközben Kovács poétikai attitűdje az állandóan alakulóra való figyelem-kitartásban, nyelv-hidratációban jelölhető ki, számos paratextuális (cím, alcím, ajánlás, lábjegyzet, idézet, mottó) és retorikai szövegkezelésében megfigyelhető egy bizonyos konkrét (részben olvasásirányító), alternatív kánon létrehozására irányuló igény. Ebben a hagyomány-összefüggést is számon tartó (idővel módosuló, újrakonstruálódó) „kánonban" Szilágyi Domokos jelenléte többféle modulációban regisztrálható (akár mint paratextus, trópussá váló monogram, név, rímhelyzet, applikált szerkezet, grammatikai-szintaktikai forma).[2] Ha abból a Kulcsár Szabó Ernő nevéhez köthető[3] észrevételből indulunk ki, miszerint Kovács bizonyos versei (pl. *Lázbeszéd, Novecento, Die Kunst der Fuge*) a „hagyományértelmezés költészettörténeti korszakküszöbeire", „horizontváltó pillanataira" utalnak vissza, akkor azzal szembesülhetünk, hogy e visszautalás Szilágyi Domokos-i kontextusa – természetesen az esetek egy részében – az *Ez a nyár* című, monolitikusan egyneműnek és egystílűnek nehezen nevezhető textus. Kovács lírájának ismeret- és nyelvszemléleti irányultsága mondhatni – erős megszorítások és redukciók között persze – Szilágyi versnyelvének (részbeni) aktualizálásával (is) együtt jár. Feltehetnénk úgy is a problémageneráló kérdést, miszerint: Szilágyi poétikai energetikája mennyiben (s ha igen, hogyan) világíthatja át/be Kovács labirintikus szöveganyagának egyes folyosóit? Az *Ez a nyár* esetében – mely eltérő líratörténeti irányzatok egyidejűsítő kódolásával szembesíti a befogadót – a vers önértéke és hatástörténeti relevanciája miatt indokoltnak tűnhet az interpretáció aktualitása. Annál is inkább tanulságos lehet a poétikai szempontokat favorizáló újraolvasás esztétikai-észlelő kísérlete, mert az *Ez a nyár* (és általánosságban az 1969-es gyűjtemény másik öt darabja is) a korabeli kritikai reflexiók többségét éppen az elbeszélhetetlenség, a lineáris lekövethetetlenség, a korábbi (automatikus értelmezői) képletek elégtelenségének tapasztalatával szembesítette. Sok esetben a jelentős kortárs alkotások egyben meg is határozzák a líraolvasást a versszerűség alakzatainak újraszituálásával, amikor jelzik a hagyományozott formák közlés- és kommunikációképességének határait. Az 1960-as évek végétől, és a '70-es évek első felétől kezdve markánssá váló költészeti törekvések (Tandori Dezsőé, Orbán Ottóé, Szilágyi Domokosé) át-

---

[2] „Látja Petőfi lovát Erdőd felé ügetőben – épp oda / Rúg ki a Szamosra. Szilágyi Domokos hatalmas homlokára / Pillant: Hamletet látja" *Kölcsey Ferenc lehajtja fejét* (in Kompletórium, 206); „Ma nyár vagyon, / Füttyökkel égő, víg madáridő. Ma dáridó, / De dögmeleg, minőt Sz. D. ha álmodott – / Beléhalt. Vad szokás" *Lázbeszéd. Ezra Pound emlékére* (in Kompletórium, 243); „Majdnem lefőztem Sziszt, Aranyt, Balassit, / Babits Mihályt, s úgy nézek föl Weöresre, / Miközben létem öntudatba lassít, / Mint alperes néz fürgébb fölpörösre" *Weöresiáda. Váteszi szózat utókoromhoz!* (in Kompletórium, 252); „Ma Szent Domokost, Sziszt, Domit, / Ki nyelvet formál, idomít, / Még több szív vallja Mesterének, / Hisz vershez vajmit csak konyít, / Kit végtelen hit alkonyít, / S végül széttép a bestye ének…" *Szirventesz erdélyi költőkről* (in Kompletórium, 359);

[3] KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Poesis memoriae = Az új kritika dilemmái*, Budapest, Balassi, 1994, 164-195, 185.

alakították – mintegy a nyelvi jólformáltság, vallomásos líra, zárt struktúrák ellenében – a versolvasás közismert – értelmezési előfeltevéseikben az egyneműség, átláthatóság tapasztalatát működtető – stratégiáit. Miközben a kritika észlelte e szövegtechnikák (produktív) idegenségét, mégis egyfajta rekonstruálható értéktávlatban, az eticitás diskurzusrendjében való lokalizálásukat preferálta, elleplezve, metaforizálva e lírai formációk önértelmező gesztusai és a kritika kínálta kontextusok közötti töréseket. A *Búcsú a trópusoktól* című kötetben jellemzőnek tetsző nyelvi tapasztalatok (hierarchizálhatatlanság; a részlegesség potenciálja, „a részek győzelme az egész felett") az organikusságot és egészelvűséget sejtető „verskatedrális" és a kollektív szituáltságot és felelősségérzetet tanúsító költő *trópusaiban* reprezentálódik.[4]

Jelen írás második része a decentráltság illúzióját keltő, több irányból is megközelíthető nyelvhasználatot vizsgálja Szilágyi Domokos és Kovács András Ferenc költeményeiben; abból a nem marginálisnak vélt alappozícióból kiindulva, hogy az (ön)kimondás kísérlete az örökölt retorikák, szemantikai terek elsajátításában ellenőrizhetőnek vélt, miközben az (ön)kimondás szükségszerűen deficites: a nyelv önmagából egyidejűleg többletet is kitermel. Mindig feltárul valami eleddig meg nem mutatkozott értelem, amely a reflexiós horizont számára értelmezendőként gyűlik. Úgy vélem, hogy a vizsgálni kívánt szövegek (*Ez a nyár; Gyarmati nyár; Lázbeszéd*) megkísérlik kijátszani – eltérő alapvetésekkel és eredményekkel – az olyan olvasásmódot, mely a kohézióképzés formalizálhatóságához vezetne. Ezzel a kijátszási kísérlettel tágítják a líraolvasás differenciáltságáról és az újraírásról alkotott elképzeléseket, és legitimálják a különbözés produktív lehetőségeit: hol úgy, hogy Kovács ír bele egy név (Szilágyi Domokos?) által meghatározott lírai szöveglerakatba, hol pedig úgy, hogy mindez éppen fordítva történik.[5]

Az *Ez a nyár* megszólításra épülő dikciójában antropomorfizáció és dezantropomorfizáció kereszt- (pontosabban hullám) mozgása szervezi a szöveg retorikáját, úgy, hogy a nyelvben időről-időre hulladékként, romként marad hátra és idéződik fel a jelölés (korábbi) érzéki szintje. A szöveg (maga is deiktikus szerkezetként funkcionáló) címe a versben olyan ürességet nyit meg, melyet a költemény (a szövegben működő trópusok létrehozta kontextuális háló) maga tölthet be, majd destabilizálhat az olvasó közreműködésével, miközben az olvasás során az ideiglenes konszenzus(ok)hoz juttatott nyár-képzet a nyelv véletlenszerű (anagrammatikus) és konvencionális (allegorikus) jelentésteremtő mechanizmusai által többszörösen átalakulhat. A nyár-képzet létrejötte azonosításokon keresztül végrehajtott helyettesítések folyamata, a nem-azonos azonossá tételének elvén

---

[4] vö. Cs. Gyímesi Éva: *Búcsú az utópiától = Álom és értelem*; Bukarest, Kriterion, 1990, 55-70. különösen 67-68: „Az összetartozásnak ez a bevallott vállalása, a közösség iránti felelősség érzése tehát egyfajta személyes áldozatkészség kinyilvánításához vezet el, ami – most már teljesen evilági szinten – újraaktualizálja a megváltás problémáját. Nem véletlen, hogy a kötetzáró versben – Ez a nyár – a motívum ismét megjelenik, mint egyfajta messianisztikus költői szerepvállalás, amelynek életértelmű tétje: megtestesíteni és átörökíteni az igeértékű üzenetet, megváltó áldozatos tetté változtatni magát a költői szót." Illetve: „Az egyéni lét és az emberiség, a szűkebb haza és Európa harmóniájának minden vágya, ezerkilencszázhatvannyolc nyarának minden forrósága és ígérete benne foglaltatik ebben a versben, megalapozva egy messianisztikus szerepfelfogásból, rezignáltságában is feltámadt reményből, várakozásból összetevődő új értékpozíciót."

[5] vö. Demény Péter, *Búcsú az identitástól = A menyét lábnyoma*, Kolozsvár, Korunk–Komp-Ress, 2003, 24-31, különösen: 17-20.

(„Ó, ez a nyár, ez a nyár. / Micsoda hülye nyár, micsoda áldott, utálatos, remek, megszokott, / hihetetlen – ki látott még ilyet"), amit az azonos szintaktikai helyzetű, (de ellentétező szemantikájú, hülye-áldott, utálatos-remek stb.) jelzők és jelzős szerkezetek halmozására épülő mondatvezetés már a vers alapszituációjaként színre visz. Az inszcenírozott alapszituációhoz rendelt azonosítások folyamatosan a felcserélhetőség alakzataiba íródnak át („micsoda hülye nyár, micsoda áldott"; „otthont a nyárnak"; „Pokolország"; „anyag és eszme"; „*Tárgy* és *Jel*"; „tavasz és ősz között"). A nyár képzetéhez (a szöveg hét pontján, részben vagy egészében) társított megszólítás azért *szólítódik*, hogy hivatottság lehessen, s mint ilyen folyamatosan alakuló, eljövendő lehetőség, lebegés. Ez a lebegés – retrospektív módon – a költemény kapcsolatrendszereit úgy alakítja (az ambivalens zárlat ellenére, amiről e pásztázó interpretáció végén részletesen szólok) újra, hogy ebben a szisztémában az újrarendezés (mint re-konstrukciós elv) lesz meghatározó. A lebegés (mely maga parafigurális jelenség)[6] által képződik meg – a nyelv figurációs technikáinak, a perifrázisoknak és a fenomenalizálhatóság megrendülésének következtében – az, ami valójában figurativitásnak nevezhető, s ami a figuratív működés következtében a jelenlét illúziójával lát el. A *nyár képzetének* eldöntetlenségéből, meghatározatlanságából fakadó *szorongatottság* a grammatikai forma (megszólító szerkezet) és az alakzatok, figurák által idézetten („szárazság a tarsolyában"; jeget könnyezik és búzával szőkére érleli a napocskát"; „desztillált bűbájjal"; „atonális pitty-palattyfüttykísérettel tors káromkodás / hersegteti a kaszapenge félbemaradt ellipszisét") a *nyár* tulajdonképpeni defigurálását hajtja végre, azáltal, hogy szövegbe, szóba, helyettesítésbe kényszerítve tévesen vonatkoztatja.[7] Az ilyen értelemben vett figurálás (mely voltaképpen tehát figurátlanít) végighúzódik a versen úgy, hogy közben kifelé (is) utal a szövegből[8] (a címben meghatározatlanul hagyott „ez a nyár" szerkezet „ez a" kijelölő, de a jelöltet éppen elleplező és hermeneutikailag nehezen felkereshető elemére). A szövegben létrejön egy a nyár-képzetre vonatkoztatható textuális mező (szövegesemények sora), melyek az átírásban lesznek érdekeltek[9] (kivéve a vers záró szakaszát, ahol inkább az épség hermeneutikájának megőrzése dominál).

Pompás Szilágyinak a diskurzus számára hangot (hangokat) kölcsönző és a destruktív összjátékoknak kitett „szubjektummetaforára" vonatkozó elgondolása: az aposztrophikus aktusokat végrehajtó hang egy T/1-es (igéken jelölt) alakzatba íródik, mely a közvetlenségnek, legalábbis az E/1-es modalitáshoz képest, kevésbé primer, áttételes realizálódása. A nyár-képzet – mint az eredet pillanatának és helyének kereséséből a nyelv és trópusok meta-poétikus működésének gondjához jutó esemény – a hang problémáit (a megnevezés, megszólítás, ellenőrizhetőség, a vers tetszőleges alakíthatóságának nyelvi gátjai, a részleges-

---

[6] vö. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Figuráció és defiguráció. A tropológia koncepciója Paul de Mannál = Tetten érhetetlen szavak*, Budapest, Kijárat, 2007, 105-135, különösen: 117-118.

[7] KULCSÁR-SZABÓ, i.m. 118-119.

[8] például szójátékok és történeti kontextusok montírozásával: „Soutou-Miguel Bruno apát / a szent széklet hamis ura"; „ostiNATO"; „így álmodta Eugene UNESCO"; „Végig a Via Appia mentén, zsinóregyenesen, két / méterrel a talaj fölött. Spartacus vitézei, feszesen tisztelegve – / csupa feszes tisztelgés a test"

[9] Markáns eset a figuráció kiépülésére és egy majdani szövegtömbben történő szétírására: „Otthont a nyárnak, nyarat nekünk. Hajnalok kolibri-ritmusában, / válogatatlan fények között babusgatni a kertben tuli- / pánná nyíló balladákat, polarizált reményeket vetítni / élesre állított szemünk elé, – önműködően utánozzanak kibernetikus játékaink"

ség potenciálja) az őhozzá (nyár-képzethez) való változó viszonyának problémájaként tételezi. Tehát a megjelenítés, érzékelhetőség olyan formájához, mely egyben torzítódik is azáltal, hogy reprezentálódik (s ami reprezentálódik, egy deiktikus szerkezet: „ez a nyár", amit egy" T/1-es szubjektummetafora" ad közre).

Az *Ez a nyár* izgalmas poétikai szituáltságai, önleleplező, önreflexivitást mutató szöveghelyei (a kötetcímet implikáló, tipográfiai helyzetében transzparensen megkülönböztetett „búcsú a trópusoktól" sort megelőző szövegtömbökre gondolok) – például: „Otthontalan a nyár, ez a nyár, nem tudja hogyan fejezze be ma- / gát"; „*Tárgy* és *Jel* szerelmének szülöttei, szavak"; „tükör-magunk tükör-nyara"; „félig áteresztő / tükörből lessük, hogy mit kell teremnünk"; s főként: „lopd el, nyár, lopd ki szájunkból a metaforákat, vetkőztesd le a szavakat" – köré gyakran olyan textuális effektek, körülírások, képzetrendszerek szerveződnek, melyek igaz a szöveg olvashatóságát rendre kizökkentve destabilizálják, mégsem rendelkeznek komolyabb költészetnyelvi és esztétikai szubverzív potenciállal, hanem inkább a tautológia, az áradás, a dekoncentrált (gyakran az érzékeny textuális felületeket tompító, a szövegtöréseket implikáló szerkezeteket „érzéstelenítő") beszédmódok kétséges technikái felé mozdulnak el. Mintha a képzetek feszültségének (szimultán) sokszorozódása (egy tropológiai szisztéma és annak kibillenő destrukciója) lokálisan működne csak; nem a vers – az érzéki jelsorozatok konstruálódását és metamorfózisát tároló – globális terepként. Szilágyi poétikai energiái azokon a szöveghelyeken mutatkoznak meg legnagyobb intenzitással, ahol a befolyásolható (esetenként poétikailag inaktív illetve didaktikus karaktert sem nélkülöző) és a mindig is önállósuló (retorikai) alakzatokat egy szintre helyezve aktiválja azok összjátékát, s így a nyelv lehetséges ciklusokra, újabb kapcsolódási formációkra szálazza szét önmaga eredetét és önmagát mint eredetet – bennük. Ezután az olvasást olyan szenzibilis szövegfelületekre irányítanám (nem disszimulálva tehát azt a tapasztalatot, hogy az *Ez a nyár* a poémát lezáró írásjelig folyamatosan fenntartja és részlegesen ismétli korábbi jelkörnyezetek és tautologikus szerkezetek nyomait afféle lerakódásként, nyomként, üledékként), amelyek a nyelvi közölhetőség feltételeinek átalakulásaként a nyitottabb versképzés és a szöveg hangsúlyozott materialitása felé hatnak.

A „félig-áteresztő tükör" hajszálpontos metaforája legalább két helyen írja be magát a versszövetbe Szilágyi opusában, mint vizualizációs tapasztalat, poentírozottan az anyagszerűség jegyében. A szöveg itt érvényesített poétikáját a térbeliség és szinkronitás uralja. A „rím-petárdák! bumm – becsapódnak" sort követően[10], a tipográfiailag differenciált 'napi-

[10] „rím-petárdák! bumm – becsapódnak a
n p h r k
a i í e

tudniillik Maczkó Piaszter	Soutou-Miguel Bruno apát
kibújt a zsákbamacska kék	a szent széklet hamis ura
szemén s a jelszó elfogyott	tíz deka vajban tintahal
de fölzendült az indigóhaj	festi alá az ostiNATÓt

habcsókot vált a rádió	ajánlatos a Dynamo
s a kisbaconi búzasör	virágot nyit a szinkron elnök
a kulcs kikelt ez Genfbe visz	a kikötői tetemek

hírek' szóalakban betűszintű darabolás (szegmentáció) megy végbe, mintegy a becsapódás dinamikus aktusának, a szétszóródásnak a figurájaként. A széttagolást vezérlő, vagy benne megmutatkozó szemantikai adottság az írásban (és az olvasás aktusában) válik megragadhatóvá. A tagolást, lebegést ezen a szöveghelyen a jelentés elve (a problémamentes kiolvashatóság) óvja meg a véletlenszerűségtől. A 'napihírek' betűszerkezet szétdarabolása (és szemantikai rekonstruálhatósága) afféle felhívó potenciálként irányíthatja az olvasást a következő, *fekete egyenesek* közé helyezett, vizuálisan is hangsúlyozott strófa-négyeshez, ahol a szemantikai épség fenntarthatósága már kétséges. A négy strófa sorai (a tulajdonképpeni napihírek) a jelentésvesztés (a megképződő konzisztens egész lehetőségének hiánya) poétikáját szólaltatja meg a dolgok felcserélhetőségének horizontjában. Nem feltétlenül (csupán) esetlegesen egymás mellé rendezett sorok (és a közbejövő formák, nevek) játéka zajlik; hiszen e sorok grammatikai struktúrái megengedik az összeolvashatóság különféle, pl. inter-strófikus alternatíváit is (sőt a sortörés szegmentáló performanciája is átrendezheti a képzetek szerkezetét). Ha az ominózus szövegrész térbeli pozícionáltságát helyezzük értelmezői fókuszunkba, akkor a tipográfiai „huzalok" jelenléte által kijelölt határokra, küszöbökre, mintegy a jelszóródást korlátozó (olvasásirányító) alakzatokra lehetünk figyelmesek. A nyelv olyan aktivitása mutatkozik meg itt, mely a teremtő bizonytalanság felé[11] haladva kordonok, „félig-áteresztő tükrök" közé szorul[12]

Az *Ez a nyár* implikál egy másik markáns (szerkezet-, szó- és) betűszintű szegmentációt, ahol a verbális és vizuális hatás, kód egymást erősítő összjátéka valósul meg, de a szövegezés (illetve szövegtörés) írott materialitása a fent interpretált esettől eltérő módon válik a szöveg tematikus és ön*tükröző* alakzatává.

```
e z  a z  é n  f e h é r s é g e m  a m e l y
                    m e g
                    t ö r
                    e t e
                     t t
                tinéktek
```

A betűsor szerinti identitást szétíró, áttételesen, mediális transzformációkon keresztül (sor, darabolás, olvasás, képvers, látvány, vizuális tapasztalat) szóhoz jutó hagyománytörténés, úgy értelmezi írás, költészet, látvány, sőt hang poétikáját, hogy azt a szöveg tétjévé teszi, viszont a tradícióba való belépést korántsem tekinti tetszőleges döntésnek. A textusban végbemenő pragmatikai váltás (itt regisztrálható először az E/1 modalitás) egy közbejövő „hang" (Szent Pál apostolnak a korinthusbeli gyülekezethez írott első levele 11. részének a 23. versétől olvasható sor: „Ez az én testem, mely ti érettetek megtöretik", s mely a

```
így álmodta Eugène UNESCO                fölkutatják eltűnt szerelmök
-------------------|-------------------
-------------------|-------------------
                   \/                 "
```

[11] Nem osztozik annak a közlésnek az érzéki jelenével, melynek lenyomata.

[12] Nem marginális körülmény a szakaszt lezáró karakterkombináció (képlet?, képvers?) hangsúlyozott rámutató, kijelölő potenciálja, mely a következő tömb kezdősorának tipográfiailag szintén jelölt „*Tárgy* és *Jel* / szerelmei, szavak" szerkezetére irányul

keresztény liturgiában az eukharisztia eseményének részeként hagyományozódott) „parafrázisa" révén abszolválódhat, amely maga is közvetített és idézetszerű (Pál szövegében Jézus szólal meg). A pretextus és a Szilágyi-opus idevonatkozó sorában a testet a „fehérség"-képzet (a szemantikai pluralitással jellemezhető „fehérség" – eticista diskurzusban, mint tisztaság, ártatlanság, alázat – üresen hagyott vagy törölt szövegtér) helyettesíti. A Krisztus testére vonatkozó hagyományból egy szó törlődik („testem"), pontosabban metaforikusan helyettesítődik („fehérségem"), látszatra az érzékek számára hozzáférhető tulajdonsággal (e képzetek között grammatikailag az E/1-es birtokos személyjel „közvetít"). A szöveg e pontja a jelfolyamat összetettségének, a költeményben feltárt nyelvi-szemiotikai mozgásoknak egy tágabb horizontját kínálja fel: az írásban, mint *testben*, hordozóban a hagyomány válik (fragmentalizáltan, nem identikus idézettségekben) megragadhatóvá első pillanatra. Érdemes citálni a képverset felvezető látványos szövegrészletet: „továbbálmodja magát az ige, / a nyár látható felületeire". Miközben a „nyár" fenomenalizálhatóságának, azonosíthatóságának, kölcsönözhetőségének dilemmája – jelhasználati, kódolástechnikai és tematikai szinten végigvonul, nyomokban felülíródik a textusban – tehát *láthatósága* problematizálódik, addig a kereszt-kalligrammában (a nyár látható felülete?) éppen a felületkezelés nehézsége szcenírozódik. A jeldarabolást a fehérség körbeveszi, ugyanakkor a fehérség (íráskép esetén a lap) megtörik (megtöretik, dekonstruálódik) a beleírás, íródás aktusa által; a verstest, ami láthatóvá válik az írásképben, töredékessé alakul a hangzásban; hiszen a konkrét rámutatás („ez az én") „fehérsége" az „írva áll", a grafikus kiterjesztés következtében láthatatlanná (pontosabban *hallhatatlanná*) lesz. A „fehérség" egyetemben a nyár-képzettel katakretikus alakzata az olvasásnak, és a megértésben működő lezárhatatlan történetiségére hívja fel a figyelmet. A kalligrammaszerűséget, a szövegdarabolást, a törés-tapasztalatot, és a sorban visszhangként felidéződő Szt. Pál-intertextust erősíti egy grammatikai effekt is: a *szenvedő* szerkezet.

Az olvasás összeszedő, szemantizáló, észlelő műveleteinek fogékonynak (de legalábbis tekintettel) kell lenniük a szemantikai többértelműségek mellett (amennyiben ezek a szövegmű jelfolyamatából következnek), a betű nem-értelmi, nem-jelentő síkján történő, esztétikailag nehezebben hozzáférhető, radikálisabb szétírás(ok)ra. A keresztet kiábrázoló kalligramma *szövegteste* az íródás és olvasás folyamatában szétzilálja a mondat-, szerkezet- és (végül) szószintű jelentésképzés integritását a verstani, grammatikai és ritmusélmény szétaprózásával, a „tt" karakterkapcsolat kontextusában. Egy törés- és darabolásmentes olvasásban – a hangzásszintű esztétikai tapasztalatban – a „megtöretett" szóalak sorvégi pozícióban lokalizálható múltidő-jele (tt), a kalligrammaszerű szétírásában (miközben az elrendezés viszonyában az alatta és felette pozícionált szövegterek értelemegységeket őriznek meg, akár töredékesen is), nem annyira az önkifejezés hangulati, vagy az alkotói individualitás effektív mozzanatként jöhet számításba, hanem inkább a nyelv mechanikus, nem emberi léptékű (nem humanizálható, nem fenomenalizálható viszonyokat kiépítő) eseményeként, nyomszerű beíródásaként.

A szövegben feltárt nyelvi-szemiotikai mozgásokat (vagy ezek tapasztalatát) nem igazolja vissza a költemény összes kijelentése: Szilágyi Domokos meglátásai időnként zavarba ejtően bonyolultak, ellenállnak a tartós szerkezetekbe rendezhetőségnek, szöveginvencióinak poétikai innovativitása, meglepetésértéke páratlan; más szöveghelyek vegyes nyelvi gesztusai, poétikusnak gondolt, ambivalens kép- és képzetsorolásai azonban el-

lentmondásba kerülnek (a fenti szövegtapasztalatokba kódolt) saját állításaival.[13] Ezt az ambiguis olvasástapasztalatot rögzítve és érvényesítve irányíthatjuk figyelmünket az *Ez a nyár* legkizökkentőbb, a tükrösség-struktúrát tipográfiai berendezéseiben is (párhuzamosan, eltérő dinamikával lefutó strófasorok) reprezentáló szövegalakulathoz. A klasszikussá avatás gesztusaként interpretálható kötet (*Búcsú a trópusoktól*) speciális tördelésű címadó sorát követő 12 strófa a nyelvvel, mint (az olvasásban mássá váló) idegenséggel, az idegenséggel mint reflexiós horizonttal és szcenikával szembesíti az értelmezés előzetes várhatóságait a tematikus-élményi versértés kontextusában. E szövegrészt pásztázó recepciós figyelem többnyire a mérték, rím, szerkezet, hangzósság, cizellált képszerkezetek (azaz a propozícionális nyelvalakítás szinte összes jellemzője) szubverzív használata általi *elbúcsúztatására* koncentrál.[14] Mind az alliterációs eljárások („harmatozz hűvös hajnalt"; „avas avar alól"), figura etimologica („halála halj"), antropomorfizációk, a versrészben kontaminálódó dallam-, ritmus- és rímképletek, allúziók, közbejövő hangok (Csokonai, Kosztolányi, Dsida), – tehát egy nem homogén formációként kezelt hagyomány – a tőlük való eloldódás (a nyelv lehetőség volta) gesztusrendszerében íródik át a többértelműség „verstanába" (erről még lesz szó). Szilágyi nyelvi „kerülőúttal" – poétikai problémává téve – kísérli meg az érzékelés-gondolkodás számára nehezen megragadhatónak, nem adottnak (nyár, fehérség, búcsú a trópusoktól) a megragadását, költészetnyelvi érzékelését, s ilyen értelemben vonja kritikai és egyúttal diszkurzív térbe a versolvasás közismert, automatikus képleteit a poéma ezen a pontján, mintegy a versnyelv „versnyelvi reflexiója" által. Létrejött-e és tudatosult-e újszerű poétikai érzékelése a jelképzési, nyelvhasználati stratégiáknak a költő „komplex átmenetiséget" artikuláló lírai episzteméjének egyik szignifikáns darabjában? Szilágyi invenciózus felismerése (a „többértelműség", sőt rontás verstana) és e felismerés versnyelvi applikációjának vizsgálata (újabb rákérdező értelmezésirányok legitimálásával) láthatóbbá teheti a kérdésfeltevés körülményeit.

A trópusok, versmértékek a retorika- és poétikatörténeti hagyományban egy szakzsargon részeként jelentenek valamit. Zavarba ejtő, ha ezek az elemek (a kompozíció részévé válva) költeménybe kerülnek, hiszen egyszerre őrzik meg egy tanépület által szavatolt jelentésüket, és kapnak – a kompozícióban betöltött szerepük által – jelentéstöbbletet. A költemény olyan helyzetet szimulál, amiben – a kompozícionális helyiérték következtében –

---

[13] A szóválasztás ura elé helyeződik a verstörténés pillanatának. Az öntudat uralma alatt lévő intenció, szervezői funkció automatikus képletek közé helyezve sematizálja a verset: a totalitástapasztalatát átadó áradó-didaktikus hangoltság, önellentmondást halmozó képrendszer feszültségbe kerülve relativizálja az *Ez a nyár* általam is szcenírozott poétikai teljesítményeit, például a következő részletben: „Jó reggelt – szép halált; / nyarat, amelyért meghalni érdemes, / nyarat, amely után meghalni könnyű; / nyár, ősz, tél, tavasz – átmeneti évszakaink / berendezéséül feledjük magunkat és mindent, ami hozzánk tartozik, / vackorba oltott álmaink, tulipánná nyíló balladáink; és neme- / nemesített hallgatásunk, gyógyító fűvel illatos szavunk; / gyártsatok piros bombát, paradicsomvirág-hadiüzemek; / krumplibokor, kísérletezz a föld alatt; csövesgránátot, kukoricák!". A citátum jelentésstabilizáló önkényessége és nyelvi egyneműsége, a szövegrészbe implikált olvasói szerep szerkezetének követhetősége, ellenőrizhetősége nyomán kételyek merülhetnek fel – egy szándékai szerint – a konvencionális poétikai formációkkal, eszköztárakkal, hagyományképletekkel, értési attitűdökkel leszámolni kívánó (és azt elbúcsúztató) szövegmű ilyen részleteinek teljesítményét illetően.

[14] vö. Cs. GYÍMESI i.m. (68-70), továbbá, ILIA Mihály, *Szilágyi Domokos: Búcsú a trópusoktól*, Tiszatáj 1970/1; LÁNG Gusztáv, *A költő és az őszinteség*, Igaz Szó, 1970/6.

megtörténhet bármely szó trópussá válása. Aztán a verseseményeket a tropológiától a jelentés értelemegész szintű folyamatába integrálódnak (jelentésrendszerszerűség alakul ki, mely fenomenalizálódik), s ezek felfüggesztése már nem kognitív, nem értelmi, nem trópusszintű megoldásokkal válhat lehetségessé. A költemény ominózus szakaszának iránytárgya maga (a trópusoktól való) búcsúzás. Kérdés, hogy az *Ez a nyár* elbúcsúztatja-e a poétikai-retorikai szervezettség hagyományát, és az ehhez kapcsolt poétikai képleteket; kérdés továbbá, hogy a költői beszéd tudja-e a jelentésstabilizáló beszédhelyzet (a búcsú, elbúcsúzás retorikailag szervezett hagyománya) következményeit hatástalanítani a hangzás, az íráskép, a betű felületén, melyek ideiglenesen kikerülhetnek a jelentésstabilizálás beszédhelyzetbeli feltételrendszeréből. Az *Ez a nyár* ominózus része a kulcsfogalmakra (metafora, szimbólum, jambus stb.), illetve a kulcsfogalmakat közvetítő jelfolyamatra kérdez rá, arra, hogy ezeket a fogalmakat hogyan lehet (lehet-e) jelekként felfogni (jelekként, amelyek lehetővé teszik a költemény *saját-nyelvi* létmódja szerinti érvényre jutását az olvasásban). Úgyis fogalmazhatunk, hogy a trópusok jelölésére szolgáló meta-alakzatok (metafora, metonímia stb.) a diszkurzus szintjén mássá-válva (trópusként funkcionálva) lépnek működésbe. Nem feledkezhetünk arról, hogy a megjelölt dolgok létezéséről való meggyőződésünk *eleve* a nyelvi figuráció által létezik, azaz, amiből a nyelvi jelölés révén jelenvaló lesz részben kiüresedve szituálódik újra a szövegben, hiszen a trópus, ami érzéki jelenlétet ad a jelen-nem-levőnek, el is távolítja a jelentést (pontosabban az egyértelmű referencializálhatóságot, jelentéstulajdonítást). A metafora, szimbólum, hasonlat *elbúcsúztatandó* kulcsfogalmai nem csupán a versrészben lokalizálható metaforákra, szimbólumokra, hasonlatokra hívják fel a figyelmet, hanem önmagukra, mint – immár – trópusokra is (a trópus kettős aspektusára).[15]

Az *Ez a nyár* búcsú-szcenikáját (a búcsúzás infrastruktúráját?) az „agyő" anaforasor (az „agyő" búcsúszó, vagy a búcsúzás metaforája?, kérdéses marad), illetve (a rekviem szóalakot is implikáló latin) „requiescat" halott-búcsúztató (!) szervezi. A költeményszakasz elkerüli a hangzás, ritmus és *figyelem* szintjén, hogy csupán a szabályok áthágásának szabályszerűségeit vigye színre (épp emiatt nem tartom a szöveget kizárólag a megoldatlanság attraktív emlékművének). Szilágyi a „rontás verstanának" részévé tett (gyakran jelzős szerkezetbe helyezve újraszituált, a trópus kettős jelentésének aspektusát érvényesítő) *elbúcsúztatandó* kulcsszavainak, koronatanúinak – „langyos metaforák", „porcelán szinesztéziák", „elefántléptű jambusok" – figyelemfelhívó potenciáljai (mint olvasásirányítók) az előzetes várhatóságokat teszik kétségessé a szövegtestben azáltal, hogy az általuk jelölni vélt trópust, ritmust, verslábat (anapesztus, inverzió, szimbólum) sohasem ott működteti a vers, ahol – az olvasásirányítók által – látni vélnénk őket (a szöveg arra figyelmeztet, hogy ne ott figyeljünk az alakzatokra, ritmusképletekre, verslábakra, ahol *textuálisan* olvashatóvá válnak). A primer módon nehezen referencializálható jelentésű szerkezetek („anapesztus-ritmusra ásít / a tigristorkú unalom"), kontaminálódó intertextusok (Csokonai, Dsida), a „boa constrictorok" anagrammatikus teljesítménye mellett az olvasás figyelmét felaprózó, oszcilláló gesztusok, a rontás verstanának elemei engedik láthatóvá válni a búcsú-szemiózis belső feszültségeit, s ezek teszik kétségessé a versszakasz statikus szerkezetekbe való rendezhetőségét is. A verstömb ugyanakkor nem tart ki ebben a „de-

[15] Azáltal, hogy a trópusokat tagadó szándékból csinálunk középpontot, nyelvileg megmentjük: megmarad valami trópusnak, ha áthelyeződik az őt tagadó szövegbe.

konstrukcióban" végérvényesen. A tizenkettedik strófa a szimultán sokszorozás teljesítményét (s e teljesítményben felismert elementárisan más nyelvszemléletet) önkényes jelentésstabilizáló műveletekkel drasztikus redukciókba írja vissza („mert minden szín egy szóba fér / ne kísértsd a vadont hazárdul / kertem / virágom / otthonod / ismerd / fogadd / szeresd hazádul"), s a közbejövő reminiszcenciák, citációs emlékezetek (Ady *A Tisza-parton*jának harangvirág-motívuma; Dsida *Nagycsütörtök* allegóriájának csatlakozás-képzete) ellenére, mintha a *zárlat* homogén, retorikailag egyértelmű verseseményei[16] is a jelkörnyezet egyszerűsítésében és a szövegháló jelentéseinek megszilárdításában volnának érdekeltek.[17]

Az értekezés jelen szakaszában érdemes bevonni Kovács András Ferenc *Gyarmati nyár* és *Lázbeszéd (Ezra Pound Velencében)* című költeményeinek néhány textuális effektjét (a továbbiakban tehát kommentárokat fűzök e szövegekhez, a versépítkezési differenciák érzékelhetőségének érdekében).

Miközben Szilágyi – explicit programszerűen egy más versnyelv keresésének szcenikájában – a szó(képek), trópusok poétikájának közléshatárait véli megtapasztalni, (nem ritkán) a széttartó szóképi, tropologikus horizontok poétikai integrálhatatlanságának és megkerülhetetlenségének következményeit tárja fel. Úgy ítél többnyire folytathatatlannak valamit, hogy a folytathatatlanságnak-ítélés kifejezése *közben* – a nyelv paradigmatikus alapstruktúrájának, a figurálisnak, a retorikusnak foglyaként – folytatja azt[18], de már (ha

---

[16] Az *Ez a nyár* zárlatának legszenzibilisebb, az olvasó elidőző jelfejtését további együttalkotásra késztető szerkezete, mintha az előző strófikus szakasz „rontás verstanának" disszimuláló áthelyeződését valósítaná meg. A (fekete egyenessel lemetszett) zárlat első sora megismétli a verskezdet (és egyben a cím) deiktikus szerkezetét („Ó, ez a nyár, ez a nyár"), míg a következő (tipográfiailag szétválasztott) négy sor (az *össze*olvasásban ritmikailag, szerkezetileg, figurációiban, sőt a rím szintjén is) a strófikus versszakasz egységeire emlékeztet („Rúgóra jár a délibáb, / harangvirág esengve bong, / egy csattanás – kiárad és / lobogva lángol a Mekong"). Ez a cezúrán, tipográfiai akadályon, elakadásjelzőn túlról érkező „hang", mintha a szerzői intenciókat aláásó, megütközést, szétszóró zajlást keltő nyelvből való bizonyosságértékű visszatérés lehetetlenségét sugallná.

[17] A szöveg eltérő megismerési érdekeltségű olvasói gyakran – és elsősorban a rekonstruálható értéktávlatként feltételezett Dsida-opusra (*Nagycsütörtök*) alludáló zárlat kontextusában – a szociális, lételméleti kondíciók, társadalmi, (sőt) biográfiai események interpretációs alakzatait (is) aktiválják, világnézeti-etikai (önkényesnek tetsző) jelentéseket hozzárendelve az *Ez a nyár*hoz. Vö.: „ama »nyár« az emberi minőség lényege, a »szép halál«, azaz az értelmes élet feltétele. … Az igeértékű szó a költő szerint ennek a teljességnek a foglalata, ezt kell szolgálnia, s a mércét nem adhatja alább: »mert minden szín egy szóba fér / ne kísértsd a vadont hazárdul / kertem / virágom / otthonod / ismerd / fogadd / szeresd hazádul«. Ennek az imperatívusznak a jegyében búcsúzik a trópusoktól, a szóképek és szójátékok pazar bőséggel megidézett dzsungelétől, a »szép« szavak vak mámorától, hogy annál meztelenebbül ragyogjon a »nyár«, az eszményi lényeg, amibe minden értéket, emberi vágyat és reményt belesűrít a költemény." (Cs. Gyímesi Éva, im. 68.) Véleményem szerint, bár a szöveg nem mentes az etikai (etizáló diskurzusokba bevonható) nyomoktól, (összességében) sikeresen elkerüli a moralizáló-didaktikus intonáltságot.

[18] Érdekesség, hogy a *Búcsú a trópusok*at követő – Palocsay Zsigmonddal közösen jegyzett, és így az erdélyi „négykezes" kötetstruktúrát „megalapító"; Kovács András Ferenc pályáján is regisztrálható (*Depressio Transsylvaniae*, Tompa Gáborral) – versgyűjtemény címe éppen egy szókép lesz: *Fagyöngy*. Ugyanakkor Szilágyi költészetének későbbi szakaszaiban valóban transzparensen érzékelhető egyfajta, a *Búcsú* trópus-tapasztalatát nyelvi előfeltevéseibe invenciózusan beépí-

reflektálódik e tapasztalat) egy más szinten. Az *Ez a nyár*, a *Haláltánc-szvit* (vagy éppen *A fogalmazás kaptatóin*) akármennyire nem tekinthetők – elsősorban részleteikben – homogén formációknak, a szövegtörténések szintjén a koherenciagyártás hermeneutikai műveletei válnak a megszólalás (belső értelmű) feltételezhetőségeivé (jól érzékelteti e felismerést Cs. Gyímesi Éva „verskatedrális" metaforája is: a szövegépületben a részek céltudatos komponensei az egésznek, a *katedrálisnak*). A fenti Szilágyi-nagykompozíciók az elemzésben is poentírozott részletei, felfokozott felületei folyamatos – tervezhetetlen irányú – aktivitásai (*Werden*-jei) – akár a szemantikai többértelműségek, hangzásalapú derivációk, sőt betűszerű kizökkentések szintjén – termelik ki azt az összetettséget, mely a statikus, célszerű *épület* hajszálrepedéseit előidézi. Kovács András Ferenc – aki egy nehezen belátható világirodalmi textuális kondíció mellett Szilágyi Domokos versnyelvén is szocializálódott – olyan periódusban lépett be a magyar líra alakulástörténetébe, amikor a nyelvi-fordulattal jellemezhető nyelvszemléleti dilemmák már felismertebb alakban válhattak részévé a versalkotásnak. Kovács költészetének poétikai innovativitása abban (is) tetten érhető, ahogy a szó (még pontosabban talán a trópus) relevanciájához fordul (visszsza?). Tanulságos egy hosszabb részletet idézni Keresztesi József tanulmányából: „Mint Szigeti Csaba több helyen is rámutatott, Kovács András Ferenc költészetének legfontosabb szervezőeleme és alapegysége a szó. Centrális jelentősége mind a versekben, mind az elméleti megnyilatkozásokban tetten érhető. Ez a jelentőség ugyanakkor nem korlátozódik pusztán a versbeszéd nyelvi-technikai felépítésére: a szónak e költészetben elfoglalt helye metafizikai (úgy értem: metafizikai) kulcspozícióvá válik. A szó Kovács András Ferencnél – ha helyesen olvasom az idevonatkozó megnyilatkozásokat – valamiképp a mindnyájunknál hatalmasabb nyelv letéteményese, heideggeriánus földi helytartója (emanációja?), működésének adekvát keretét pedig a költészet jelöli ki: »lévén a költemény létlehetőség – a poézis már egymaga válasz minden lehető kérdésre (…) Mert mi más pulzál a poézis lényegében, ha nem a szavak versengése a világért.« A szavak ily módon »egyszerre horzsolják a kimondható és kimondhatatlan határvonalát, költészet és hallgatás között, a lélek senkiföldjén.« A szó a kiemelt pont, a lírai világteremtés alapja, s nem mellékesen a KAF-költemények (a »csend« és a »semmi« mellett) folyton visszatérő kulcsmotívuma is."[19] Én inkább úgy fogalmaznék, – akceptálva részben Keresztesi érzékeny meglátását – hogy a Kovács-opusok olyan figuratív összetettséget visznek színre, melynek struktúrájában a szó(szerkezet)centrikusság elve érvényesül. Mind a *Gyarmati nyár*, mind pedig a *Lázbeszéd* szóképei, szószerkezetei olyan jelenlétükben jelenítik meg a dolgokat, amely nyitott figurációkká alakítja őket, így az érzékelés (és megnevezés) fenomenológiájának a képzetek kiépülése, diszlokációja és felszámolása azonos súlyú komponensévé válik; mindez pedig egy rendkívül komplex hagyományrendszerben, a *nyelv*-ben emlékezés többirányú-többemeletes folyamatában valósul meg. A Kovács-líra meglepetésereje – elsősorban a Kulcsár Szabó Ernő és Szigeti Csaba által kidolgozott pontos, kontextus-érzékeny költé-

tő, a beszédesemények, beszédtett poetológiai közvetíthetőségének hogyanjaival foglalkozó *átrendeződés*.

[19] KERESZTESI József, *Sicc, mocsokba, közbeszéd!, (Kovács András Ferenc: Saltus Hungaricus)*, Jelenkor, 1999/11.

szettörténeti meglátások[20] mellett abban áll, ahogy érzékelési aktivitás tárgyává teszi (szimulálja) úgy, azt a conditio-t (melyben pl. az én-multiplikálódás és a hangnemicitációs polifónia stb. zajlik), hogy közben az összeillesztés, a konstrukció technikáit, roncsolódásait nem igyekszik, egyfajta zártság-képzet jegyében, disszimulálni (kiszolgáltatva mintegy a verset az őt elöntő *epileptikus nyelv* váratlanságainak).

A jelentéskonnotációk, retorikák, idegen nyelvű citátumok „expanziója" Kovács András Ferenc költészetében döntően értelem- és hangzásszintű, tehát szó(szerkezet)elvű összefüggésként inszcenírozódik. Centrális pozícióval bírhatnak azok a poémák, amelyekben (így például a *Gyarmati nyár*ban) a kimondás alapú szövevényes felidézést tovább differenciálja valamilyen betűszintű (a hangzós és értelmi azonosítás szintjén nem egyértelműen meghatározható) esemény. A *Gyarmati nyár* címének és mottójának[21] felhívó struktúrája az *Ez a nyár*hoz – mint kontextushoz – irányítja és kondicionálja az olvasást azáltal, hogy a Szilágyi-opus két releváns önreflexív (egyben neurotikus) mozzanatához társul. A *Gyarmati nyár* cím, mintha az *Ez a nyár* kitöltetlen deiktikus grammatikai struktúrájának – nem az azonosító rámutatás, hanem a jelölt, implikált kontextus értelmében vett – textuális *implantátumként* lépne értelmezői kölcsönviszonyba Szilágyi Domokos költeményével; míg a *Gyarmati nyár* paratextusa, éppen a trópus-búcsúztatás *Ez a nyár*ban regisztrálható rontás-verstanának egyik szakaszát (annak is kulcsmondatként interpretálható közlését: „a harmónia szétsusog") mozgósítja. A „harmónia" egynemű épségének destruálását, a vers heterogenitásait az alakzatok – diszkontinuus történésként felfogott – hullámzása termeli ki, a nyelv szükségszerű, esetenként tervezhetetlen irányú figurativitása által, a befogadót a hezitáció és meglepettség állapotába helyezve. Kovács miközben a *szó* nyelvi teljesítőképességének elégtelenségére tesz utalásokat,[22] az egymást váltó és törlő érzéki szintek összjátékában olyan törés- és kitérés-tapasztalatokat enged láttatni, melyek (a szó és trópusáramlás következtében) az őket előállító és körbevevő nyelv újraszituálási kényszerét eredményezik. Az új, odaértett, majd destabilizált kiterjesztések (a törés élei, újabb megképződő felületei) a szemantikai koherenciaképzés versszervező stratégiája helyett a cserélhetőség, (be)helyettesíthetőség[23] *esztétikai* effektjeit működtetik. A vers olyan fikciós teljesítménnyé válik, mely maga a megfigyelés, meditatív bensőségesség és féktelen szenvedély egymásba fonódására épülő (spontán, de korántsem zök-

---

[20] Mint például: „az egymáson keresztül, egymás által és egymás segítségével feltáruló, időben egymás jelentéseit gazdagító és az irodalmi régiséget csak a közbejövő formák beszédében megértő szövegköziség" gondolata, a konvencionális én-pozíciók felbontására és kiiktatására (KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Poesis memoriae,* 169.), vagy „az archaizmus poétikai merészségére és kalandjára" (SZIGETI Csaba, *Néhány szó a radikális archaizmusról = A hímfarkas bőre*, Pécs, Jelenkor, 1993, 19.) vonatkozó diskurzusok.

[21] „agyő embersírású majmok / elefántléptű jambusok / lepke-halk rímek szárnyain / a harmónia szétsusog"

[22] „mert csak a gyarmati nyár jön el érted, / mint a vezeklés, már nem a szó"; „a szótlanság szultanátusa"; „a csend törékeny császárságai"

[23] Sajátos formában regisztrálható a cserélhetőség poétikai lehetősége a 'trópus' homonímiába foglalt szemantikai adottságok (pl. retorikai alakzat, térszerveződés, klíma) többértelmű variálásában Kovács András Ferencnél, illetve a *trópus*-búcsúztatás szcenikájául szolgáló *dzsungel*-metaforika Szilágyi Domokosnál.

kenőmentes áramlású) *hipnotikus* nyelv képlékeny terepe. Kovács nyelvhidratáló gesztusában a különböző látványok határozzák meg mindenkori „látójukat" és megszólítottjukat.

Ebből az aspektusból a *Gyarmati nyár* „**A.,** / törlessz" szerkezete a nyelvnek való kiszolgáltatottság specifikus változatának poétikai lehetőségére hívja fel a figyelmet azáltal, hogy az ominózus textusrész a hangzás-, értelem- és betűelvű felidézés produktív kontaminációját adja. A *Gyarmati nyár* – a Szilágyi-költészet pompás önszemlélő alakzatát citálva – „félig-átéresztő tükörszerűen" funkcionáló epileptikus figurációit két helyen töri meg (a ponttal és vesszővel határolt, félkövérrel szedett) „**A.,**"[24] enigmatikus karaktere. A „törlessz" *szóalak* grammatikailag E/2 felszólító módú alakjába (igéjébe) auditív tapasztalatként beíródik (felidéződik) egy tulajdonnév (Törless), és rajta keresztül egy ismert szövegemlékezeti track (*Törless iskolaévei*). Az auditív (irodalmi) memória a kimondás (olvasás) által aktivált (legalább) három viszonya referencializálhatónak tűnik. A szerkezet másik komponensét („**A.,**") ismeretlen, elszigetelt jelentés*ek* pluralitása jellemzi, amelyekről azonban érzéki bizonyosság nem szerezhető. Az „**A.,**"[25] egy lehetséges olvasáskísérletben olyan jelölőnek (diszkrét zárványnak?) tekinthető, amely más jelölőkben nyerheti el jelentését, hiszen megoldatlanságával, dekódolatlanságával, és a mögötte megbúvó más jelentésekkel az egyértelmű referencializálhatóságtól vonja (vonják) el *magá(uka)t*. A befogadót aktívabb poieszisz-jellegű együttműködésre invitáló önkényes helyettesítési, cserélési műveletek – melyek a nyelv lehetőség-voltából következnek – alternatív jelentésimplantátumokkal tölthetik fel az „**A.,**"-t, tudatosítva a feltételesség horizontját.[26] Azáltal, hogy Kovács a válasz formális szerkezetét száműzi a versből (a szövegzárlat is kérdéssel ér véget), nem csupán a megszakítottságot teszi a kommunikáció modelljévé, hanem „az ol-

[24] Az általam vizsgált szerkezet az „**A.,**" második előfordulása.

[25] Az „**A.,**" mint: személynév (A Kovács-intratextualitásból pl. Andreas Transylvanus; Friedrich von Aachen; András evangéliuma); helynév; maga az **A**postrophe; az ABC első betűje, netalán az *Alef*. A borgesi értelemben vett Alef – amely a kabbalista tradícióban látensen tartalmazza a héber ABC egészét, tehát maga az univerzum; az En Szof, a határtalan istenség jelölője – olyan metaforaként, „szinkron-emanációként" (Szabó Gábor) funkcionál, amelyben az idő fogalma érvénytelenné válik, maga az Alef sugározta tapasztalat pedig nyelvileg lekövethetetlenné (hiszen vele kapcsolatban minden reprezentációs kísérlet kényszerű redukálást jelent); mégis a nyelv által kommunikálttá tett (Borges szövege). Kovács versei (különösen pl. a *Gyarmati nyár* és a *Lázbeszéd*) egészelvű, monolit, ellenőrizhetőnek vélt jelképzést dekomponálják, a szövegek (intra- és intertextuális) kölcsönösségének egyfajta nem-tudati, nem-kalkulálható emlékezetét létesítve (a jelentés eképp eme nem-identikus jelek egymás közötti kapcsolatából adódik). Az ilyen értelemben vett Alefet a Kovács András Ferenc & Tsai (Lázáry Reneé Sándor, Jack Cole, Calvus, Transylvanus, von Aachen) nevek alatt hagyományozott költészet öntükröző metafigurális alakzatának tekintem. Az Alef a maga törés-tapasztalatot implikáló „beszámíthatatlanságával" talán szenzibilisebben képes érzékeltetni a Kovács-versek nyelvszóródási tranzakcióit mint néhány gyakran ismételt recepciós toposz (pl. palimpszesztus- és kaleidoszkóp-költészet).

[26] Kovács *Chanson d'Arrière-garde* című remekművében éppen egy inverz folyamatnak, a betűszintű nem jelentő humanizálásának, (a trópusok világába való visszaírásának) lehetünk tanúi. A „morcos *m*-ek", „vakmerő *r*-ek", „vad *t*" szerkezetek hangzásalapú esztétikai tapasztalatot hordoznak. Jelentések sokasága íródik bele a *t*-be, *r*-be, *m*-be a szövegalakulás által – ami nem jelentő, nem fenomenalizálható, jelentéstelivé válik a hangzás vonatkozásában.

vasást és jelfejtést mint széttartó értelemimpulzusok találkozási és cserélődési aktusát" képes megjeleníteni.[27]

A *Lázbeszéd*ben a jelrendszer kialakította jelentéstér megsokszorozódása (egy releváns szövegmozzanat különbségének beíródásával) szintén a textuális kapcsolatteremtés többszörös, áttételes és aprólékos közvetítése révén valósul meg, hangsúlyosan támaszkodva az allúzió és önreflexió alakzataira.[28] A *Lázbeszéd* a világirodalmi szöveghagyomány elemeinek (Odüsszeusztól – Pound-on át – Ulyssesig; több esetben jelzésszerűen egy névre, helyre, toposzra utalva)[29] emlékezetnyomaival együtt a Kovács-líra intra- és intertextuális jegyeit (*Novecento*, *Töredékek a Novecentoból*) is beépíti a vers memóriamintázatába. A költemény érzéki textuális felszínén – az aktuális olvasás során aktiválódó – jelek, jelkapcsolatok, korábban megalapított szemiózisok idézései és ismétlései is egyben. Nem kizárólag arról van szó, hogy az emlékezetbe idézettnek (a katalógusnak nevezett szemantikai, képalkotási, citációs alakzatok) szövegként érzékelhetősége megköveteli a különbség beíródását az ismétlődésbe, hanem hogy Kovács (amennyire a nyelvben részesülő, találkozó retorikák, jelfolyamatok „engedélyezik") a hagyományhoz való viszonyába a költészet tetszés szerinti alakíthatóságának nyelvi korlátait is belefűzi (az alkotói intencionáltság befolyásán túli nyelvnek való kitettség tapasztalata). Az ismétlések, citációk, érzéki figurációk nominális sorjázása a nyelvi-szemantikai heterogenitást magát emeli „szabállyá". Az ismétlés, idézés nemcsak közvetíti vagy rögzíti, hanem létrehozza azt az érzékletet, amelynek – a felidézésben érzékelhetővé váló – jelölő a „jelentéses" leírása; és ami a nyelvben jut érzéki „adottsághoz", de ez az érzéki „adottság" voltaképpen nem adottság, hanem *nyelvi effektus*, amelyből éppen az érzéki bizonyosság hiányzik. A nyelvnek való (ilyen értelmű) kitettségét a költemény összeköti az idegen nyelvű citátumtöredék,[30] lexikai archaizmus, líramemória, önidézet, kompilációs diskurzusformák poétikájával. A képzetek, figurációk, hagyományészlelések egymást cserélő (szituáló és deszituáló) dinamikája az olvasó számára problematizálja a nyelvi történések teleologikus, értelemelvű konkretizálhatóságát. Hiszen a *Lázbeszéd* a kinyilatkoztatás erejű költemények magabiztosnak vélt kódolásával ellentétben, olyan dekonstruktív módon zajló szövegteret szimulál, ahol az epizodikusan megképződő szemantikai egységek és szintagmatikus kapcsolatok egy nem-poétikus, nem-textuális (hanem algebrai) keretrendszerhez társulva (100 darab sor eleji szám),[31]feszültséget generálnak a rendszerelvű, mechanikus, stabilitás és fixáltság il-

---

[27] OLÁH Szabolcs, „*Valami továbblibbenti mindig" = Az újraértett hagyomány* (Alföld Stúdió antológia) Szerk. Mészáros Sándor, Keresztury Tibor, Szirák Péter. Debrecen, 1996, 203–221.

[28] vö. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, „Hangok, jelek", Nappali Ház, 1995/3, 85-90.

[29] A Szilágyi Domokosra és az *Ez a nyár*ra utaló enigmatikus szakasz: „Ma nyár vagyon / Füttyökkel égő, víg madáridő. Ma dáridó, / De dögmeleg, minőt Sz.D. ha álmodott – / Beléhalt. Vad szokás."

[30] „[a] nem fordított nyelvi Bábel, az ismeretlen betűkapcsolatok varázsa, a *noigandres* izgalma, az az élmény, hogy *nincs* (nem filológus) szuperolvasója az intertextualizáló szövegnek, hogy alulmaradunk a nyelvi Bábellel szemben, hogy eltévedtünk múlt és jelen kulturális labirintusában." SZIGETI Csaba, *Lábjegyzetek egy lábjegyzetelt palimpszesztushoz*, Jelenkor, 1993/11, 895.

[31] Kulcsár Szabó Ernő hívja fel a figyelmet a *Lázbeszéd* egyik pompás anagrammatikus megoldására: a Lázbeszéd textusában is megidéződő (és a vers nyelvszemléleti fundusaként interpretálható) „Novecento" találó temporális metaforája visszhangszerűen idézi fel a „canto" poundi műfajt, a „cento" (száz jelentésű számnevet), illetve a latin császári költészet kedvelt műfaját (a görög

lúzióját keltő számsorok és a lineárisan lekövethetetlen, az újraolvasások érzékelő aktivitásában rendre másként-létesülő képzetáramlások között. A feszültség egyik legizgalmasabb forrása az, hogy gyakran 1-1 szintaktikai egységhez (mondat, tagmondat) több szám társul, kibillentve a számozásban megképződő narratív (segéd)szerkezetet.[32]

Szilágyi Domokos és az *Ez a nyár* reflektált textuális jelenléte (egy regiszter- és retorikakeverő opusban) kiegészül az *Ez a nyárban* is regisztrálható strukturális és szcenikus mozzanattal: a korábbi verssziuáló, poétikai kelléktár és témakészlet elbúcsúztatásának momentumával. A versszövegek ominózus szakaszait az anafora retorikai alakzata, a mondatkezdet szintaktikai ismétlése strukturálja (a hétszer lokalizálható „agyő", illetve „pá"). Míg a Szilágyi-opus trópus-búcsúztató szcenikája a rontás verstanában teszi explicitté a nyelv paradigmatikus figuralitásának (és az attól való szabadulás esetleges szándékának) tapasztalatát, addig a Kovács-vers nyelvszemléleti „világképébe" eleve beépítve a fenti tapasztalatot, a búcsúzást követő első közlésében a búcsúzást megelőző szövegalakulás horizontját (képzetek epileptikus sodrását) működteti ismét („Idézd föl újra rongyos önmagad").

A befogadásban, mint folytonos (egy életmű alakulástörténetét, poétikai horizontváltásait figyelemmel kísérő) szövegolvasásban akkreditált új észlelő és recepciós szempontlehetőségek produktív módon járulhatnak hozzá két, líratörténetileg nehezen megkerülhető költészet nyelvszemléleti, szövegalkotási jellemzőinek – és ezeken keresztül hatástörténeti relevanciájuknak – elidőző mérlegeléséhez. Szilágyi Domokos rizomatikus, komplex átmenetiséget színre vivő életművének azok a részletei (mint kitüntetett szöveghagyományok) kerülnek Kovács András Ferenc szövegolvasó- és alkotó figyelmének centrumába, ahol a jelölés rendszerszerű jelentéseinek megszilárdulását az alkotói alteritás akciórádiuszán túli instancia, a nyelv (szemantikai, hangzó és betűszintű, esetenként tervezhetetlen irányú) felülírásai teszik (a primer azonosítási-konkretizációs műveletek teljesítményét is) kérdésessé. Kovács a lírafordulat nyelvi tapasztalatszerkezetének következményeit szemléleti optikájába beépítő versvilága, részben visszaírhatja a benne megképződő sokhangúságot az általa felidézve hivatkozott költemények kontextusaiba. (Igaz ennek a fordítottja is: a megidézett költemények felőli recepciós orientáció költészettörténeti vizsgálódásai hatásosan érzékeltethetik a különböző nyelvszemléleti paradigmájú textuális episztémék különbségalakzatait.) Szilágyi Domokos és Kovács András Ferenc líratörténeti kapcsolatlétesítéseinek *hogyanját* újabb komparatív poetológiai, motívumkölcsönzési vizsgálatok árnyalhatják.

Korpa Tamás

„kentrón", „rongyszőnyeg" jelentésből etimologizálható) idézetkeverő *cento*-t. „Így a novecento idézetfragmentumok új összeállítását, új összerendezését is jelentheti". KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Poesis memoriae*, 178.

[32] Nem tartom szövegidegennek a *Lázbeszéd* „interpoéma" (Kulcsár Szabó Ernő találó kifejezése) kapcsán az olyan (alternatív) olvasási stratégiát, mely az utalások, figurációk rögzíthetetlenségének tapasztalatából kiindulva a logoritmikus játék lehetőségét látja a számsorozatok újrarendező felcserélésében.

„Az ember, akárha egy novellában volna, elindul hazulról”

KISS LÁSZLÓ: A TÉRKÉPNEK, HÁTTAL

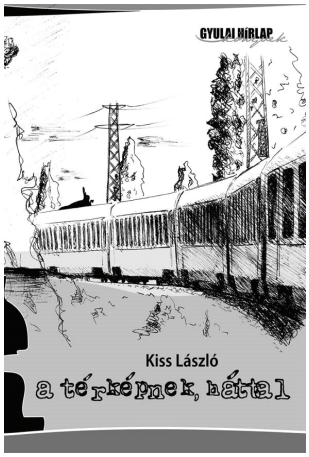

Gyulai Hírlap könyvek
Gyula, 2010
1050 Ft

Térkép, Gyula, Élővíz-csatorna, szerelék, élet, szilva, Attila, Kosztolányi, horgászás, Vivaldi, Szanazug, Őfelsége pincére, fűzős bőrlaszti, égből pottyant mese, Rákóczi, csontkukac, foci, Mozart-szívecske, Iskola és egyebek a határon, Quimby, nagymama, Szindbád, ősz, Lúdas Matyi, temető, zöld kabát – látszólag nagy a zűrzavar Kiss László legújabb, *A térképnek, háttal* című tárcakötetében. De vajon elfér-e ennyi minden egyetlen könyvben? Elfér bizony! És nemcsak elfér, de megfér. Hat, címmel ellátott ciklus igyekszik rendet teremteni az évek alatt felgyülemlett írások sűrűjében, amelyek korábban a *Gyulai Hírlap*ban jelentek meg. A címek – amik valójában a szövegekből vett idézetek – egyúttal egy-egy témát is körvonalaznak: a *„De a mégis, a királyság: a németvárosi fák alatt”* a gyerekkor legfontosabb helyszíneit, elsősorban Gyulát, az *„Igazi csatár ajtó-ablak helyzetben a keresztcélt találja el”* a focizás maradandó élményét, az *„Egy kis balin fölcsap, majd elgurul, akár a briliáns”* a sokszor és sokat emlegetett horgászást és a természetet, az *„Akárhogy is van, nem jó dolog az íróval, közelebbi kapcsolatban lenni”* a zene és az irodalom világát vázolják fel, a *„s ugyanott hajtjuk álomra fejünket”* visszakalauzol az egykori otthonhoz, míg az *„Itt volna az idő feltámadni”* minden addigit feltámaszt.

Hatalmas és borzasztóan lelassított, aprólékos *Panoráma*val indít a kötet. Olyan körképpel, ami mindent magába akar foglalni, amit egykor az elme magába vésett, és amely kiindulópontja lehet mindannak, amit sokszor csak egyetlen szóval emlegetünk: *honnan*. Az a honnan, amit egy csatorna szel át; amit az egykori horgászhelyeken összegyűjtött élmények színesítenek; ami egy középkori várat, gimnáziumokat, templomokat, temetőket és a nagyszülői házat jelenti a zöld udvarral és *„a múltba száműzött disznótorok ízével”* együtt; és amihez olyan nevek köthetők, mint Simonyi Imre, vagy épp Zsögödi Nagy Imre. Minden ott van egy helyen, akárcsak egy térképen, mert hiszen *„térkép e táj”*: Németváros. Ez a *Panoráma* pedig nemcsak totális képet ad, de megteremti saját és összességében az egész kötet háttérben lüktető hangulatát.

Belemerülve az emlegetett városba és a kötet szövegeibe, azonban elég gyorsan világossá válik, hogy itt azért nem minden olyan fekete-fehér (és nem is szürke), mint ahogy

azt Nagy Gábor illusztrációi alapján elsőre gondolnánk. Ezt a sokféleséget elsősorban a szövegeket ihlető témák határtalansága és az a formai változatosság adja, amely – így együtt – végül egészen vibráló érzetet kelt bennünk egy-egy írás elolvasása után.

Szinte bármi szülőatyja lehet ezeknek a tárcáknak, legyen az akár rögtön a város egyetlen csatornájának elkorhadt neve. *„Fő összedug, szív bennszakad."* – megkezdődik a nagy tanácskozás. Kritérium: ne legyen halottról elnevezve, de foglalt se legyen – nagymama, nagypapa, Ektomorf kizárva. Egyedül (a majdnem mindig jelen lévő) Attila javaslata megfontolásra méltó: Élővíz-csatorna. Egy aprócska módosítás az utolsó sorban és máris helyreáll a rend: *„Szív összedug, fő bennszakad"*. (Minek nevezzelek) És amilyen megfontoltan és lelkesen lehet nevet adni egy csatornának, néhány oldallal később olyannyira hirtelen lehet egyetlen mondatos, humoros panaszáradatot zúdítani a Körösre. (Ide figyelj, kedves Körös). Azonban, hogy az első ciklus sokszor humoros és könnyed tárcái között a nosztalgia és a rezignáltság is erőteljesen jelen van, azt talán a *Forgó* című írás érzékelteti legjobban: gyermekként becsukott szemmel csak pörögni, pörögni azon a forgón, amíg le nem repülünk róla. Felnőttként is milyen jó lenne (*„Kicsit maradjunk, nyekergek, összébb húzva magamon a kabátot. / Még pörgök."*). Csak egy egészen rövid időre.

A továbbiakban, mellőzve némileg a búskomorságot, – két síelés között – a bőrlabda kapja a kitüntetett szerepet. Foci éjjel, foci nappal. Azért még ekkor sem sportújságot olvasunk, mert a *„szünetben pedig kóla mellett hangosan gondolkodunk Schopenhauerről"* (Sérülés). Ez a rész viszont, ha másról talán kevésbé, de arról teljes mértékben meggyőz minket, hogy a fociról bármennyit, bármikor és bárhogyan lehet tárcát írni. A foci után azért mégis jó érzés új vizekre evezni. Persze nem azért, mert nem szeretjük a bőrlabdát, vagy mert hiányzik ezekből a *„{h}alálhörgés, siralom"*, esetleg a *„gyűlölöm és szeretem antik szelleme"* (Kellemes ünnep), hanem mert ez így együtt már kicsit sok. Éppen ezért a természetből merített témák, – különös tekintettel az élővizek világára – egészen felráznak, legyen szó akár arról, hogy *Hülye állat a kakas,* vagy arról, milyen is az igazi *Macskajaj*. De hiába a kint töltött megnyugtató percek mégis mindig azzal kell szembesülnünk (a természetben és a kötetben egyaránt), hogy soha, semmi nem olyan egyszerű és felhőtlen, mint amilyennek elsőnek gondoljuk: a madár *„mielőtt el – el? tova! – röppen, nagyon elegánsan, nagyon finoman, nem mellesleg nagyon pontosan, hopp, a szalonnasütő állvány peremére szarik, zuhan lefelé az alig látható anyagocska abból az apró likból, szabadság, egyenlőség, testvériség, s mire felnézünk, sehol a drága, elhúzta belét, itt cserregés, ott csivitelés, emitt csattog, amott galamb hörög: a legyőzhetetlen természet, személyesen."* (A madár, az csupa titok) A ciklus végére pedig most is eljutunk addig, hogy belássuk, a *közelítő téllel* még mindig nemcsak annyi a bajunk, hogy olyankor szünetel a pecázás.

A térképnek, háttal ugyan akkor sem szűkölködik irodalomban, ha a már említett fociról vagy horgászásról van szó, de amint az irodalom és általában a művészet világa kerül középpontba, azonnal érdekesebbé és újra komolyabbá válik. Bizonyos sorok pedig mintha saját maguk olvashatóságára mutatnának rá. *„Próbáljuk egymáshoz illeszteni a vizitációk során szerzett élményeink önállósulni vágyó szilánkjait – észrevenni a képet a falra aggatott rámák bozótosában."* – ezt teszi az *Egy kiállítás képei* tisztességes tárlatlátogatója. És mire eddig eljutunk a kötetben, mi is számos *képet* tudhatunk magunk mögött, időközben pedig ráérzünk a könyv ritmusára és ízére, meg arra is, hogy pusztán illesztget-

ni azonban nem elég. Olvasás során szükség van a szünetekre, de csakis a teljes, csöndes szünetekre, amiért a *Kényelmetlen* című szöveg Attilája is úgy lázong: *„szóval a valamirevaló, hiszen, fűzi hozzá ártatlan arccal, bizonyosan van olyan műsor, ami semmirevaló, adásokban, amikor elhalkulnak a felek, és szünet van, pauza, meg emésztgetés, tehát hogy ott, akkor, amikor két gondolat között, akár gyakorlott hippi, beáll a gondolatnyi csönd, szóval olyankor, mondja már meg neki valaki, és tényleg bocs, mért olyan kurva hangos a zene."*

Arra sem lehet panasz, hogy hiányzik a Kiss-kötetből az élet, ennek ellenére folyamatosan ott mozog az elmúlás és a halál gondolata az egyes írásokban, ami lassításra késztet bennünket. Igazán erőteljesen akkor, amikor a szerző a halál gondolatát a gyerekkorral mossa össze *A jóslatban*. Egy aszfaltrajzversenyen a *„valaha látott legőszintébb produkcióval"* szembesülve (rajz helyett egyetlen mondat a keretben: *Meghaltok!*) az ember képtelen másra, csak a kiüresedett kóválygásra. És egy időre mi is ezt tesszük, akik csak az írást olvassuk.

A kötet vége felé haladva, ahogy azt az utolsó előtti cikluscím jelzi (*„s ugyanott hajtjuk álomra a fejünket"*) a már ismerős helyekre kanyarodunk vissza. A *Panoráma* egykori monoton lüktetése újra fülünkben cseng, de jóval elégikusabban, mint korábban: *„Laza ópiumos utazás a hazaút."* (Trip) Mindehhez a magány, az otthontalanság érzése (Sorstalanság) is társul, valamint az a fájdalmas belátás, hogy ami egykor körülvett minket, az később, amikor szeretnénk visszatérni hozzá, már soha nem lesz ugyanaz (Félúton). Az emlékeivel magára maradt, pesszimista én félelme pedig egyre csak létrehozza a maga egymondatos negatív vízióját a jövőről (Árnyas utca, mondjuk, 2029). Borongós szavak, mondatok, képek halmozódnak egymásra. Mindez azonban nem válik a kötet hátrányára, éppen ellenkezőleg. Itt kezdjük először azt érezni, hogy Kiss László kötete szinte pont olyan, mint a megírt szövegek: *„enfarkába harap"* – amivel egyúttal a világot jellemezte egy korábbi tárcában, az *Esőcsönd*ben Attila. Folyton visszatérünk valamihez, de ez a visszatérés mindig több, tapasztalatokban gazdagabb.

Emlékezés (Apokrif), átértelmezés (Farsang), feltámadás (Születésnapodra, A harmadik év) és végül reménykedés (A térképnek, háttal). Az utolsó ciklus tárcáit és tollrajzait ezekre a szavakra fűzve beigazolódni látszik a *Panoráma* soriba bújtatott mondat, miszerint *„{i}gy haladunk, innentől odáig, és vissza."*. Visszatalálni a kiindulóponthoz, ahhoz a *honnan*hoz, ami valamikor a nagymama udvarát, Gyula végtelenbe nyúló határait, vagy akár Kosztolányi Dezsőt jelentette. Soha el nem felejteni, de mindent újra- és átértelmezni, majd ismét megérteni. Mindennek a legszebb és talán leglíraibb kifejezése a kötet címadó szövege, *A térképnek, háttal*. Ha az előzőekben volt is arra példa, hogy hol a tartalom lendítette előre a szöveget, hol pedig a forma, most úgy tűnik minden összeért a végére. Megérteni, mit is jelent a térképnek háttal állni: *„Van egy álmom. Hogy egyszer tényleg sikerül újra fölidézni a képet, ahogy a térkép előtt áll, kisfiú, vagy inkább egy kicsit nagyobb, a haja hullámos, de már hosszú, vállig ér, a délutáni futballedzésre gondol, és arra, hogy abba kéne hagyni, mert a tanulás mégiscsak fontos, a térkép előtt áll, háttal a domborzatnak, és közben gépiesen, szemtelen könnyedséggel bökdösi az elősorolt tájegységeket: Bakony, Mátra, Bükk, kézilabdapálya, lakótelep, biciklis diákok."*

Kiss László harmadik prózakötete könnyednek tűnik, néha mégis egészen nehéz; sokszínű, mégis ott van benne a fehér a feketével együtt; mozaikos, mégis egy nagy rámába

foglalt egész. Irónia, humor, groteszk, líra, rengeteg irodalom és nagy adag őszinteség járja át ezeket a szövegeket.

Zöld kabát, temető, Lúdas Matyi, ősz, Szindbád, nagymama, Quimby, Iskola és egyebek a határon, Mozart-szívecske, foci, csontkukac, Rákóczi, égből pottyant mese, fűzős bőrlaszti, Őfelsége pincére, Szanazug, Vivaldi, horgászás, Kosztolányi, Attila, szilva, élet, szerelék, Élővíz-csatorna, Gyula, térkép – ugye, hogy itt minden elfér, és egymás mellett!

Juhász Krisztina

PATAKI FERENC: AZ ALKOTÁS GÉNIUSZA (1992)